99 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 99

ПРВИ КОРАЦИ

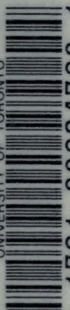
РОМАН

НАПИСАО

К. М. СТАЊУКОВИЋ

ПРЕВЕО

† П. П. ЂОРЂЕВИЋ

99 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 99

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

НАПИСАО

К. М. СТАЊУКОВИЋ

ПРЕВЕО

† П. П. ЂОРЂЕВИЋ

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

1905.

О СТАЊУКОВИЋУ

Константин Михаиловић Стањуковић рођен је 1844. г. у Севастопољу, где му је у то време живео отац, сурови адмирал старога типа. С почетка се учио у пажевском корпусу, затим у вишој поморској школи. У својој седамнаестој години участвовао је у једном поморском путу око света. 1863. год. начелник ескадре Тихога Океана пошље младога Стањуковића као курира из Сингапура у Петроград, с писмима за великога кнеза Константина Николајевића и поморског министра. Како је отац Стањуковићев имао много веза и пријатељства у вишим поморским круговима, то је младог, способног поморца очекивала сјајна каријера у служби, и то тим пре, што су му виши чиновници поморског министарства били веома наклоњени. Али њега је срце вукло на другу страну. Он беше рано почео читати, и слободоумни покрет шездесетих година прошлога столећа привуче на се сву његову пажњу. Крај свега тога, што је у флоти слободоумни дух епохе био особито јак и што су традиције негдашњег суровог поступања с матрозима мало по мало ишчезавале, — Стањуковић науми да остави службу. Али да би му се оставка могла уважити, било је потребно показати

писмени пристанак оца, који се ни пошто не хтеде одрећи слатке наде, да сину прибави сјајан положај у друштву. Стањуковић мораде издржати упорну борбу са старим адмиралом, док најзад не доби од њега телеграфски пристанак, који је гласио: „Против струје не могу пливати. Пристајем“. 1864. год. Стањуковићу би уважена оставка, и он оде, веран програму свог „народњачког“ времена, у унутрашњост Русије, где је годину дана учитељевао у народној школи.

На књижевно је поље Стањуковић ступио још 1861. г. цртама из поморског живота, затим је штампао краће своје саставе у листовима: „Искри“, „Будилнику“, „Епохи“, „Женском Веснику“ и у новинама „Јавности“. Слаби приходи од књижевних радова и женидба нагнаше Стањуковића да ступи у приватну службу код појединих акционарских друштава, коју је напустио тек у седамдесетим годинама, када су се његови књижевни радови почели више тражити и боље плаћати. Познанство са акционарским светом даде му, поред осталога, материјал за позоришни комад: „*Зато је штука у мору, да караш не дрема*“, који је, на нарочито заузимање железничара-акционара, био забрањен у очи самога дана представе (1871.).

Лепо књижевничко име стекао је Стањуковић у седамдесетим годинама низом приповедака и романа, међу којима се нарочито истичу: „*Без излаза*“, „*Два брата*“, „*Омут*“ и др. Лако и занимљиво написани, у познатом смелом и отвореном стилу, који слави „нове људе“, а изобличава старе, преживеле традиције и установе, — ти су се романи допадали публици радикалног часописа „Дела“, публици, која беше васпитана романима са социјалном и критичном тенденцијом из пера

Михаилова-Шелера, Омуљевског, Бажина и др. Исто су се тако читаоцима веома допадале и лаке фељтонско-сатиричке црте из савременог живота, које је Стањуковић штампао у „Делу“ од 1874. до 1884. год., под псевдонимом „Искрени писац“, а под насловом: „*Сличице из друштвеног живота*“ и „*Писма знатних странаца*“ (преписка једног Енглеза, који је дошао у Русију, са својом женом). Осим тих подлистака у „Делу“, Стањуковић је писао недељне фељтоне (с потписом „Пимен“) у „Новостима“, „Молви“ и „Поретку“. Г. 1881. Стањуковић постаје сарадник „Дела“, а 1883. г. постаје исти часопис његова својина, али већ после две године часопис буде забрањен, а Стањуковић, пошто је неколико месеца одседео у истражном затвору, буде „административним путем“ отправљен, на три године, у Сибирију, у томску губернију. Ту је написао прве своје „*Поморске Приповетке*“, штампане под псевдонимом „М. Костина“ у „Веснику Европе“, „Северном Веснику“ и „Руској Мисли“.

По повратку из прогонства, Стањуковић обнови своја „Писма знатних странаца“ у „Руској Мисли“, у исти мах поче писати фељтоне у „Сину Отачаства“ и објављиваше читав низ романа из савременог живота у најбољим руским часописима. („*Искрени*“, „*Историја једног живота*“, „*Равнодушни*“, „*Први Кораци*“ итд.). Ти су му производи већим делом оно, што Французи називају romans à clef, тј. белетристички портрети разних савремених јавних радника.

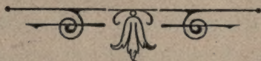
Дела су Стањуковићева много пута излазила у одвојеним издањима, а од 1897. год. штампа се и целокупно издање његових списа.

Најбоље што је Стањуковић написао — то су, без сумње, његове *„Поморске Приповетке“*. У њима се сретамо са читавим низом оделитих типова, обличја и карактера, који, скупа узети, сачињавају врло јарку и јасну слику руског поморског живота пређашњих времена. Пред читаоцем пролази читава галерија на изглед сурових „морских вукова“, у чијим грудима, међутим, често бије честито срце, које љуби. Сурови обичаји, немилосрдно поступање виших чинова с простим морнарима, угњетавање човечје личности — то су обичне ствари у свакидашњем животу руских помораца, али то је више резултат читаве системе, но природних руских особина. И најокорелији „дантисти“[1], који су иначе дубоко убеђени, да се без избијања зуба не може како треба одржати дисциплина и „поморски дух“, придржавају се у свом животу озбиљних моралних правила, и ми, читајући њихове портрете у Стањуковићевим приповеткама, видимо да су то људи часни и пуни мушког достојанства.

Главна је особина „Поморских Приповедака“ Стањуковићевих — одсуство једностраности и партаичности и дубока љубав према оној животној средини, која се у њима описује. Чак и кад описује мрачне стране тога живота, аутор се према њему држи као према милој и сродној му стихији. Јунаци су Стањуковићевих поморских прича лишени једностраности, психологија њихова представља собом смесу лепих и рђавих особина, и то им и даје обележје непосредности и живахности.

[1] Иронично-саркастички надимак за руске официре, који имају обичај, кажњавајући војнике, зубе им избијати. „Дантист“ је реч француска (dentiste) и значи: „зубни лекар“.
Прев.

Најмилији су типови Стањуковићеви — грозан, претерано строг и џандрљив капетан или адмирал, који је, иначе, у срцу добар и благородан; измучен и намрштен крманош, који под љуском неке неприступачне мргодности крије читаво врело најнежнијих осећања; џандрљиви старији официр, који као „рођени отац“ помаже у невољи младим кадетима и подофицирима; сурови боцман,[1] који псује и грди од јутра до мрака, али који је ипак човек са одређеним моралним законом, који се с презрењем окреће од морнара, који му ласкају. Поред тих обличја, јављају се и сличице живота на броду, с његовом једноликошћу и досадом, с ретким теревенкама у тропским пристаништима, са епизодама опасности на мору итд. С највећом љубављу слика Стањуковић просте матрозе. Уопште поморци Стањуковићеви заузимају врло угледно место у руској књижевности, и петроградски одбор за распростирање писмености у народу врло је добро учинио, кад је 1896. г. дао Стањуковићу за „Поморске Приповетке“ златну медаљу из закладе Погоског.[2]

[1] Нижи старешина на броду. Прев.

[2] Чланак С. Венгерова у Брокхауз-Јефронову Енциклопедијском Речнику.

ГЛАВА I

Журно изиђе из вагона треће класе један сањив, црномањаст, неспретан младић, с малом свиластом брадицом, у неугледном сигавом капуту и, шкиљећи великим сјајним црним очима, застаде за часак, радознало се обзирући унаоколо, па одлучно пође у гомилу путника, што су дошли заједно с њим у Петроград, јутарњим московским возом, у августу 188* године.

И по оделу и понашању, и по мало унезвереном му изгледу видело се да је паланчанин. Био је средњега раста, плећат, темељан, доста леп, и са својим изношеним „сомбрером“ (летњим шеширом), испод кога се указиваху праменови бујне црне косе, веома је личио на Талијанца, и ако у броју својих предака не имађаше ни једног Талијанца и бејаше чистокрвног руског порекла.

Звао се Павле Стрепетов.

Младић се лагано кретао у многољудној гомили, и на његову се широком руменом лицу, пуном здраве свежине ране младости, огледаше

осећање радости и збуњености. Био је и весео и није, што се већ налази у Петрограду, камо је тежио, пун нада како ће удесити своју будућност. И док му се очи машинално заустављаху на леђима и потиљцима људи који се тискаху пред њим, у глави су му непрестано промицале оне исте мисли, које га ни тренутка не остављаху за све време дугога путовања из Самаре, одакле су, управо пре десет дана, мајка старица и сестре шипарице испраћале свога драгог Пају са сузама и с надама, да ће их Паја брзо обрадовати гласом да је добио место.

...„Разуме се да ће добити место. Где ће га и тражити, ако не у Петрограду? А захтеви су његови смерни, снови незаносни. Има, хвала Богу, диплому; у прошлости нема никаквих „историја“ — и још уз то има препоручна писма!...“

И Стрепетов је пипао побочни џеп, јесу ли му ту те драгоцености.

...„Та ваљда и писма што год вреде! Одмах ће видети да он није којеко. И најпосле, та тетка Валентина Марковна! У случају крајње невоље може се и њој — обратити и она да поради...“

Јамачно под утицајем таквих утешних мисли младић чак убрза кораке и одважно се протураше напред, чисто једва чекајући да што пре покаже Петрограду своја препоручна писма, заједно са својом личношћу, препуном добрих намера, да уложи гдегод своју снагу и себи извојује комад хлеба.

Стрепетов је већ готово био на вратима, где се публика и сувише гурала, кад на један пут

застаде, узбезекнут, или као да му је пала на ум нека изненадна мисао, или као да је изгубио новчаник. Не обраћајући готово никакву пажњу на гурање, он окрете главу и стаде очима тражити некога у гомили, која наваљиваше састраг.

— Нашли сте место за проматрање, већ нема! Та пролазите на коју страну, господине! — проговори му над самим ухом некакав постарији господин оним задоричким, раздражљивим тоном, каквим умеју говорити Петрограђани, особито чиновници.

„Господин“ се оног часа уклони у страну, и у мало што не обори на земљу малену дебељушну старицу с великом китом цвећа у једној и кудравим лепо обученим псетанцем у другој руци. Добивши, и покрај најсавесније му молбе за опроштај, оно мрзовољно старачко: „Сметењаче!“, Стрепетов се, најпосле, извуче из гомиле и, порумснивши и сав збуњен, трудећи се да се ипак покаже врло равнодушан, испружи напред главу, загледајући у пролазне путнике.

На један пут се радостан осмех разли као широки талас по његову лицу, засија нечим детињским у очима, и он доброћудно развуче уста, откривајући ред зуба блиставе белине. И у том тренутку младић гласно, и сувише гласно за уљудни Петроград, повика, машући капом у гомилу:

— Рима Михајловна! Рима Михајловна!

Један висок, мршав, гиздав младић, у пругастом дугих крила капуту, налик на домаћу хаљину, с многим пелеринама, који туда пролажаше, готово се уплаши од овога неочекиваног клика.

Он одмери Стрепетова брзим подсмешљивим погледом кроз монокл, осмехну се и доста гласно проговори, обраћајући се своме сапутнику:

— Гласита света провинција. Јамачно нови певац. Тенор di forza!

„Провинција“, која и не сањаше да ступи у „певце“, и ако плану за часак, ипак не обрати пажњу на тај подсмех, журећи се на сусрет младој жени, лепа стаса и средњега раста, која одмереним, грациозним ходом и држањем, мало зачуђена и збуњена, иђаше к младићу.

„Узнемирен и хитајући“, Стрепетов се поче правдати, што се усудио тако непристојно да викне Риму Михајловну. Али он, вели, није знао другог излаза, а да се не покаже грубијан у њеним очима. Они су заједно путовали десет дана; и она се тако пријатељски понашала с њим, познавши се на пароброду; тако је с вољом одговарала на његова бескрајна распитивања о Петрограду, а он јој чак није рекао ни хвала, није се ни опростио с њом. Шта је могла она помислити о њему? А то се десило стога, што је он преспавао долазак у Петроград, искочио из вагона као луд и...

— Та не правдајте се. Та ја ништа нисам помислила! — заустави Стрепетова Рима Михајловна, гледајући с нехотичним осмејком на овога наивног степина сина, коме је пало на памет да излива осећаје признања на станичном перону.

Али у својству „свете провинције“, Стрепетов и не узе на ум, да се његова путна друга жури, и не даде се одједанпут зауставити у својим изливима. Њему се десило први пут у животу да

се позна с петроградском слушатељком медицинских курсова, која довршиваше учење. Занесен њеном простотом и смерношћу, дирнут брижљивошћу, с којом се ова девојка, и сама уморна, трудила на пароброду око болеснога детета једне путнице на палуби, Стрепетов се прожео одушевљеном поштом према девојци, старајући се да јој укаже сваку услугу, те је сада мислио да му је „света дужност“ још једном засведочити, да он није грубијан, као што би морала помислити Рима Михајловна, па је после тога узвикнуо, нешто мало умеривши, ради публике, свој звучни тенор di forza:

— Од свег срца вам желим да постанете знаменит доктор, да будете срећна, здрава, весела... једном речи, све, свако добро! — са искреним осећањем додаде Стрепетов, не знајући шта још да пожели, али очевидно готов да пожели Рими Михајловној чак и круну, само ако би се њој и то прохтело.

Рима се Михајловна прилично збунила од тако ватрених жеља свога путнога друга.

— Хвала, хвала вам! — журно је она одговарала тихим, необично меким гласом с контраалтовим нотама. — И вама желим успеха у Питеру! Здравља, као што се види, није потребно желети вам! Имате га довољно! — љупко се она осмехну, пружајући му своју малену руку у шведској рукавици. Него, хајдемоте!

И тако пођоше заједно к изласку. Путем Стрепетов запита:

— А Вас није нико дочекао? Ви сте се, чини ми се, надали некоме, Рима Михајловна?

При овом изненадном питању Рима се Михајловна trже, мало поцрвене, и усница јој, покривена ситним маљама, грчевито уздрхта.

— Јамачно је мој телеграм задоцнио! — једва изусти она то неколико речи, сагибљући своју малену, лепо усађену главу.

— Та ви сте га још јуче послали! — продужаваше Стрепетов, не опазивши узнемиреност Риме Михајловне.

— Па шта је с тим? Опет је могао задоцнити! — нетрпељиво рече девојка, убрзавајући кораке.

Младић се сети да ућути.

Они уђоше у велики трем на изласку са железнице и помешаше се с гомилом.

Тамо при сачекивању пртљага бејаше обична врева и комешање.

Сваког часа чујаху се нестрпљива довикивања, журни, испрекидани усклици, час љутити, час уплашени, од свих ових узнемирених путника, особито дамâ, што се безразложно гураху и трчаху као на какав пожар.

Вешто врдајући кроз гомилу и молећи свет око себе да се чува, промицаху тамо и тамо здепасти носачи с великим кожним торбама и путним ковчезима на својим јаким плећима, а стављени у параду гостионичарски вратари, галантно скидајући своје капе, узвикиваху, готово уз уши пролазницима, имена својих гостионица, хвалећи њихове угодности.

Путника је са овим возом дошло врло много. Особито је било много отаца и мамица са својим шипарцима, за тим младићâ и госпођицâ, што се стицаху у престоницу у време пријамних испита. Сва ова, из разних кутова Русије нагрнула, млада, бучна публика, румених и свежих образа, који се оштро издвајаху из гомиле изнурених бледозелених петроградских лица, дошла у Петроград, пуна лепих нада: пробити се кроз узана врата разних научних храмова, — гледала је ведро и весело, још не слутећи ни потоњих несрећа и разочарања због какве „тројке“, нити брзога губитка свеже боје свога лица, свога здравља, па и саме наде, да ће се кадгод дохватити вишег образовања и парчета хлеба. . .

На овом маленом простору случајнога зборишта живот се показиваше у својим обичним чудноватим контрастима, не обраћајући на се ничију особиту пажњу. Овде сцена радосног састанка младога мужа и жене, весеље, осмејци и смех, а одмах до ње — тужна лица, велика жалост и црнина, скривени јади и тихе сузе при састанку. Неизбежна на станици честита старица, која тек што је изгубила путничку торбу с новцима и која, ван себе од ужаса, очајно јури на све стране, чудећи се како је цео свет равнодушан према њеној несрећи, — била је, наравно, и овде, допуњујући обичну слику, исто као, ето, и онај беспримерно дебели и незграпни трговчина са обликом залуталог „медведа“, који је изненада запао у гомилу, па, збуњено се обзирући својим тупим погледом, још једном се прашта с налицканом, ша-

реном, вртуњавом дамом у годинама, својом случајном познаницом између Петрограда и Москве, која је забављала богатога сибирског медведа у самоћи засебнога купеа.

Ова разнолика гомила љути се, граји и тиска се. У многих се на лицу види забринутост, нестрпљивост и онај израз безузрочне тупе уплашености, који обично бива на физиономијама Руса на свима јавним местима и на свима зборовима.

Рима Михајловна посла носача за свој пртљаг, а сама приђе прозору. Сетна стајаше она усред ове вреве, немирно погледајући час по час у гомилу, баш као да очекује некога.

Цела њена мала, пластична фигура дисаше красотом и снебивљивом простотом женскиња, које не држи много на себе. Њено мршаво, нешто уморено лице, с густим црним обрвама, лепим носом и танко оцртаним линијама усница̂ и подбратка, није одмах упадало у очи, али, што би човек више у њега загледао, тим би му се милија и привлачнија показивала његова лепота. Нешто оштро-девичанско, самоодречно и кротко, што вас подсећа на лица калуђеричка, како су их сликали стари уметници, било је у меким, лепим цртама ове девојке и особито у изразу њених великих кадифених црних очију, полузатворених дугим, густим трепавицама. Тешко је било по спољашњости одредити колико јој је година: могло је бити двадесет и пет, могло је бити и много више.

И у њену је оделу било нешто манастирско,

оштро, али у исто време и пуно укуса и господствене простоте. До врха закопчани капут затворене боје чврсто је обухватао њен гипки, нежни струк; црна кашмирска сукња не покриваше до земље мале јој ноге у ципелицама с двојном потплатом; бела као снег свилена марама замотаваше јој врат, а округли шешир од црне сламе, с црном траком унаоколо, покриваше јој црну косу, која је, судећи по тешким дебелим плетеницама, завијеним у гужву остраг, морала бити врло бујна.

— А што Ви не наимате собу? — рече Рима Михајловна, опазивши по други пут крај себе Стрепетова, који плашљиво гледаше у многобројне представнике намештених соба, који стајаху близу њих и који, управо као пси, налетаху на путнике, узносећи хвалом своје угодне, изврсно и јевтине „нумере“.

— Та не знам, управо, коме од тих разбојника да предам у руке своју судбину!

— Све једно је. За сада одседните где било, па доцније потражите собу од закупаца, као што сам Вам говорила. А Ваш пртљаг?

— Још нисам узео.

— Па узмите. У тој дворници издају. Ево и мога ковчега! — обрадова се Рима Михајловна, спазивши носача. Још једном с Богом, Павле Сергијевићу!

— Ваљда неће ово бити и крај нашем познанству, Рима Михајловна? — изненада узвикну младић.

И не сачекавши одговор, додаде:

— Опростите мојој наметљивости; допустите

да Вас кад год походим. Могу ли? Та ја овде немам никога познатог! — додаде он, као да оправда своју молбу.

Рима се Михајловна за тренутак колебала. Али, погледавши на збуњено лице Стрепетова, који сè, рекао би човек, сâм уплашио своје храбрости, журно проговори:

— Извол'те, извол'те, молим Вас. Али Вас одмах морам опоменути, да ћу зимус полагати испите, те ћу бити у великом послу! — озбиљно и уверљиво додаде девојка.

— О, ја Вам нећу сметати! — узвикну младић, очевидно обрадован тим одговором. Ја ћу се који пут к Вама свратити на четврт часа, само на четврт часа, ако допустите. А ако паднем у невреме, Ви само заустите: „Стрепетове, ишчезните!“ — и ја ћу ишчезнути.

Рима се Михајловна нехотице осмехну, слушајући ове речи и гледајући ово, пуно живота и радости, умиљато лице, од кога иђаше свеж задах неистрошених сила и некога наивног одушевљења поверљиве душе, пуне надања и среће жедне. Она каза Стрепетову своју адресу, додавши да је недељом у вече слободна.

И Стрепетов одушевљено захвали, као да му је учињена највећа услуга.

ГЛАВА II

— А ја Вас свуда тражим, Рима Михајловна! — сасвим изненада зачу се око њих глас ме-

кога, нежног баритона, и висок, темељан, угледне спољашности господин, преко тридесет година, чист и свеж као и беспрекорно му летње одело, другарски пружи руку девојци.

Узгред погледа овлаш младића, који одлажаше, па настави:

— У мало што нисам, хвала буди кочијашу, задоцнио; возио ме да Бог сачува. Па како сте се Ви поправили, Рима Михајловна! Управо сте процветали! Кумис вас је оживео! — говораше он истим меким, љубазним тоном, загледајући са осмејком девојци у лице и лагано испуштајући уздрхталу јој руку. — Дајте ми Ваше наоружање! — И он узе из Риминих руку путничку торбицу и штит. — Ковчег, један? А који је, пријатељу, твој број? — окрете се носачу. — Деветнаести? Врло добро! Па, како сте проводили време у степи? Капали над књигом и тамо? — настављаше, смешкајући се љубазно. — А Вењецка није могла доћи на станицу. Јуче сам јој показивао Ваш телеграм. Данас имају у болници операцију, и она, разуме се, није се могла одрећи таквог задовољства.

Првих тренутака Рима Михајловна, чињаше се, није ни слушала шта јој се говори, о чем је питају. Мало збуњена, гледаше она на овога господина дугим, неодступним погледом, и светла боја лагано јој обливаше образе, а велике се очи разгореваху блеском среће.

Забуна трајаше неколико секунада. Она се на један пут савлада, подиже очи и пожури се одговарати на питања.

„Осећа се врло добро, кумис ју је поправио; радила је мало, више је читала“, — говорила је Рима Михајловна, чинило се, мирно, али је негде далеко у прсима трептала струница, која издаваше душевну узбуђеност.

Стрепетов, стојећи на страни, беше нехотичан сведок овог састанка, и њега задиви промена на Рими Михајловној. Такву је он није видео. Она се тако рећи сва променила: подмладила се, олепшала, оживела. И тек сад, први пут, наш младић опази да његова сапутница није ружна и ни најмање стара девојка, како је она о себи говорила и каква се испрва учинила Стрепетову.

„Она је заиста лепа!“ — понављаше у памети младић, наслађујући се Риме Михајловне.

Чак му дође криво, што овај намирисани, господствени блондин, с бледо-риђом, лепо однегованом брадом и плавим очима, очевидно, није био обрадован састанком онако, како се беше обрадовала Рима Михајловна. Њему се чињаше да у погледу овога блондина, меком и љубазном, није било ни најмањег знака радосне среће, којим би обузета цела природа девојчина првог тренутка виђења.

„И на кочијаша се жалио. И број није заборавио да запита у носача! Колика присебност!“ — помисли, не знам зашто, Стрепетов и даде у мислима оцену, нимало повољну за блондина, трудећи се да му припише све рђаве особине.

„Ето коме је она слала телеграм и кога је она тако очекивала! А он у мало што није одоцнио!“ — помисли наш младић, који се сâм место

девојке осећаше увређен и коме се баш ни мало не свиђаше лепи блондин.

Он се окрете, да би још једном погледао на њих. Али њих већ није било.

„Необична девојка!“ — усхићено прошапта младић, осаћајући се сада још усамљенији у овој бучној гомили — и записа њену адресу у свој бележник.

ГЛАВА III

— Вама треба соба, господине?

Овим речима, изговореним готово шапатом, обрати се Стрепетову омален, белих бркова старчић, у летњем оделу од сегелтуха, подижући два прста к штиту од качкете, на којој се светљаше плочица од меди с натписом: „Намештене собе за издавање“.

Тајанствена изгледа, чисто као да хоће необично знатну тајну да достави, овај старчић, који глатко обријаним лицем и целим држањем подсећаше на некадашњег лакеја, дресираног у престоници, настави истим поверљивим гласом:

— Могу Вам препоручити, господине, код себе дивну собицу... Ја сâм издајем... Долазим лично, да причекам путнике... Ипат Никитић Лукачев! — приказа се, наново салутирајући и разгледајући малим живахним очицама Стрепетова и његов ручни пртљаг, као човек врло искусан оцењивач и људи и њихова имања.

И, не сачекавши пристанак, он већ пружи руку за путну торбу.

— А где су Ваше собе?

— Моје собе? — понови он питање тоном чуђења, како да не знају његове собе! — Како да не знате? Каменом да се добаците... на Лиговци, близу Невскога... Не знате? Први пут сте у нашој престоници?

— Први пут.

Овај одговор, очевидно, учини врло пријатан утисак на господина Лукачева, и он с већом оживљеношћу продужи:

— Онда ћу Вам рећи, господине, мој стан је, да не слажем, ето на сто корачаја од станице, одмах иза моста. Кочијаш — као за појасом! А место је дивно, славно место... Невски — да га руком дохватиш! Трамвај, куд Вам срце зажели!... Молим за торбу?...

— Ваше су собе, можда, скупе, а ја бих да ми је појевтиније! — још се не одлучиваше Стрепетов, заплашен причама о скупоћи у престоници.

— Зашто скупе?... Скупих соба, знате, ја и не држим, јер је мој гарни, право да кажем, фамилијаран, више за скромна и образована путника, а не, да речете, за какве капиталисте. Седамдесет и пет копејака дневно, са самоваром, а ако желите месечно, онда ћемо се погодити врло лако... Имам ванредну собицу за Вас, господине!

И узевши из руку Стрепетовљевих путну торбу, Ипат Никитић продужи ићи.

— А пртљаг? Ја имам још и ковчег!

— Имате? — пријатно се зачуди старац. — А ја сам, опростите, мислио... Многи путници, дешава се, долазе и без ковчега, угодније... Пртљаг долази доцније... Али кад у исто време, онда је, разуме се, и боље. Молим за рецепис... Ја ћу за час... Ја имам носача познатог, он ће нам за пола рубље пренети какав хоћете ковчег! — тајанствено говораше Ипат Никитић. — А кочијаш Вам не би узео од рубље ни паре ниже. Не знате Ви какав је овде свет. Хоће да очерупају човека са стране! — с негодовањем додаде старац, резонујући да њему остане динар у џепу. — Код нас у Петрограду, господине, треба о свему водити рачун!

Кроз неколико минута врати се Ипат Никитић, с носачем, и сва тројица изиђоше из станице.

Петроград дочека новога госта свога љубазно: топлим сунчаним јутром августовским. Оно је весело блистало на кубету знамења, светлуцало на прозорима, обасјавало блеском тржиште, оживљено пролазом фијакера и трамваја и гомилом сељака и жена што дођоше с возом, и управо је одговарало ведром и радосном расположењу, које обузе младића кад угледа престоницу.

Међутим је радознали Ипат Никитић распитивао Стрепетова: је ли дошао на дуже време, ради учења или онако, по свом послу; и кад сазнаде да је младић дошао да тражи место, он рече:

— Моје су собе, господине, што се тиче места, срећне... Ту скоро се један мајор из Смоленска дивно помогао: живео је, вели, у гостио-

ници, и никако да му испадне место, а од нас, вели, одмах се нашло... Већ трећег дана је отишао у Ташкент... А Ви, господине, јесте ли из далека?

— Из Самаре.

— Имате сродника овде? — настављаше питање Ипат Никитић.

— Имам једну тетку...

— То је добро; и ако је тетица, опет је рођена крв, нећете бити сами. А има их који зађу без игде икога... Погледаш, а он од досаде хуче и расипа новце по крчмама и по позориштима.

Они пређоше мост на Лиговци и скренуше на лево, обалом; брзо дођоше до једне мале нахерене дрвене куће на два спрата, која се чињаше врло сићушна и бедна међу двема лепим огромним кућама, које као да хоће да је удаве.

— Овде!

Када се попеше на трем другога спрата, и Стрепетев, идући за Ипатом Никитићем, уђе на једна прљава врата и нађе се у узаном, полумрачном ходнику, њега од једанпут обузе онај тешки, прокисли задах, који чини специфичну одлику јевтиних намештених соба.

— Али, овај задах! — помену млади човек, застајући неодлучно.

— Немојте се узнемиривати, господине... То као да је са улице, иначе је ваздух у нас чист! — утишаваше га старац, и похита да уведе уловљеног госта у једну собу на крају ходника.

— Зар није одиста прекрасна собица, господине? — усхићено кликну Ипат Никитић, бри-

шући успут дебели слој прашине са стола искривљених ногу и отварајући прозор.

„Прекрасна собица“ била је у истини мајушна, прљава изба, с једним прозором који гледа у двориште, са жалосним намештајем разнога калибра, који је, очевидно, овамо доспео из апраксинских јазбина (телалница).

На Стрепетова, који никада није живео у намештеним собама и који је био навикнут на породичне угодности, ова мрачна, плесњива кочина учини врло непријатан утисак. Опазивши то, господин Лукачев предложи другу собу — „прави салон“, који се не може дати никако испод рубље за дан, али Стрепетов одби понуду.

Међутим Ипат Никитић гледаше на сваки начин да задобије госта, трудећи се да га очара својом предусретљивошћу. Поможе носачу да унесе „ковчежић“, даде савет где би „пристојније“ било наместити га, загледа има ли воде у умиваонику, потапка руком по душеку убијеном као тврда јуфка, проговоривши: „чиста вуна!“ — понуди га, ако треба, да заповеди за чај или кафу и узгред препоручи своје ручкове.

— За тридесет копејака дајем ручак с три јела, и по души могу рећи да је код мене храна изврсна; није то као у овдашњим гостионицама, где Вас огуле и даду Вам, да опрости Ваш образ, црклу мачку са сосом „томат“ (од црвених патлиџана). Мој завод није зато, да обмањује човека. Ја, господине, волим поштено... Котлет је... котлетом! И усуђујем се да вам отворено кажем: много ћете новаца сачувати у свом портфељу, ако нај-

мите собу месечно и с ручком. Ја бих вам дао врло јевтино...

— Уверљиво, скоте, уверљиво певаш!“ — зачу се на једанпут иза суседних врата нечији промукао глас, праћен јаким веселим церекањем, од кога се и други мора насмејати.

Ипат Никитић немирно смагну раменима и, подигавши глас, предложи Стрепетову да се одмах донесе самоварчић, кад онај исти глас из суседне собе настави:

— Ах, Ипате, Ипате, практични философе Ипате! Затисни своју чесму речитости и не лажи као матора кљусина!... Несрећни путниче, који си запао у ову кућу, пуну стеница, — ко си да си, — не веруј његовим котлетима, ако не желиш добити катар у желуцу!... Амин!

И на ново се разлеже смех да ти уши заглуну, за тим зашљепкаше папуче, и за тренутак све умуче.

У одговор на упитни, са осмехом, поглед Стрепетовљев, збуњени Ипат Никитић проговори тајанственим шапатом, прекорно машући гсавом:

— Страда од пића!... Ништа се, молим Вас, не узнемирујте... Он станује у другој соби... па пијан залутао у суседну; ја ћу врата закључати. А, да видите, образован господин, из добре куће, и до каквог је степена, може се рећи, дошао... Само је он миран, врло миран господин... иначе га ја не бих држао, јер је мој гарни, тако рећи, фамилијаран. Господин Галанин готово ништа и не једе — какво једење код такве ниске слабости? Дај му да прожваће један двопек, и то му је све,

а он — катар! А да му откажем — опет ме жао. Година дана како живи код нас... И добар је господин; само кад се почне та његова болест, одмах развеже тобоже о котлетима... Шаљивчина је. А да нема те несрећне слабости, пошао би сасвим други, тако рећи, начин живота... Какво би место могао добити! Образовање — првог реда, другови му све на великим местима, многи у ђенералским чиновима... Неки, који га се не стиде, и походили га пређе, а један плаћа за њ. Стога Ви, господине, немојте се, молим Вас, узнемиривати... Останите који дан код нас, огледајте наше ручкове, па ћете видети: катар или не.

Стрепетов обећа да ће промислити.

— Да, да, промислите, а ја ћу Вам, господине, и собицу дати повећу, и намештај ћу бољи ставити, и ако иначе треба што друго, увек могу послужити! — подвуче своје речи Ипат Никитић, намигнувши оком. — Ја познајем Петроград врло добро, где и како млад човек себи да прибави задовољства, а да буде пристојно и не скупо... А за тим допустите да Вас узнемирим што се тиче Вашега документа... Сада се на то, могу рећи, пази врло оштро...

Добивши пасош и пожелевши Стрепетову пријатно насеље, Ипат Никитић изиђе, не сасвим уверен: да ли је госта победио својом речитошћу.

„И тај се пијаница морао батргати по собама!“

ГЛАВА IV

Закључавши врата празне суседне собе, Ипат се Никитић тихо упути у кујну. Уђе тамо чисто крадом, бојажљиво погледајући у своју домаћицу, која стајаше уз огњиште пред проврелим лонцем за кафу, високу, дебелу, још средовечну жену, у испрљаној цицаној хаљини, која обапињаше њене облике поштовања достојних размера. Њено развучено бело-жуто лице с пегама показиваше још трагове некадање лепоте. Она је била, у најмању руку, за петнаест година млађа од свога мужа и чињаше се управо грдосија пред малим и слабачким Ипатом Никитићем.

— Кога си довео? — осорно запита она.

— Једног младог господина. Дошао из Самаре, да тражи место. Има и пртљаг! Рекао бих да ће остати дуго и бити тачан — додаде Ипат Никитић умиљатим гласићем.

— Дуго остати!? — осече се жена, обраћајући се мужу.

У њеним се великим, плавим, оштрога сјаја, очима засија најдубље презрење према Ипату Никитићу.

— Дуго остати!? — опет понови она. — Остаће један дан, и пљунуће ти у подлу губицу.

— Али неће пљунути, Ано Ивановна! — обазриво одговори Ипат Никитић, провлачећи се к прозору: први пут је у Петрограду и у опште...

— Шта у опште? — опет се осеча жена, прекидајући му реч. — А, шта ти намешташ ту?

— Мало је прост, рекао бих, господин. Наиван као голуб.

— Ти соколе наш! Ах, какав соко, погледајте, молим Вас! — узвикну Ана Ивановна, желећи да га смрви својим погледом. — Видео други шта раде, па смислио човек и он да отвори гарни, а овамо нигде читаве столице нема у кући, све сама гадост. Каква ће ти луда живети у таквим јазбинама! — настављаше она све јачом злоћом, спремајући се, очевидно, за даље, озбиљније обрачуне.

Ипат Никитић стајаше крај прозора као кривац, готов да саслуша потоке од грдња, само још да Ана Ивановна не дође у свом гневу до жеље и да опаучи који пут Ипата Никитића.

Он је навикао на сличне сцене. Оне су се понављале готово сваки дан, после повратка са станице, особито ако би се Ипат Никитић вратио без путника, не успевши никога да улови својом речитошћу, чија се моћ у великој мери подгревала страхом од жене.

Обично је Ипат Никитић не само трпељиво саслушавао укоре и грдњу, него и издржавао опипљивије поуке своје енергичне половине с философским стоицизмом, у понизном ћутању, привикнут начину поступања Ане Ивановне мало не од првих дана меденог месеца. Од како је ожењен Ипат Никитић, нема више од пет година, и премда се женио у старијим годинама, ипак — треба истину рећи — врло лакомислено, занет раскошним облицима негдашње газдарице некога старог адмирала, и не премишљајући о другим њеним особинама.

Најљуће и најжешће погрде падаху на главу Ипата Никитића, а гнев Ане Ивановне још ни-

како да се исцрпе, и Ипат се Никитић већ припремаше на размршајни акорд у облику финалног шамарања, кад се на прагу појави девојчица, лепушкаста плавојка, сивих живих очица и прћастог носића, који даваше њену свежем лицу ватрени израз.

— Мамице! Опет сте узбунили целу кућу! — проговори с прекором девојка.

Чувши овај свежи, звонки гласић, Ана се Ивановна мало збуни и одмах спусти тон, а Ипат Никитић захвално погледа у своју спаситељку.

— Идите, Ипате Никитићу, у собу. Ја ћу Вам одмах донети кафу. Та Ви цело јутро ништа нисте узели! — настављаше девојчица.

Ипат је Никитић, разуме се, одмах послуша. Под заштитом своје пасторке он журно изиђе из кујне у собу, у којој му становаху жена и њена кћи, и, оставивши непритворена врата, слушаше како девојка кори своју матер због њена поступања са Ипатом Никитићем.

— А још туђа крв! — понављаше узбуђени старац, дивећи се у исто време како има у свету људи, који се не боје Ане Ивановне и могу јој се опирати.

ГЛАВА V

Стрепетов се одлучи да не губи златно време и још истог дана да разда писма. Извади из торбице и пажљиво размести на столу та писма, од којих му је зависила судбина, и преписа у бе-

лежницу њихове адресе. Читавих пет писама, и у њима пет одличних препорука! И све људма од већег или мањег утицаја! Његовом превасходству Николају Петровићу Чиркову... Његовом превасходству Вадиму Ћировићу Неустројеву... Његовом високородству Анатолију Викторовићу Кирјакову... Његовом високоблагородству Ернсту Богдановићу фон-Гринбег...

Само ето овај мали коверат, без икаквих титула, с натписом: „Ивану Николајевићу Поручњеву“, — упућен је лицу без икаквог утицаја — књижевнику. Али ваљда и познанство с књижевником вреди штогод!...

Ова је препоручна писма добила од разних познаника мати Стрепетовљева, опремајући свога љубимца у Петроград. Свакојако је боље с писмима! Само Чиркову, негдашњем другу и пријатељу покојнога јој мужа, написала је сама.

Па није се само у тим писмима показивала брижљивост нежне матере!

Када младић, попивши на брзу руку чај, стаде вадити ствари из ковчега, да узме нови фрак, који је сашио најбољи самарски кројач, ова је брижљивост и љубав говорила о себи у свакој пажљиво намештеној ствари, у сваком малом изненађењу, спремљеном за сина.

И везене џепне мараме, и рубље с крупним монограмима, и папуче, и мала кутија с поштанском хартијом и ковертима, једном речју, готово сваки предмет, свака ситницз, напомињаху Стрепетову рад нежне руке која љуби, и дирљиву, чисто женску пажљивост, која ништа не заборавља.

Од свих ових ствари, које сада у туђини имађаху особито значење и драж, иђаше на њ мио дах роднога гнезда, које је свила женска рука. Нехотице му дође на ум и оно знаменито недавно вече у очи одласка, када мати, доцкан свршивши спрему ковчега, сетна и ућутана, с нахереном капицом, испод које се виђаху рано оседеле власи, беше села уз отворен прозор и дугим нежним погледом гледаше на сина. Из мале градине допираше миомирни задах, а звезде светлуцаху на небу. Обоје сеђаху ћутке, не налазећи речи, трудећи се да сакрију једно од другога тежину растанка. Најпосле, она не издржа. Грчевито притиште кудраву главу синовљу на своје груди, ћутке обасипљући је пољупцима и сузама.

Она се труђаше да се насмеши, гутајући сузе, када, откинувши се од сина, проговори: „За тебе је, Пајице, корисно да мало поживиш сâм. Непрестано си био уз мене. Никада се не раздвајасмо. Поживи, роде, мало без своје мајчице.

— Опет ћемо бити заједно, мамице. Чекај само да добијем место!

У одговор на то она се осмехну својим тихим, кротким осмејком, који обасја њено бледо, болно лице чаробним изразом доброте, и рече:

— Најпре се ти, мој Миле, намести, а после што Бог дâ. Ја сам, у осталом, уверена да ћеш ти брзо добити место. Писма ће помоћи. Највише се надам на Чиркова. Он је волео твога оца и некада је био честит човек. Ако га служба није променила, он ће ти заиста бити на руци. Јави се који пут и Валентини Марковној. Она ми се,

признајем, не свиди: сувише мисли о себи и свом богатству — али, немаш куд. И, најпосле, ти јој нећеш правити темена. У осталом, видећеш како ће те тетка примити, и, разуме се, други пут јој нећеш ни отићи, ако дочек буде хладан! — поносно додаде Стрепетова.

— Надам се! — насмеши се син.

Она стеже руку синовљу. За тим, poћутавши за тренутак, поче говорити дрхтавим од узбуђења гласом:

— Савета немам потребе да ти дајем. Ти си красан и честит младић, и никада нећеш учинити што ружно. Ја знам тебе. Али ћу те за једно молити... Само се немој љутити, пиле моје...

Пајица живо пољуби руку матери и умиљато се насмеши.

И овај осмех и овај нежни пољубац, рекао би, говораху: „Зар је могуће љутити се на тебе?"

И онда запита:

— Рашта се ти, мамо, узнемирујеш?

— Буди обазрив, рођени, у Петрограду. Чувај се познанстава. Ти већ знаш каква су сада времена?... Због случајног сусрета, због какве било књиге може човек пропасти ни за шта. Чувај се... причувај мене. Дај ми реч!

Младић је успокоји. Чини му се да он није давао повода за такве бојазни. Они су о том често пута говорили. Та она зна да он не тражи буру; он воли мир и тишину. И, најпосле, зар он не зна да на њему стоје обавезе? Зар није сада његов посао радити, како би мајка, која је предала сав свој живот њему и сестрама, могла најпосле одах-

нути од брига? Доста је она трчала дајући часове. И без тога је она пореметила здравље.

Тако је говорио узбуђени син. И срећна, поносна сином, мајка утираше сузе, које јој се навртаху у очима.

Стрепетов је волео матер до обожавања. Она му је од ранога детињства била старалац, васпитачица, пријатељ, за кога није било никакве тајне. Он је одрастао уз материну сукњу, привикнут миловању, привикнут да воли ту „сукњу“. Тек је као младић схватио шта је учинила ова жена ради своје деце, и усхићеној љубави његовој придружи се пијететно поштовање. Он је себе сматрао за вечнога дужника и чекао само да сврши универзитет, па да скине с ње тешко бреме даљих брига.

А издржати је она морала много, када, после смрти мужевље, оста без икаквих средстава, с троје мале деце. У то тешко време Стрепетова показа такву енергију, какву је, чињаше се, тешко било очекивати од некадашње институтке, навикнуте на спокојан, безбрижан живот, под крилом мужевљим, заузете децом и музиком коју је страсно волела.

Она се не збуни, не изгуби присебност под неочекиваним ударом, него храбро дочека борбу животну и не раздаде децу по државним пансионатима, како јој предлагаху сродници. У одговор на сажаљевања и савете, под чијим се нежним речима чујаше бојазан за свој џеп, Страпетова одговараше, да се неће раздвајати од деце и да ће се постарати сама да их подигне, не рачунајући ни на чију помоћ.

Овај одговор зачуди и обрадова богате рођаке њена мужа. „Сама? У што се нада ова жена, која тако одсечно одбаци предлог, да се деца сместе по заводима?“ Одлучише да је у ње мало сродничких осећања, и да је јамачно после покојника остало новаца — није залуд он дуго времена заузимао велики положај у провинцији, на ком је лако било обогатити се, и заборавише и њу и децу њену.

Стрепетова од једанпут измени свој живот. Продаде сав дотадашњи намештај, коње, кола, све своје драгоцености и скупе хаљине, повуче се у две мале собе у једној удаљеној улици и, на ужас паланачког великог света, објави у месним новинама да даје часове из музике, енглеског и француског језика. Часова на брзо нађе, и сваке се године умножаваху. Радила је, не скрштавајући руку; сама се учила, понављајући некадашње ствари, да би обучавала Пајицу, који тек што беше ступио у гимназију, и да би спремала девојчице. Ради ових љубљених створења ова се, још млада, жена одрече личнога живота и без колебања одби руку, после две године, једнога богатог спахије, који јој се иначе свиђао. Да би сву љубав поклонила деци, она претпостави живот испоснице, живот пун брига и лишавања, обезбеђеном и спокојном животу нове удаје, и ношаше тешко бреме са охолим осећањем пожртвовне матере. Сав јој је живот пролазио у досадним ситницама. Рано из јутра требало се цењкати на пијаци, откидајући копејке, дању трчати по кондицијама, и позне вечери, кад деца спаваху у својим чистим, угодним постељицама,

преседети крпећи чарапе. А узнемирености за време болести кога детета?.. Несане ноћи, проведене код узглавља, и страх дању, кад их је морала остављати на старање дадиљи, а сама, кријући душевну муку, слушати ученичке скале.

Али све ове бриге, све ове животне ситнице не могоше је сломити ни спустити у обичну низину; душа њена оста и даље пријамљива, ум — подобан да се отргне од животне прозе. Појетска жичица страсне свирачице живљаше у њој, она налажаше времена да читањем освежи ум свој.

Кад Пајица доврши гимназију, они сви пређоше у Казан. Није залуду мајка онако пажљиво чувала новац, добивен од продаје ствари после мужевље смрти, непрестано гајећи мисао о школовању деце. Тога ће новца бити довољно за школовање, док Пајица и девојке буду училе у Казану, а ни она неће седети скрштених руку, — наћи ће часова и у Казану.

Кад Пајица доврши универзитет, Стрепетови се вратише у Самару, на коју се мајка беше навикла. Али је најпосле снага изда, хронична је болест поче неосетно ронити. Није имала педесет година, а чињаше се као права баба.

Али шта то мари? Зато јој је син добио више образовање, и сад је на својим ногама, кћери довршују гимназију, сви су они здрави, чили, добри, ваљани. Уживајући с поносом у изведеним тићима, она је заборављала на своју болест и у себи ликоваше, што јој је првенац срећно минуо чеврнтије и спрудове рускога ђачког живота и могао свршити школу. Није залуду она отишла заједно са

сином у Казан! Она је и тамо била сину старалац, пажљиво, као оштровидна квочка, склањајући га од опасности младићских заноса, од сумњивих познанстава.

Сад је, хвала Богу, мање бриге... Оштрина младићских навала прошла је!

Лађа се лагано одвоји од обале, и мајка, сва у сузама, још дуго махаше марамом сину на поласку.

Лађа се већ изгуби, а она још једнако жудно загледаше у растурене праменове дима, и срце јој се тужно стезаше.

„Шта ли ће дати усуд драгом Пајици у првим часовима самосталнога му живота?“

ГЛАВА VI

Опојен изазваним пријатним успоменама, младић се журно пресвуче, пун храброга уверења, да ће по што по то добити место и брзо моћи да успокоји животне заранке своје миле, љубљене матере. Она не може трчати по кондицајама!... Њој треба да се лечи, да се одмори! Примиће се свакога посла који би само донео зараду, које се човек не мора стидети!

Сијајући младићском одважношћу, чио и леп у свом новом фраку, с пет препоручних писама и педесет рубаља у џепу, Стрепетов је већ био

готов да пође на освајање места, кад неко тихо закуца на вратима.

— Изволʼте!

На прагу се указа лепушкасте плаве косе главица домаћинске кћери.

— Опростите! — проговори она, улазећи у собу, мало збуњена што угледа тако лепога младића. — Ја сам кћи овдашње домаћице... Морам вам казати две речи! — додаде девојка, спуштајући глас и поправљајући прамен светлориђе косе, која јој падаше на чело у малим завојцима.

— Шта заповедате? — упита Стрепетов, чудећи се овом тајанственом приступу.

— Ви сте странац?

— Јест.

— Ја сам, видите, нарочито дошла к Вама, да Вам кажем да овде треба бити обазрив! — настављаше она и даље истим тајанственим шапатом, осврћући се вратима. — Разумете ли? — значајно удари гласом. — Дакле, узмите то на ум и будите на опрезу... Ко се чува и Бог га чува. И кад будете одлазили од куће, добро затварајте све своје ствари, да се радозналци не би доводили у искушење.

Стрепетов зачуђено саслуша овај журни, тајанствени шапат, топло захвали девојци и изусти:

— На срећу, ја немам баш ничега, што би требало крити.

— Онда толико боље! Ја сам се, дакле, узалуд бојала за Вас! — одговори, поруменевши, девојка.

— Молим Вас, само ником ни речи! — додаде она и, умиљато климнувши главом, окрете се, да изиђе.

— Опростите, још један часак! — заустави је Стрепетов. — Кажите ми ко је овде тако радознао, као што велите?... послуга, што ли?

— Има ко! Свакојаки људи овде живе! — околишећи одговори девојка, очевидно избегавајући да уђе у даље појединости.

— Али зашто сте Ви нашли за потребно да ми скренете пажњу на то?

Девојка слеже раменима, чисто чудећи се таквом питању.

„И заиста је прави голуб!“ — сети се она оцене Ипата Никитића.

— Сад сам баш дознала — Ипат Никитић, мој очух, рекао је, — да сте Ви први пут у Петрограду. Одмах сам и помислила да Ви можда не знате да се у намештеним собама треба чувати. И знате шта још: не правите познанства с једним овдашњим становником.

— Да није с Галанином?

— Ах, шта Ви говорите! Он је добар. Не, чувајте се господина Јефратова... Њега сви овде зову поручником. Тако одвратна, дебела људина, па замишља да је леп човек! — са осећањем одвратности додаде она. — А за тим, с Богом!... Надам се да ће разговор остати међу нама, иначе бих ја добила своје! — смешећи се рече девојка.

Стрепетов даде реч да ником неће казати, и запита како да зове девојку.

— Моје је име ружно, — насмеши се она: — Теона!

— А по оцу?

— Арсењевна... Само мене више сви зову Теничка.

— Још једном велика, срдачна Вам хвала, драга Теона Арсењевна, на Вашој доброј намери! — ватрено изусти Стрепетов и чврсто јој стиште малу руку, љупко гледајући у живе насмејане сиве очице девојчине.

— Немате на чем, немате на чем! — весело одговори Теничка. — Само пазите, — пришану она, — немојте отићи од нас још данас. Останите дајбуди неколико дана; иначе ће ме бити стид пред Ипатом Никитићем... Он се, јадник, старао да примами госта, а ја госта заплашавам... Ми смо слабога стања! — осмехну се Теничка. — Још једном: с Богом!... И тако сам се заговорила!

Са овим речима Теничка притрча вратима, ослушну за тренутак, брзо отвори врата и, заставши са оне стране прага, гласно запита, са обешењачким осмехом размаженога детета, кад је срећно извршило какву шалу:

— Хоћете ли данас ручати код куће?

— Нећу! — исто тако гласно одговори Стрепетов, нехотице насмехнувши се лукавости Теничкиној.

Она затвори врата, и Стрепетов одмах послуша њен савет, закључа ковчег и изиђе из своје мрачне коморице, мало збуњен првим петроградским изненађењима и дирнут понашањем ове чу-

дновате девојке, која показиваше такву брижљивост према сасвим непознату човеку.

„И какво је лице у ње паметно, живо!“ — помисли он.

Кад је пролазио ходником, извири из једне нумере угојено, румено лице с црним залисцима и великим очима.

— Марта!... Самовар! — разлеже се громки, промукао глас.

„Јамачно је то поручник!“ — одлучи Стрепетов, стигавши да загледа у промољену физиономију. „Заиста, одвратна људина!“ — нехотице потврди он Теничкину сведоџбу, силазећи низа степенице.

Он изиђе на улицу и стаде се погађати с кочијашем за Васиљевски Остров. Кочијаш обећа за пола рубље да „одвезе господина за трену ока“ на својем „америчком швеђанину“. Јадан „амерички швеђанин“, с натмуреним изгледом очајне кљусине, начуљивши уши, слушаше псовке кочијашеве и, као да разуме какав му предстоји даљи крај, без наде махну репом, опазивши да је путник сео на кола.

ГЛАВА VII

I

Завршивао се дванаести час, када, после до Бога споре вожње, кочијаш, пустивши за неколико хвати до одређеног места своје кљусе у галоп,

„пренесе“ нашега младића к великој, многосрпатној кући, на једној од даљих линија Васиљевског Острова.

— Седи ли овде Чирков?

Подшишани, риђих бркова, у годинама вратар, који сеђаше на столичици покрај широм отворених великих врата, баци испод наочара не сасвим наклоњен поглед на младића, који га је отргао од читања новина, и пошто је Стрепетов поновио питање, не хитајући одговори, поучно поправљајући младића:

— Ђенерал Николај Петровић Чирков обитава овде.

И, не мењајући свој лени положај, летимично прегледавши јадну сиву „крилатицу“ Стрепетовљеву, врсни ислужени подофицир додаде:

— Ви можда тражите неког другог господина Чиркова. Не ђенерала?

— Тражим баш ђенерала! — осмехну се Стрепетов.

— Идите горе. На трећем спрату, седми број.

— Је ли код куће?

— Ђенерал још није излазио, а да ли прима или не, не знам! — опет му пакосно добаци вратар, лаћајући се прекинутог читања.

Стрепетов устрча горе. Заставши код врата, на којима се блистала очишћена плочица од меди са именом и презименом, изрезаним крупним словенским шарама, он одахну, намести се и с неким узбуђењем лагано притиште пуце електричног звонца.

Пројоше најмање два три минута — нико не отвори. У сред тишине која владаше на хладовитим степеницама допираху са оне стране врата слаби звуци од клавира. Стрепетов очекну још један минут, и још један, и јаче притиште у звонце. Чуше се лагани, слаби кораци, кврцну брава, и гиздава собарица, млада, румена и весела, с малом капицом и као снег белом кецељом, одговоривши да је „Николај Петровић код куће и прима“, пусти младића унутра.

— Овамо, изволʼте за мном! — љубазно и својтљиво рече она, пошто јој Стрепетов, прилично збуњен њеним достојанственим изгледом, не даде да му прими горњи капут и са̂м га обеси о вешалицу.

Она га одведе у велику собу, пуну разнобојнога меког намештаја, прорашћа и цвећа, и, заставши на вратима са завесом, показа му својом белом, за собарицу и сувише лепо однегованом, руком на отворена врата даље собе, проговоривши истим својтљивим тоном:

— Николај Петровић је у кабинету, свира на клавиру. Идите право у кабинет!... Идите, идите, не бојте се! Не треба да вас пријављујем! — додаде она са осмехом храбрења, опазивши неодлучност младићеву.

И са овим речима она изиђе.

Стрепетов уђе у трпезарију, која растављаше кабинет од велике собе, не знајући да ли даље да иде или не. Један прибор за јело стајаше као сироче на застртом, лепо постављеном столу, с хладном закуском и неколиким боцама. И овде се, као

и у великој соби, све сијало у чистоти и поретку, све је говорило о угодности, али се одмах и осећало боравиште беһарско. Не беше оног изгледа кућевности, који се увек осећа онде, где су жена и деца.

Наш се младић не смеде одлучити да уђе у кабинет, из чије се дубине разлегаху јаки сурови звуци largo десете Бетховенове сонате, добро познате Стрепетову по свирању материну, и веома изненађен, што је застао знатнога петроградског чиновника да се занима музиком, застаде на отвореним вратима, са спремним препоручним писмом. Слушајући разговетно, вештачко свирање, он гледаше у широка, мало нагнута леђа овога омаленог крутуљавог господина у мрко-сивом кратком жакету; у кратко ошишану, чврсто усађену округлу главу с црном косом, малко прошараном сребрнастим власима; у црвенкасти, меснати потиљак, обапет крутим правим колиром беспрекорне белине, трудећи се да себи замисли: какво ли мора бити лице у овога музичара-бирократа, који тако лепо свира Бетховена.

„Јамачно је пуно израза и интелигентно. И јамачно ће ми он брзо израдити место, кад му ја искрено објасним све прилике!“ — одлучи младић и, прикупивши храбости, пређе праг од кабинета.

Свирање трајаше и даље. Чирков, занесен музиком, није се окретао, и Стрепетов, чекајући крај сонате, радозналим погледом разматраше кабинет, који нимало није личио на она бирократска светилишта, која је младић себи замишљао по раз-

ним описима и по оном обрасцу који је видео једном приликом у кабинету губернаторову.

Импозантни, мрке боје ормани, који запремаху већи део собе, били су пуни књига; бисте Волтера, Русоа, Хумболта, Шекспира и Гетеа, неколико слика, велики орман напуњен старинама — лончићима, вазама, оруђем од меди и бронзе, старинско оружје и збирка убруса, старих везова, извешана по зиду, велики писаћи сто на средини, диван, неколико наслоњача превучених мрким сафијаном и клавир у крајњем углу — такав је био намештај ове велике, светле, особито пажљиво успремљене собе и пре налик на кабинет каквога ученог дилетанта или доктора, него на место административних послова великога чиновника.

II

— Шта ви чините? Тако ћете још дуго чекати! — шапну над самим ухом Стрепетовљевим гиздава собарица, која се указа иза њега.

И са овим речима она приђе, шуштећи оделом и увијајући турниром, клавиру и, јавивши долазак младићев, ишчезе на побочна вратанца међу библиотечким орманима.

Свирање се прекиде. Чирков устаде с места и тромим кораком, не хитајући, чисто противу воље, упути се писаћему столу, мало намрштивши се и жмиравим погледом загледајући непознатог младића.

Он застаде пред столом, уљудно климнувши главом у одговор на Стрепетовљев наклон, и, од

једанпут познавши да има пред собом молитеља, узе усредсређено-озбиљан, службен изглед и, као спремајући се да саслуша још напред познате и не особито занимљиве речи, окрете као мало на страну своју округлу мрку главу, у неколико се истуривши напред својим пуним телом.

Лице Чирковљево нимало не одговараше Стрепетовљевим надама; округло, глатко обријано, без браде и бркова, премда младолико, опет много похабано, опуштених, пуних и жутих образа, с подадувеним месом испод малих мрких очију, оно се на први поглед чинило најординарније лице.

„Прави чиновник!“ — пређе преко памети Стрепетову, разочараном у својим очекивањима.

Стрепетова збуни онај прикривен, озбиљан поглед, од питања и досаде, којим Чирков готово позиваше младића, да што брже изложи своју молбу, па да га остави на миру.

— Свршени ђак свеучилишта... Дошао сам из Самаре... Имам за Вас писмо од матере! — хиташе Стрепетов, што је брже могао изговорити, осећајући непријатну узбуђеност молитељску.

И, очитавши то неколико речи, он брзим жустрим покретом, баш као да би рад отрести се што пре досаднога му терета, пружи, прилазећи столу, руку с писмом.

— Ваше презиме? — тихо и лагано, љубазно-хладним тоном запита Чирков, очима као мало смешећи се и премећући примљени коверат међу својим кратким, дебелим, белим прстима.

— Стрепетов! — гласно одговори младић, и наново плану од љутине, сетивши се да јс раније

заборавио казати своје име, па стаде гледати с неким злобним осећањем на те прсте, што полако превртаху коверат.

— Стрепетов? — отеже Чирков, загледајући молитеља погледом, који показиваше да се сећа нечега. — Да нисте Ви син покојног Сергија Александровића?

— Јесам.

— Врло ми је драго! Врло ми је драго познати се с Вама — на једанпут проговори Чирков оживљеним, пријатељским, нимало не службеним тоном, пружајући преко стола своју белу, облу и меку руку, и тога часа с његова жутог, обријаног лица ишчезе израз службене досаде, нестаде озбиљног прикривеног погледа, и мале мрке очи његове засветлеше паметним, љупким блеском.

Чисто сâм се обрадовавши, што може оставити улогу аугурску и бити обичан човек, Чирков продужи:

— Тâ ја и Сергије Александровић бејасмо врло добри пријатељи... Како не! Заједно смо ишли у школу... И после заједно смо служили... Седите... Пушите, молим Вас... ето цигаретâ до Вас! — љубазно га понуди Чирков, спуштајући се у наслоњачу. — А Ви сте налик на оца... Исте очи! — благо се осмехну, гледајући на румено, свеже лице младићево. — Јесте ли одавно свршили универзитет?

— Две године.

— Који факултет?

— Математички.

За тим се господин Чирков извести о здрављу материну. Тон се учини Стрепетову пријатељски, и он одговори да је здравље материно сасвим рђаво.

— Шта је Вашој матери? — болећиво упита Чирков.

Младић се узбуни.

— Прекомеран рад и старање о нама сасвим су јој порушили здравље... Та наша је мати сама, без туђе помоћи, одгајила две сестре и мене! А шта је то њу стало!... Она је по вазда трчала по кондицијама, одрицала се сама свачега нас ради... па је и морала платити за своје самопожртвовање! — ватрено и од срца, чисто окривљујући некога за то, заврши Стрепетов.

— Јест, јест... слушао сам. Енергична је жена Ваша мајка — рече Чирков, симпатично погледајући на младића.

— То је света жена! — напомену младић, коме се учини да у речима Чирковљевим није било довољно осећања побожне поште према таквој жени, као што је његова мати.

Чирков се готово неосетно осмехну и, не хитајући, пажљиво разрезавши коверат лепим ножем од слонове кости, стаде читати писмо.

Што је даље Чирков читао то писмо, у коме га мајка, помињући негдашње пријатељство Чиркова с покојним јој мужем, у топлим изразима мољаше да помогне сину, да добије место и у опште саветом да му буде на руци, — толико је више лице његова превасходства постајало озбиљније и забринутије.

Гледајући сада на ово глатко обријано, лепо неговано, озбиљно и, по изгледу, неосетљиво лице, Стрепетова обузе горко осећање увреде. „Зашто се пустио у интимности са овим петроградским *чиновником,* причајући му на дугачко и на широко о својој матери? Шта се њега тиче његова мајка? Само обична уљудност са стране Чиркова, а он се одмах сав расплинуо!“ И тај, једва осетан, осмејак његова превасходства, којим је он одговорио на усклик Стрепетовљев, сада се учини младићу као уљудно-увредљив осмех ситога и задовољног човека, који слуша детињска тужења.

Љутит на своје „детињење“, и нехотице непријатељски расположен према овом „музичару-ђенералу“, он се исто тако лаковерно, као и мало пре, надаше, очекиваше сада да ће му молба неминовно бити одбијена и да места неће добити.

Свршивши читање писма, Чирков га пажљиво сави, метну га под притискач, неколико секунада нетренимице и ћутећи гледаше у младића па, запаливши цигарету, проговори:

— Ја бих Вам врло радо помогао, али, на жалост, не могу Вам одмах понудити место које би било за Вас... Верујте ми да то није обичан изговор, него истина! — додаде Чирков значајно. — Мораћете почекати и, можда, неколико месеца... Али то Вам није помоћ?... Вама треба занимање одмах?

Младић оговори потврђујући.

— То и јесте невоља! — омишљајући се изусти његово превасходство.

И, poћутавши, продужи:

— Оно, увести Вас у платни списак и дати Вам триста рубаља годишње могао бих и сад, али Ви не можете радити за такву плату... Мора се, понављам, причекати... У нас је све пуно, и много има кандидата — за које се заузимају људи од већег утицаја но што је Ваш покорни слуга — чекају, и чекају понекад врло дуго, да се које место упразни.

Ово је објашњење, и уз пркос основаности му и љубазности, ипак недовољно утешило младића.

„Па нека чекају, ја чекати не могу!“ — нехотице му мину кроз главу, и он учини покрет да устане, да измоли опроштај што је господина узнемирио и да пође даље тражити празно место.

— Куда Ви? — љубазно га заустави Чирков. — Ако не хитате баш много, да заједно доручкујемо и узгред да се поразговарамо шта да се ради...

Дарнут таквом пажњом и осећајући у исто време најјачи апетит, Стрепетов радо пристаде уљудним поклоном своје кудраве главе и одмах лакомислено и смело помисли: „Та можда ће и какво местанце искочити! Ваљда ће се наћи које му драго упражњено!“

— Јесте ли одавно у Петрограду? — запита Чирков, непрестано пажљиво мотрећи младића.

— Од данас.

— Од данас!... И одмах сте потрчали да тражите место, — са осмехом напомену Чирков. — Где сте одсели?

Стрепетов каза. Изиђе да његово превасходство зна ту „јазбину“. Тамо живи један његов несрећни друг.

— Сасвим је пропао, а могао би бити човек! — додаде Чирков.

За тренутак поћутавши и мрштећи чело, као да нешто премишља, његово превасходство на ново запита:

— Ви, наравно, желите овде да се настаните?

— Желео бих овде, али, ако се не може овде, не бежим ни од службе у провинцији.

— Не бежите? — прихвати питањем Чирков.

У тону питања одјекиваше чуђење. Мрке густе обрве Чирковљеве набраше се, лице му дође озбиљније.

— Све једно, радити где било!

— Ви тако мислите? — отеже његово превасходство и, упрвши поглед у Стрепетова, рече после мале паузе: — Место у провинцији могао бих Вам израдити.

Стрепетов се разведри. Његово се превасходство, на против, још више натмури и доби пређашњи изглед административног аугура.

— Али сам дужан напред Вас опоменути, — продужи он, ударајући гласом на сваку реч, — да та места у провинцији нису баш...

Чирков за тренутак застаде, као да тражи подесан израз.

— Нису баш... најугоднија! — изусти он, мало намрштивши се и оборивши очи, као тиме допуњујући значење, потпуно одређено епитетом.

Стрепетов, који очевидно не схвати потпуно смисао Чирковљеве напомене, начуљи уши, чекајући објашњење.

— Али, ако у осталом Ви држите да не краси место човека него човек место, и ако себе сматрате подобним вршити оно што ће Вам се учинити, можда, не баш најугодније, онда добити такво место, уз неке погодбе, могућно је. Хоћете ли такво место? — додаде, спуштајући глас, Чирков с неким чудноватим осмехом у погледу, мало жмиркајући очима, а задржавајући у исто време безосећајну озбиљност физиономије.

— О неугодним местима ја никако нисам ни мислио! — одсечно ускликну младић, црвенећи као маков цвет од узбуђења које га обузе.

„Е, сад ми неће дати никакво место, па нека га ђаво носи!“ — промаче у глави Стрепетовљевој, кад мало за тим промисли да је одговорио не баш дипломатски.

Али, на велико изненађење неискусног паланчанина, овај одсечни усклик не само што не расрди његово превасходство, већ, на против, очевидно баш он и одагна с лица његова службену озбиљност и развуче намрштене му обрве.

— Е, ето видите, — проговори Чирков с веселим смехом, љубазно гледајући на узбуђена младића: — таква неугодна места Вама се не свиде... Па дабогме!... Ми се, дакле, нисмо разумели, и тако је изишло мало qui pro quo...

Он пусти два три дима и помену:

— И знате ли шта, мој драги Павле Сергијевићу! Кад бисте Ви и пристали да примите

такво место, ја Вам га не бих дао, успомене ради оца Вашега, кога сам ја навикао поштовати! — проговори он озбиљно и љубазно. — На местима о којима говорах има особита врста љу̂ди̑, израђена фактом што се траже такви људи. И они су, разуме се, потребни, али зар је мало што у природи потребно!... *Тамо* треба имати воловске нерве, мање развитка и... и особите врсте храбрости! — подвуче Чирков. — А у Вас су, чини ми се, и нерви осетљиви и, по свој прилици, храброст није она... Па и зашто Вам се прохтело тражити места у нас, па и у опште тражити службу? — сасвим неочекивано додаде његово превасходство.

И без тога задивљен интимном отвореношћу Чирковљева говора, наш се младић скамени од чуда последњим питањем, и првог тренутка се баш никако не умеде наћи, шта да одговори.

„Та̀ ваљда ми се не смеје?“ — безазлено помисли Стрепетов.

Али његово превасходство, видело се, није се нимало смејало.

— Можда сте Ви частољубиви и, почињући живот, сањате о сјајној каријери? Надате се, по времену, јамачно постати министар? — продужи, међу тим, са шаљивом иронијом у гласу овај скептик-ђенерал, гледајући на збуњеног молитеља подсмешљиво-љубазним погледом, каквим се гледа на малу децу. — Онда ћу Вам на то рећи, предраги Павле Сергијевићу, да министрима бити не можемо, а то и није баш ни мало тако примамљиво, како се чини... Запамтите да је узречица о фелдмаршалу и војнику знатно застарела, и да

каријера коју желите изабрати нити је пријатна нити много обећава... А и подићи се из гомиле, при свој доброј жељи, никако није тако лако. Сем љу̂ди̂, које је слепи случај уздигао и које не можемо узимати у рачун, сјајне каријере граде или људи с великим везама, или, као изузетак, људи, који се веома истичу својим подобностима, а у исто време умеју се не истицати самосталношћу својих мњења. А у сваком случају треба бити готов на свакојаке случајности... Мислите ли да можете задовољити такве погодбе?

— Ја никада нисам сањао о сјајној каријери. Ја сам просто хтео служити, да бих имао комад хлеба и приносио део користи, часно вршећи своје дужности! — збуњено проговори Стрепетов.

— То чини част Вашим намерама, али ствар је, видите, у том, што ни приносити корист није тако лако, како Вам се чини, и, на крају крајева, често се дешава, да је приносити штету много лакше! — осмехну се Чирков. — У осталом, и дужности Ваше у служби много су простије: вршити оно што заповеде, не расуђујући да ли то доноси корист или штету, да ли је то паметно или глупо, тј. састављати писма, која Вам нареди секретар или начелник, и, разуме се, не исказивати свога незадовољства, ако Вам се наредба не свиди. Таквог чиновника ми називамо ваљаним чиновником, и таквога ми волимо. Он је згодан за нас, јер с њим нема никаквих неспоразума. Краће говорећи, ступајући у службу Ви, мој драговићу, треба да прикријете гдегод подање своја

уверења и израније да се припремите за обезличење.

Чирков за часак застаде и продужи:

— И после, ако умеднете подесити са својим старијима и будете концептовали с довољном литерарношћу, временом ће, кад Вас служба начини правим чиновником, неподобним ни за што, сем да саставља извештаје и реферате, при најсрећнијим погобама, место вице-директора бити круна ваше каријере. Ето Вам више или мање вероватног службеног хероскопа. Сјајнога је мало у њему! — додаде Чирков.

Доброћудно лице Стрепетовљево, који пажљиво слушаше ове несумњиво искрене исповести човека који заузимаше виђен службени положај, исказиваше нескривену задивљеност, и с дебелих, полуотворених усница младићевих у мало што се не оте питање, које му давно већ стоји у глави:

„Па како Ви сами служите?“

Он ипак не учини такво тугаљиво питање, јамачно узевши на знање мало час добивене савете службеног морала, и само стидљиво обори очи у земљу и узе, без икакве потребе, гладити скутом од фрака пре неколико минута купљени цилиндар.

Али му Чирков прискочи у помоћ.

— Вас, наравно, зачуђава што ја говорим тако неутешне ствари?... Другоме, разуме се, не бих то казао, али пријатељство према Вашем оцу и молбе Ваше матере приморавају ме, да Вам напред обратим пажњу на оно што Вас очекује... Нећете се, дајбуди, изговарати да нисте знали, — осмехну се Чирков, — ако доцније узморате ра-

дити оно што сами будете сматрали као некорисно или бесмислено, као што се многима дешава да чине само зато, што се добро плаћа и што је већ касно мењати навике...

— Али зар се може доћи до таквог цинизма? Зар се може радити оно што се налази да је некорисно или бесмислено? — узбуђено узвикну Стрепетов, обузет негодовањем чисте младости која још не зна за компромисе и сасвим заборавивши на обазривост. — Та то је... то је...

Он се не усуди, ипак, фразу да доврши, замуцну, збуни се и ућута.

Одавно, врло одавно, није се десило Чиркову да чује такве младићски свеже, наивне речи. И, јамачно, нечега свог неповратно минулог, младог и свежег сети се он сâм, јер с лица Чирковљева нестаде оног особитог, ироничног осмејка, и он гледаше на узбуђено, збуњено лице младићево с меким, симпатичним осмехом, чисто позивајући га да продужи.

— Што не довршите, Павле Сергијевићу?... Кад сте већ почели, изговорите до краја... подеваше га Чирков. — Та̀ ја још нисам Ваш „претпостављени“! — нашали се Чирков.

Стрепетов, сасвим убезекнут овим тоном, још се више смете.

— То је, дакле, по Вашем — да се мало блаже изразимо — ружно!

— Па разуме се!

— И зар се не може доћи до таквог „цинизма“? Чирков навлаш подвуче реч „цинизам“.

— Мени се чини...

— Вама се чини? — питањем прихвати Чирков, — а међу тим све то бива, и с људима не сасвим рђавим, но само слабим и... који се боје изгубити свој положај... И они су, јамачно, почињали живот с таквим истим надама, као и Ви, а затим... мало по мало завршивали тиме, што су се привикавали, тешећи се мишљу да су на њиховим местима могли бити још и гори људи. Не заборавите уз то, да се људи с неким одређеним навикама брзо теше објашњењима више или мање умесним, а особито у таквим годинама, кад је већ касно и тешко мењати живот. А Ви сте, мој драговићу, још на раскрсници. Ви још немате својих навика, немате потребе за неке одређене трошкове, за угодности, за безбрижан мир, једном речју — Ви сте још млад. Стога ја и саветујем, пре но што изаберете каријеру, подобро да промислите. Зар Ви немате наклоности ни за што друго?

— На жалост, немам! —изусти младић, још непрестано притешњен под утиском Чирковљевих речи.

— Онда тражите приватну службу. Ако ништа друго, бићете јамачно боље награђени... Огледајте... Државну службу оставите као последње прибежиште, а ако ипак мораднете служити, служите у таквим заводима, где нећете имати посла непосредно с људма, с њиховом судбином... На пример, у банци, тако што... Ја ћу радо за Вас порадити, али Вам напред кажем: не јамчим за брз успех. Ја нисам од великог утицаја за те ствари, и у опште мало имам веза у чиновничком свету. А и кандидата̂ има свуда више него места̂ Сви иду у чиновнике.

Стрепетов и не стиже да захвали за обећање, а собарица уђе у кабинет и јави да је готов доручак.

— Хајд'моте, Павле Сергијевићу — сав оживевши, рече Чирков и брзо устаде из наслоњаче. — А Ви немојте још очајавати. Има још времена, смислићемо штогод за Вас! — пријатељски утишаваше Чирков обескураженог младића. — Пролазите, пролазите! — љубазно подстаче Чирков, пропуштајући Стрепетова испред себе на вратима од трпезарије. — Молим! Пијете ли ракију?

— Не.

— Онда, прихватите се... Излол'те без устезања!

Чирков испи чашицу алаша и стаде јести с великим апетитом. Мезе је било одлично и разнолико, што је сведочило о домаћиновој навици да добро и лепо једе. Он искапи другу чашицу и, сâм огледајући све врсте мезета, нуђаше госту час једно, час друго.

— Препоручујем ајвар... одличан је! — говораше, вадећи себи пун тањир крупног ајвара и посипљући га црним луком. — У нас у Петрограду, у Милутиновим продавницама, свакојако је бољи но у вас на Волзи! — продужаваше Чирков, једући ајвар са очитом насладом. — Е, дајте сада, Аксјушо! — нареди он гиздавој Аксјуши, која чекаше на вратима.

— Молим Вас, седите! — весело рече он, показујући госту руком на столицу.

И, спустивши се на храстову, са изрезаним леђима столицу, Чирков полако разви салвету, за-

дену је за оковратник од кошуље, опрезно примаче к себи врео тањир и узе некако усредсређен, озбиљан изглед, чисто као да се спрема не просто да доручкује, већ да врши култ „чревоугодија“.

На Аксјушу се није чекало; она журно унесе зделу с металним поклопцем. Месождерски огањ заблиста у малим, грахорастим очима Чирковљевим, кад сагледа обарену, лепо гарнирарану пастрмку, од које се пушила мирисна пара, и он чак учини нехотичан покрет устима, повлачећи носом укусни задах соса од печурака. Журно понудивши Стрепетова, да узме први, Чирков наслага себи на тањир рибе и, поливши је соком од соје, поче јести, по мало пљештући уснама, укусно и правилно, и ретко се обраћајући Стрепетову испрекиданим, кратким питањима.

— А што Ви не пијете вино? Пијте бело вино! — готово заповеди он, опазивши да се Стрепетов маша за боцу с црним вином.

Младић се стаде мучити, не знајући у коју чашу да налије, те му са̂м Чирков уточи у зелену чашу, по други пут напунивши за тим и своју.

— Добро вино! — као за себе рече он, у малим гутљајима спуштајући у грло златасту течност с гурманском насладом.

После рибе Аксјуша донесе сочан ростбиф који се пушио. Чирков јеђаше крвави ростбиф с пређашњим апетитом, заливајући га нерасхлађеним љубичастим бургонцем из мале винске чашице, коју је сваки час пунио, не наливајући, по обичају оваквих љубитеља, до врха. Боца се брзо празнила.

„Чревоугодник!“ — крсти Чиркова младић у себи, погледајући на оживљено, мало поруменело лице домаћиново, на његове масленим сјајем превучене, сужене очи. Нешто животињско, грубочулно било је сада у овом округлом, подадулом, пуном лицу.

Да није трбуха ради и он свесно готов радити оно што је „бескорисно и бесмислено?“ — питаше Стрепетов, трудећи се да себи растумачи овог чудноватог човека, који у њему изазва најразноврснија осећања.

И та чила, згодна, гиздаво обучена Аксјуша, која се понашала много слободније но што доликује обичној собарици, и тај тон љубазне својтљивости, што напомиње на нешто интимно, којим је Чирков говорио с њом, — све се учини сада мало чудновато и сумњиво нашем младом паланчанину.

— А сада комадић рокфора! — понуди Чирков.

Али Стрепетов, будући да никада није јео тога сира и уплашивши се од његова изгледа, одби понуду.

— Штета... штета! — рече Чирков, не без сажаљења према „варварину“, који још не разуме пикантне сласти рокфорове. — То је изврстан сир! — додаде Чирков, одсецајући комад.

Он затим скиде са себе салвету, мало се као одмаче од стола, уздахнувши, са задовољним изгледом човека који се јелом насладио, и запали цигару. Аксјуша, међу тим, успремивши по столу, донесе две мале шољице кафе и стакленце с коњаком.

— Ово је добро за варивање! — напомену Чирков, наливајући себи мајушну чашицу fine champagne у шољу. — Саветујем...

Али Стрепетов се и тога одрече.

— Е, сад причајте, кога имате у Петрограду?... Чини ми се да су сродници Вашега покојног оца овде?

— Само једна даља тетка... Варницка...

— Варницка? Удовица познатог богаташа Варницког?

— Јест, она.

— Па она Вам може бити веома корисна, та Ваша тетица. Она има великих познанстава и веза. Уз то је Ваша тетица врло лепа жена.

— Ја је никада нисам видео.

— Онда се што пре познајте с њом. Она Вам, понављам, може бити веома корисна. Жене, па још лепушкасте, могу учинити, ако усхоће, више но ико други, — рече Чирков. — Особито таква, као Валентина Марковна. Она Вам је род по матери?

— Чини ми се...

— А Ви се чак нисте тачно ни известили? — осмехну се Чирков.

И, поћутавши за тренутак, упита:

— Е, а познаника међу омладином овде — имате ли?

— Ни једног јединог...

— И никоме Вас нису препоручили?

— Нису.

— И не тражите сличних познанстава, а што је главно, не одлазите ни у какве дружинице;

иначе док се окренеш, заплешћете се у какву комендију... већ зна се шта ће после бити. Неће се шалити! — са осмехом додаде Чирков.

Стрепетов се нехотице сети како га први дан доласка му већ по други пут опомињу на обазривост, и ако он, рекао би, није давао за то ни најмањег повода.

— Надам се да Ви нисте од усијаних глава? — пола шалећи се, пола озбиљно допитиваше Чирков.

Стрепетов одговори да није.

— Да — да... У истини, човек колико било здравих мисли не може се ни заносити сањаријама. И где? Код нас, у Русији, у сламном царству, где седамдесет милиона до данас живе као дивљаци, а остали су редови немарни према свему што се њих лично не тиче... Опет Вам понављам: чувајте се познанстава... С Вашом експансивношћу нећете ни опазити како ћете подлећи утицају разних сумануутих беседа. Сањајте у себи, ако Вам се то свиђа, о чем хоћете, али само будите мудри као змија, и чисти као голуб... То је осведочен морал! — весело се насмеја Чирков. — И тако, сем тетице, немате овде никога?

— Баш никога.

— И Ви сте дошли овамо, да тражите место, надајући се на тетку и на препоручно писмо мени?

— Ја имам још препоручних писама! — брзо одговори Стрепетов, дирнут овим питањем.

— Е, немојте се много у њих уздати... Та писма достижу свој циљ само онда, кад је препоручилац потребан оном коме пише. У противном

случају писма цепају и препорученима говоре обичне болеће фразе... Коме су упућена ваша писма?

Стрепетов каза.

— И Нестројеву? — осмехну се Чирков некако чудновато. — Од кога, ако није тајна?

Младић одговори да је од неког далеког сродника његова.

— Па лепо, разнесите своја писма. У сваком случају познати се с разним лицима није бескорисно за животно искуство. Али, ако не буде успеха, навраћајте се к мени. Код мене ће се, док не буде што боље, наћи посла за Вас, — мало истина, али ипак боље него ништа. Ја се, видите, одавно каним да доведем у ред своју библиотеку и да начиним каталог својих збирака.

„Да ли не ствара посао нарочито за мене?“ — од некуд дође на ум Стрепетову.

— Ви разговетно пишете?

— Мислим...

— Ето, баш би ми требало и да се препише један мој посао.

Младић радознало погледа на Чиркова. „Је ли могућно да се овај музичар-ђенерал и литературом занима?“

— Ја пишем понешто из археологије у слободним часовима! — скромно изусти он. — Али, већ су два часа. Време је и на дужност ићи! — додаде, осмехнувши се, Чирков и тромо се подиже с места.

Стрепетов се поче праштати, али га Чирков заустави.

Причекајте за тренутак... Ја ћу Вас повести... Куда бисте одавде? Да разносите своја писма? — с љубазном шалом запита Чирков.

— Јест.

— К Нестројеву је касно. Он, ја знам, прима од 10 до 12. Најбоље ће Вам бити да идете Гринбеку. Он и станује у банци и увек прима! — напомену Чирков, одлазећи у кабинет.

Кроз два минута изиђе у вицмундиру са орденом, с малим портфељем у рукама.

— Хајдмо'те, младићу!

Они сиђоше низа степенице. Мале лепе каруце, у које су упрегнута два јака шведска коњића, стајаху на изласку из куће. Риђих бркова вратар био је ту, испружио се колики је дуг, готов да ђенерала подигне у кола.

— Стаћеш код Пољопривредне Банке! — рече Чирков кочијашу и, понудивши младића да седне, и сâм седе у кола.

Кроз четврт часа кола се зауставише на уласку у банку, и Стрепетов изиђе из кола.

— Бог Вам дао успеха, драги Павле Сергијевићу! — љубазно прозбори Чирков, стискујући руку младићу. — Не заборавите мој предлог, ако, на жалост, не нађете ништа боље. У шест часова, осем суботом, увек сам код куће. Дођите право на ручак. Поздравите Вашу матер од моје стране!...

Кола се отискоше, и младић уђе на широка врата достојанственог уласка у Пољопривредну Банку.

ГЛАВА VIII

I

И висок, сед вратар Пољопривредне Банке, који ћутке, са озбиљнии достојанством, скиде са Стрепетова горњи капут, и чекаоница, велика, мало мрачна од тешких зелених завеса на великим прозорима, са огромним округлим столом на средини, с готским високим столицама и малим диванчићима украј зидова и, најпосле, један младић, који срете Стрепетова у чекаоници, — једном речи све овде учини на нашега паланчанина утисак нечега оштрог, импозантног и солидног.

И Стрепетов се мало уплаши, нашавши се у овом светилишту пољопривредног кредита, и не проговори одмах, кад младић за обавештаје и дочек похођанâ, елегантан и господствен, у црном беспрекорном капуту, пажљиво пође к њему на сусрет, с упитно љубазним изразом на својој, собом задовољној, углађеној физиономији.

— Чему сте ради? — упита, најпосле, он озбиљним и у исти мах тако меким и тихим гласом, као да се чисто боји нарушити мртву тишину, која владаше у овој великој дворници. — Желите ли дати пријаву да заложите имање? — продужи он с неким сумњичењем и већом хладноћом у тону, пошто је на брзу руку прегледао Стрепетова.

— Не, не! — журно одговори Стрепетов, нехотице трудећи се да говори онако исто тихо, као и овај елегантни младић и смешећи се при

помисли да га нуди да заложи имање. — Мени је потребно да видим г. Гринбека... Је ли могућно?

С лица младића за обавештаје брзо одлете упитно-пријатни осмејак. Чисто љут на себе, што није одмах погодио молитеља, овај банчин младић доби усредсређено-оштар изглед и, на мах осетивши потребу посведочити своје елегантно остругане нокте, спусти очи на њих и напомену, мало развлачећи речи:

— Мораћете причекати. Господин је управник сада у послу. Изволите ми дати своју походну карту.

— Карту?... — дочека га питањем Стрепетов.

Младић за обавештаје подиже на Стрепетова зачуђен поглед и удараше гласом још достојанственије:

— Тâ да, управо то. Вашу походну карту!

— Ја... ја сам, видите, заборавио понети са собом карте! — одговори Стрепетов, црвенећи нехотице, што му се омаче преко језика лаж и љутећи се што је заборавио постарати се за тако потребну у престоници ствар. — Може се, мислим, пријавити и тако... без карте? — не без ироније продужаваше, осећајући жељу да како било уједе младића: — свршени ђак свеучилишта, Стрепетов.

Младић за обавештаје није се узалуд трудио да препочиње манире оних елегантних зајмотражилаца, које пријављивати била му је дужност већ пуне три године. У одговор на Стрепетовљеву напомену он само деликатно слеже раменима, чи-

сто чудећи се како има на свету и људи без походних карата, записа на листићу хартије презиме Стрепетовљево и проговори опет оним истим тихим гласом:

— Ако Вам је по вољи сести. Ја ћу Вас пријавити, кад господин управник буде слободан.

— А хоће ли он брзо бити слободан?

— То ја не могу предвидети! — снисходљиво смешећи се протепа младић за обавештаје.

И очевидно и сувише задовољан својом вештином говорити с походиоцима, он оде од Стрепетова, грациозно прекрећући се с једне стране на другу (тако се прекретао један ималац заложених 20.000 десетина), и опет седе у своју наслоњачу украј великих врата, прекривених завесом, иза којих је био сâм олтар овога огромног храма — соба управиних седница и у исто време кабинет банчиног управника, Ернеста Богдановића Гринбека.

Прегледавши још једном своје руке и смахнувши малићем праха са свога беспрекорног редингота, за који је Тедески морао дати мало не целу своју месечну плату, младић за обавештаје стаде читати „Journal de St-Petersbourg“, одвајајући се од новина сваки пут, чим когод од походилаца уђе у чекаоницу.

Стрепетов приседе на побочни диванчић и с покорним трпљењем чекаше, док управник не престане бити сувише заузет. Све је очевидно говорило да тај жељени час неће настати брзо. У дворници је владала као и мало пре мртва тишина. Само се час по час од некуда чујаху тиха

звоњења електричних апарата, и одмах за тим кроз чекаоницу промицаху у кабинет разни службеници са свежњима хартијâ, с књиговодским дневницима и са оним истим отиском озбиљности и солидности на лицима и оделима, који је, чинило се, овде био на свима и на свему, и који је у неку руку потврђивао глас овога завода, узорнога, како се говорило, по реду, по начину рада и по дисциплини.

У кабинет управников улажаху разна лица, из њега излажаху разна лица, а Стрепетов непрестано седи и чека. И што је више времена пролазило, тим је теже и мучније постајало његово душевно расположење.

Куд се деде она бадра, млада вера, с којом је он још јутрос дошао у Петроград? Он се већ сада није толико уздао у своја препоручна писма, нити се журио да из побочнога џепа достави писмо Ернесту Богдановићу Гринбеку. Искрена признања Чирковљева учинила су на безазленог паланчанина јак и неутешан утисак.

Нимало још не познавајући спољну страну живота и људи̑, и сувише чуван брижљивом матером од раних разочарања, Стрепетов, који је навикао да верује речима, нехотице је преувеличавао значење ре́чи̑ чудноватог бирократа, и, размишљајући сада о том састанку, присећајући се свега што је чуо данас, не једном се запитао: „Је ли могућно да је истина све што је говорио Чирков?“

Није било, чињаше се, узрока не веровати му. Много што шта о чем је читао, о чем је

имао прилике да чује и у што није хтео да верује, сада је налазило као потврду у овим признањима Чирковљевим, која узбуњују младо срце.

И мучне сумње, неутешна питања нехотице се порађаху сама од себе у његовој глави, тражећи одговор, а перспектива, о којој Чирков говораше са онако отровним једом, сада му се чинила, после дужих размишљања, још страшнија и одвратнија.

„Да ме Бог сачува!“ — крстио се Стрепетов при једној помисли, да и он, кроз неколико година, може исто тако претворички живети, као и овај чиновнички скептик и, јамачно, много других људи.

А време је, међу тим, пролазило, док се младић предавао сетним размишљањима у великој чекаоници Пољопривредне Банке. Он погледа у часовник. Протекао је већ цео час како чека, а на њега баш као да су заборавили.

„Та̀, кад ли ће ме ова гладионица јавити свом управнику?“ — љутну се Стрепетов, гледајући не баш пријатељски на младића за обавештаје. И он се одлучно подиже с дивана.

Банчин је чиновник врло добро видео да му се приближује Стрепетов, али се не маче с места и, рекао би, још пажљивије стаде читати новине.

— Опростите, молим Вас, што Вам прекидам читање, — поче Стрепетов, трудећи се колико је могућно да мирније говори, уз пркос узбуђењу које га обузе, кад се ово озбиљно, собом задовољно, глупо лице заустави на њему иза новина. — Је ли г. управник још непрестано у послу?

— Господин управник сад прима извештаје од шефова одељењâ — значајно изговори овај.

— Али овога часа код њега, чини ми се, нема никога? — малко подиже глас Стрепетов.

— Али зашто изволевате толико се узнемиривати? — проговори младић за обавештаје још тише, бацајући уплашене погледе на врата. — Ја ћу Вас пријавити, чим само буде могућно.

— А када ће бити могућно? — опоро упита Стрепетов.

Дарнут овим овде необичним оштрим тоном немирнога молитеља, елегантни се младић за обавештаје, очевидно, уплаши, бојећи се да како не изиђе какав крупан разговор, који би нарушио побожну тишину овога оштрога светилишта. Он одмах скочи са столице и, бацајући глупо-уплашене погледе на врата, на једанпут промени држање, проговоривши најуспокојљивијим тоном.

Он ће се одмах уверити је ли господин управник у послу. Ако не буде много заузет, он ће пријавити, кад већ господин Стрепетов мора тако брзо да види г. управника, те не може да причека ни коју четврт часа.

— Допустите ми да дознам каквог посла ради желите видети г. управника? — заврши своја објашњења уплашени младић за обавештаје.

— Дошао сам да тражим место! — храбро проговори Стрепетов.

— Место? Овде?

И младић разрогачи очи на Стрепетова, чисто као на човека, који тек што је умакао из луднице.

— Јест, овде! — већ не с пређашњом храброшћу изусти Стрепетов.

— Само ћете узалуд узнемиривати Ернеста Богдановића. Та̑ он је у таквом послу, у таквом послу! — говорио је младић за обавештаје, исказујући у исто време на свом лицу најдубље сажаљење према положају Ернеста Богдановића. — Колико је мени познато, у нас нема сада ниједнога празног места. Ниједног! — додаде, изговарајући: „ниједног!“ с неким особитим задовољством. — И, сем тога, морам Вас опоменути, господине Стрепетове, да је врло тешко ступити у наш завод. Многи траже ту част, и...

— И не могу доћи до те части? — подсмешљиво га прекиде Стрепетов.

— Јест... не могу. Треба имати врло солидних препорука. Али кад већ толико наваљујете, пријавићу Вас, али, понављам, залуду ћете узнемиривати г. управника. Не би ли било боље само предати му Вашу молбу?... Та он је у таквом послу, у таквом послу!... Или Ви, можда, имате препоруке од каквих личности од утицаја?... О, у таквом случају...

— Потрудите се, молим Вас, да ме пријавите! — оштро прекиде Стрепетов ове савете.

Младић безнадно слеже раменима и упути се вратима. Претходно отресе капут, поглади косу, врло тихо кашљуцну два-три пута, и тек после свих ових манипулација усуди се да отвори свете двари, најпре опрезно да промоли своју риђасту главу и већ за тим да уђе.

„Лакејска душа!“ — у себи га испрати Стрепетов.

— Извол’те! — прошапута, враћајући се брзо младић за обавештаје и, са своје стране, пропусти Стрепетова злурадим подсмехом, пуним уверења да је ствар неспокојнога молитеља без наде.

II

Дежмекаст, белуњав господин, преко својих четрдесет година, с великом округлом брадом, који је седео за писаћим столом близу врата, у великој соби, на сред које стајаше огроман сто, с размештеним у наоколо високим наслоњачама, подиже велике плаве очи на Стрепетова, одговарајући на његово клањање уздржаним наклоном главе. Његово широко, бело, болешљиво жуто, лице гледало је оштро, озбиљно и хладно, али у изразу очију било је нешто љубазно, што умекшаваше сурову озбиљност физиономије.

— Свршени ђак свеучилишта, — опет поче Стрепетов обичну своју формулу представљања.

Али га управник заустави речима:

— Опростите, молим Вас, али ја Вас морам опоменути, да ми без препорука никога не примамо.

— Разуме се, разуме се! Ја имам за Вас писмо.

И Стрепетов журно изнесе из цилиндра коверат и не без наде пружи га у руке господину Гринбеку.

Овај отвори писмо, погледа на потпис и тек тада показа Степетову столицу поред стола, — част, које се удостојава мало који молитељ.

Завршивши читање писма, он рече:

— Препоруке су о Вама, г. Стрепетове, одличне, и мени ће бити веома пријатно имати Вас у броју службеника нашега завода. Ми примамо с великим избором! — оштро додаде Ернест Богдановић, загледајући младића.

Стрепетов чак поцрвене од задовољства, што се све сврши тако просто и брзо, и сматраше за своју дужност весело поклонити се у одговор на такав комплименат.

— Али имате ли Ви јасну представу о значају нашега завода, о карактеру наших послова и о нашој, тако рећи, јерархичној уредби? — продужаваше господин Гринбек, с таквом озбиљношћу у лицу и у тону гласа, као да је реч о ствари по њену значају толико неприступној, да је не може схватити сваки смртни.

И Стрепетов, збуњен овим озбиљним тоном, замисли као да су, у истини, тешкоће за представу тога врло велике за тако непосвећеног човека, као што је он, и, чисто осећајући се крив, што се није раније постарао да их савлада, он, не без збуњености, отворено признаде: да „јасне представе нема“.

— Онда ћу Вас ја претходно упознати с тим, те да напред знате на што можете рачунати, и, у случају да будете примљени код нас, да после не тражите друго место. Признајем да ја не волим

службенике, који често мењају места. То их не препоручује и рђаво утиче на вршење послова.

Одмах затим господин Гринбек објасни Стрепетову важност и значај Пољопривредне Банке, исприча му у кратким цртама карактер послова и, препоручивши да се упозна с појединостима из правилâ, која одмах и даде у руке Стрепетову, пређе на јерархичну уредбу.

Јамачно ради боље очигледности, господин Гринбек претходно узе писаљку и табак чисте хартије и нацрта нешто налик на стабло од дрвета. Учинивши то, он продужи, показујући великом дугом писаљком на цртеж, и даље озбиљно и достојанствено:

— Ово дрво приказује собом, тако рећи, очигледну слику нашега завода. Ево овај је корен управа и цензорни одбор. Стабло је главни њихов извршни орган — управник банке. Ви, наравно, и не претендујете за сада на то место? — додаде он, застајући за тренутак.

И без тога зачуђен почетком овога илустрованог објашњења, Стрепетов при последњим речима плану. „Да ми се овај човек не подсмева, управљајући ми овако питање?“ Али је доста било само погледати на мирно, оштро лице управниково, па да одмах ишчезне свака помисао о могућности подсмеха, што ипак није сметало Стрепетову да се мало збуни од тако неочекиване претпоставке и деликатно да прећути одговор.

Примивши, очевидно, забуну младићеву за знак да не жели претендовати на тако одговорно место, управник после паузе продужи:

— И, према томе, нећемо више говорити о том месту, него пођимо даље. Ево ове гране (и ту је господин Гринбек редом извлачио писаљком из стабла побочне гране) представљају: књиговођу, благајника, контролора и шефове четирију одељења. Ова су места сва заузета, и нема основа претпостављати да ће се у брзом времену упразнити. После тога сваки од поменутих чиновника има помоћнике (писаљка их је опет очигледно нацртала у облику побочних гранчица), чији комплект је такођер потпун, и такођер нема основа мислити да ће се убрзо што упразнити. Затим већ иду остали наши млађи службеници: писари и преписачи. Њих је много у нас, до стотину људи...

И управник сада већ с мањом но мало пре пажљивошћу извуче повећи број побочних цртица од свих гранчица, и тако се на табаку хартије доби доста велико и разгранато бирократско дрво Пољопривредне Банке, у које управник погледаше са оним мирним осећањем охолости и задовољства, с каквим су патријархални оцеви гледали на своје многобројно потомство.

И Стрепетову, такођер веома заинтересованом тим дрветом, у чијем једном малом листићу он као и себе да је већ видео, учини се да велике плаве очи господина Гринбека јаче сијају и да се цело његово оштро и хладно лице управо просветлило.

Насладивши се дрветом, управник опет проговори:

— Обично који се приме код нас почињу из почетка, и временом се помичу напред, ако

се отвори које празно место. Плату у први мах обично дајемо писару четрдесет рубаља. Она се поступно може увећавати за старијег писара до седамдесет и пет, па и до сто рубаља. Сем тога, сваке године се дају и награде. Ради се код нас од десет до четири часа, али у изузетним случајима мора се и ноћу радити. Писар може преко године добити двонедељни изостанак и, у случају болести, за месец дана има право на плату. Затим треба поменути да, и ако је наш завод приватан, ипак у нас влада оштра дисциплина у одношајима. Ја се, као негдашњи војник, особито заузимам за њу!... Сваки је шеф господар у свом одељењу, и, ако је он незадовољан својим службеником, ја га одмах отпуштам, не улазећи ни у каква објашњења. Вама ћа се можда, као пређашњем студенту, ови захтеви дисциплински учинити доста оштри, — стога сам сматрао за дужност раније да Вас обавестим.

Слушајући сва та објашњења, Стрепетов и не сумњаше да му је место већ у џепу. Иначе зашто би управник узалуд губио тако скупо за њ време на цртање и на објашњења? Истина, Стрепетова је мало плашила дисциплина, којом прећаше Гринбек, и, сем тога, већ је почео осећати умор од овога лаганог, једноликог и мало свечаног гласа; али ваљда није у овом солидном заводу баш војничка дисциплина, и у броју будућих дужности Стрепетовљевих неће бити ваљда и дужност сваки дан слушати управникове предике! И стога се наш младић, предвиђајући блискост радоснога свршетка, осмехиваше, чисто као да му је дан ро-

ђења, и у глави му већ пролетаху дрске мисли о том, да сем банке он може имати и другог занимања, и да ће можда моћи тада позвати к себи матер и сестре. То ће тек бити дивно!

После мале паузе управник напомену:

— Ја сам Вам изложио погодбе, које ми постављамо, и Вама остаје да их примите или не примите.

Али, пре него што би Стрепетов могао одговорити, управник рече:

— Још једно питање: знате ли књиговодство?

— Знам по мало.

— Тим боље. Ви, дакле, можете рачунати на плату од педесет рубаља одмах првог месеца.

— Ја ћу радо ступити под тим погодбама, и надам се да ћу оправдати препоруку, стидљиво додаде Стрепетов, пун радосног осећања.

— У таквом случају — поче господин Гринбек, изговарајући речи још спорије и значајније, као припремајући слушаоца на нешто особито важно: — у таквом случају Ви можете, господине Стрепетове, рачунати на место у нашем заводу, и ја Вас од сад сматрам као кандидата! — заврши он с тако свечаном озбиљношћу, као да изговара формулу посвећења новога радника не за писара него за ритера Пољопривредне Банке.

— Као кандидата!? — нехотице се оте из уста младићу. И лице му се за часак развуче и глас се понизи.

— Е, разуме се, као кандидата! — рече Ернест Богдановић. И, опазивши брзу промену у расположењу младићеву, одмах објасни: — За сад немамо празнога места. Ниједног, наравно! — до-

даде управник банке оним тоном, којим се говори о стварима, које не допуштају ни најмање сумње. — Али, које прво писарско место буде упражњено, биће Ваше. И ако имамо већ на педесет кандидата записаних, али са обзиром на Ваше одличне препоруке и са обзиром... — Ту се управник мало смете, тражећи други узрок, место правога — пријатног утиска који је Стрепетов учинио на њ, — и са обзиром на Ваш научни ценз, — најпосле срећно се извуче, — Ви ћете имати рече право. Изволите казати у чекаоници да Вас запишу у кандидатску књигу и на случај да промените адресу, доставите овамо.

— И... и могу ли се брзо надати?

— То Вам не могу казати. Може бити кроз месец дана или два три, а може бити и после већег размака времена. У сваком случају навратите се к нама после месец дана! — рече управник и привуче к себи хартије, као дајући тиме знак, да је објашњење свршено.

Читалац, који је био у положају нашега младића, лако може себи представити с каквим је изненађењем, разочарањем и љутњом изишао Стрепетов из кабинета и брзо прошао кроз чекаоницу, заборавивши чак и да се запише у кандидатску књигу.

„И зашто је тако разглаголствовао? Као да није могао одмах казати да празних места нема, него стао ту цртати и гњавити и...“ „Ја вас сматрам као кандидата!“ — подсмехну се он г. управнику и, треба признати, не одрече се задовољства да га у мислима пошље онамо, куда обично људи шаљу друге људе у првим тренуцима љутње.

Кад би Стрепетов знао да г. Гринбек црта дрвеће, тумачећи цртеж објашњивачким текстом, само оним молитељима, који се по чем било удостоје његове особите пажње и заслуже част, да буду записани у кандидате, он би се јамачно уздржао од неких епитета, којима је у себи почастио г. управника, нашавши се на широким степеницама, поглавито зато што му се десило да тако јако буде обманут.

„Па шта да радим?... При свем том записати се не смета за сваки случај!“ — присети се на једанпут Стрепетов, зауставивши се на крају степеница.

И, журно вративши се натраг, он сад већ с мањом забуном приђе младићу за обавештаје и, трудећи се да пред њим сакрије своје разочарање, слободно проговори:

— А ја сам, знате, заборавио да Вам кажем управникову наредбу: Изволите, молим Вас, записати ме у кандидатску књигу.

— Да, да, ја сам се, верујте, зачудио, што Ви одосте тако брзо... Овог часа ћу Вас записати! Са особитом пристојношћу рече младић за обавештаје, који је већ уочио дугу походу Стрепетовљеву код управника.

Записавши адресу у дебелу књигу, он додаде с љубазном својтљивошћу:

— Бићемо, јамачно, другови у служби. Допустите да се познамо.

Он некако брзо изговори своје име и презиме, пружи руку и рече:

— Јамачно Вам је Ернест Богдановић цртао дрво?

— Цртао је.

— Е, онда честитам. Ви сте се, значи, веома свидели управнику. Како Вам је место обећао?

— Писарско.

— С четрдесет рубаља?

— Не, с педесет.

— Видите! Одмах с педесет! То значи да ћете ступити у књиговодство. То су велики изгледи за Вас.

— Зашто?

— У књиговодству можете кроз три месеца добити седамдесет и пет рубаља и, уопште, служба је тамо виђенија. Сад Вам остаје само да чекате, док се деси упражњено место.

— А мора ли се дуго чекати, како Ви мислите?

— Све стоји до случаја. La fatalité, како каже лепа Јелена... Ја сам, на пример, чекао пола године.

— Пола године! — зачуди се Стрепетов, који још не знађаше колико се дуго у Петрограду чекају места.

— И шта ми је то — пола године! Има другова који су чекали по годину дана, да би код нас добили место. Није залуду наш завод на великом гласу. Служба је овде сасвим угледна, сâм Ернест Богдановић одличан је старешина и, најпосле, узмите на ум ко су клијенти наше банке. Овде можете видети људе из најбољих породица, праве аристократе, лица на високим положајима,

богаташе, лендлордове, — тако рећи, павлаку од друштва. Дешава се да човек може добити преко њих и познанства. Један је наш чиновник од агента скочио право за главног управника код кнеза Отрепјева, с петнаест хиљада плате. Код таквог аристократа и још петнаест хиљада! — с милином у гласу додаде младић за обавештаје. — Чланови наше управе све су људи с положајем и с познанствима, а председник главнога скупа знате ли ко је?

— Не знам.

— Гроф Говоруха — Пински! — тајанствено свечаним шапатом продужи овај обожавалац разних „павлака“, који са̂м ношаше малозвучно презиме Циганова и беше пореклом из врло скромне трговачке породице. — Ви ћете га већ видети којом приликом. Ах, како он говори, како говори!...

Очевидно, господин Циганов није био с раскида пустити се сада и у даље изливе, у истом духу, али у тај мах уђе у чекаоницу, с хартијама у рукама, леп црномањаст човек, у беспрекорном модром капуту, весео, ведар, румен, ни манирима ни својим нешто лакомисленим изгледом нимало налик на она солидна лица, која је раније овде видео Стрепетов. Пролазећи мимо њих, овај црномањасти застаде за часак, пуштајући около себе фини миришљави задах, и немарно добаци неколико речи Циганову, показујући главом на врата и овлаш погледавши Стрепетова.

— Има ли кога код Ернеста Богдановића?

— Нема никога, Александре Ивановићу? — похита са особитим поштовањем да одговори младић за обавештаје.

— Ко је то? — запита Стрепетов, кад црномањасти замаче за врата.

— Наш благајник.

И Циганов каза име и презиме, које је после неколико месеца обиграло целу Русију, доказавши да солидни поредак у храму Пољопривредне Банке није баш тако беспрекоран, како се чинио позајмљивачима и самом управнику, који је тако брижљиво чувао леп глас омиљеног завода и тако веровао у одличне препоруке и у дисциплину.

— Камер-јункер! — продужаваше младић за обавештаје с таквим усхићењем, готово као да је он са̂м био удостојен тога звања. — По свој прилици постаће и камерхер.

Али се Стрепетову већ досади слушати овај одушевљени шапат разракољеног младића, те се пожури да каже „с Богом“ и отиде одатле.

Нашавши се на улици, не знајући куда би сад требало да се упути, он машинално пође куд га очи воде, и брзо се обрете на Невском, у гомили пролазничке публике, застајући час по час и бленући то у продавнице, то у брзе екипаже, у којима сеђаху лепе, налицкане жене.

Али мисли о раду, о саветима Чирковљевим, о јерархичном дрвету господина Гринбека силом наваљиваху у главу, потискујући једна другу, и сметаху му да проматра живот велике улице с беспосличарском безбрижношћу. Пређашњи ружичасти снови топљаху се, и сада, изгубљен у овој равнодушној многољудној гомили, он се осећаше већа сирота но јутрос, када, чио, весео, пун наде, иђаше истом улицом на Васиљевски Остров. Ова

гомила, ова улична врева као да му говораше, да набавити себи комад хлеба није баш тако просто и лако, као што се њему чинило, и ако човек има у џепу одличне препоруке.

Тако је размишљао Стрепетов, крећући се напред заједно са шетачима, те и не опази како је дошао до краја Невскога и угледао пред собом николајевску станицу.

Дан се примицао крају. Разносити препоручна писма било је касно, па ни вође није имао за то. „Још ће бити времена сутра, преко сутра“ — помисли Стрепетов, и одлучи отићи кући, да пише писмо, те да подели утиске овога првог петроградског дана са оном, које ради се он толико и трудио да нађе посао. Он је знао да од њега само зависи њен мир, који јој је толико потребан. Да ли ће га он остварити — то је питање, чија расправа сада изазиваше с времена на време сумњу.

Оријентовавши се уз помоћ станице, Стрепетов без велике тешкоће нађе ону сиву кућу, у којој су биле намештене собе господина Лукачева и, попевши се горе, пипајући прође мрачним ходником и с муком нађе врата своје собе. Никакав човечји глас није се чуо у стану — баш као да је замро.

Његова собица, узана као ћелијца, влажна и мрачна, — мртва тишина унаоколо, коју је кварила спољна бука огромне вароши, још јаче нагнаше младога човека, да осети сву тежину своје самоће. Њега обузе мучна свест о изгубљености, коју осећају првих дана готово сви паланчани,

исто тако осамљени као и он, — и њему дође несносно тужно.

Скинувши са себе парадно одело и обукавши кућевне хаљине, Стрепетов узе писаћи прибор и седе на диванчић. Али место да пише, он неосетно наново поче преметати у глави утиске данашњега дана, док, уморан, најпосле, не задрема, с тврдом одлуком да освоји себи залогај хлеба у овој нељубазној вароши.

Кад се пробуди, у соби је био мрак, и унаоколо владаше, као и мало пре, мртва тишина. Он запали свеће, погледа на часовник: било је тек седам часова.

„Јамачно нема никога код куће!“ — одлучи он и узе писати писмо.

ГЛАВА IX

I

Стрепетов већ довршиваше други табак свога бескрајнога писма, кад се зачу тихо куцање у врата, и одмах, на реч „слободно“, уђе у собу, шљепкајући папучама, један омален мршав господин, с ћелом која сијаше на целој му великој, округлој глави, одевен као што се носи код куће: у дугачком капуту, испод кога је вирио раскопчан оковратник од ноћне кошуље.

— Допустите да се познамо, и ако не сметам, мало да поседим код Вас. Уби ме чамотиња. Никога од овдашњих нема код куће. Једини фило-

соф Ипат чува стан, тј. хрче сном праведничким, неврeђан бар у сну својом ратничком супругом.

Тако поче говорити улазник, церекајући се оним заразно-веселим смехом, по коме се Стрепетов одмах досети да је пред њим Галанин, који га је још јутрос опомињао из суседне собе, да се не поверава речитости Ипата Никитића о котлетима.

— Федор Петровић Галанин, руски беспослено-скитнички интелигенат! — додаде улазник, приближујући се Стрепетову и пружајући му своју широку руку. — А Ви сте онај неискусни младић, кога је уловио данас наш много штовани Ипат Никитић? — продужаваше Галанин и опет се расцерека тако заражљиво, да се и Стрепетов нехотице насмеја и весело проговори:

— Ја сам главом. Врло ми је мило познати се. Павао Сергијевић Стрепетов. Седите, молим Вас.

— Е, Вама је бар Ипат дао читаве столице! опази Галанин, седајући за сто; — а код мене нема ниједне читаве. Ако сте можда, Павле Сергијевићу, у великом послу, Ви слободно кажите, ја ћу отићи.

— Не, не. Имаћу кад писмо да довршим, и онако се рука уморила.

— Да, да, боље одмор'те се. Ја сам, морам признати, већ поимао да свратим к Вама, па сам видео да пишете. Али ме је таква убијствена досада обузела, да не могах издржати. А Ви сте дошли к нама у Питер због места? — неочекивано запита он, загледајући у Стрепетова.

Он учини ово питање тако просто и добродушно, смешећи се и лицем и очима, да се Стре-

петову нимало не учини чудновата таква радозналост, и он одобравајући климну главом.

— И ја, ето, такођер очекујем место. Много сам их већ променио. Него треба опет огледати! Већ је пуна година како стојим залудан... досади! — рече он, и Стрепетову се учини да је Галанинов глас задрхтао при последњим речима.

Стрепетов је, међутим, стигао да разгледа свога госта. То је био човек преко четрдесет година, с лицем не баш лепим, али пуним израза и окруженим црном брадом, с два мала црна ока, што топло и љубазно погледају испод великог, испупченог, чворугавог чела. Јасно-црвена с модрикастим одблеском боја малога меснатог носа, модрикасти подадули образи с дубоким браздама и једва осетно дрхтање руку — јасно говораху о штетном недугу, а полуотворене дебеле уснице, развучене линије уста и подбратка као да су сведочиле о потпуном немању воље. Али у овом пре времена остарелом, испијеном лицу још је било толико живота у очима, у гласу, у смеху — толико добродушности и хумора, да је то све нехотице придобивало за се туђе расположење некаквом чаробном привлачношћу.

И Стрепетов, као и сви који познаваху Галанина, сместа осети према њему најживљу симпатију и после првих његових речи њему се чињаше да је већ давно познат с Галанином.

— Мени је већ Ипат доставио све што је знао о Вама и чак ми показивао Ваш пасош! — настављаше Галанин, опет се зацењујући од смеха.

— Пасош! Зашто?

— А да бих ја потврдио да није фалсификат. Ипат је, треба Вам казати, последњи плашљивац, и после своје жене највише се боји полиције... да га не би она урачунала у зломисленике. Ха — ха — ха!... Сада је, знате, у нас, што се тога тиче, доста слободно; примите то к знању за сваки случај, Павле Сергијевићу.

— Већ су ми то напоменули.

— Јамачно Теничка? О, добра је душа та Теничка! Она свакога долазника напред опомиње. Дивна девојка! Штета само што је лакомислена; док тренеш оком, пропашће, — тужно проговори Галанин. Воли, знате, блесак и све такве ствари... Изданак петроградских намештених соба! Још је чудо како није укаљала своје златно срце по овим каљавим ходницима и са онаком мамицом. Ви још нисте видели Ипатову мучитељку, његову благоверну?

— Још не.

— И она је на неки начин дама, рећи ћу Вам... Она и пријатељ срца њена, поручник Јефратов — то су слика и прилика. Ви, пазите, Павле Сергијевићу, ако он усхте с Вама да се позна, истерајте на поље тога гада. И ако не носи шарено одело, душа му је сва „шарена“ (шпијунска)... Ха — ха — ха! Добровољац у том послу, али по глупости не може себе да препоручи како треба и, не имајући одређеног занимања, живи као домаћи пријатељ код овдашње домаћице... Већ сам толико пута говорио Ипату да очисти кућу од тога ниткова, али грешни Ипат само тешко уздише... Уопште морам Вам рећи, Ви сте упали

у праву јазбину, и овдашњи становници већином су људи у неку руку „класични“. Ја сам као доајен, са свима познат, и могу Вам их приказати, ако хоћете. Само не саветујем да ручате овде. И ако ме је Ипат јутрос молио, да Вас „не узнемирујем“ поводом котлета и клео се да ће Вам давати врло честиту храну, ипак му ја то не обећах, и стога Вас опомињем, да се човек на његове добре намере не може ослањати. У осталом, и кривити га много такођер није могућно, јер, као што говори философ Ипат, њега непрестано дави „новчана меланколија“... Несрећна је то ствар, мораш се сложити с њим. Али при све том боље би Вам било, Павле Сергијевићу, да пређете одавде у које пристојније место. За тај новац, који овде плаћате, може се наћи изврсна соба и не у таквој јазбини! — заврши Галанин.

— Али зашто сами живите у овој јазбини? — нехотице упита Стрепетов.

— Ја? — питањем га дочека Галанин, и то таквим тоном, као да му је било чудновато чути слично питање. — Ја сам друга ствар! — напомену он с тужним, безнадним тоном у гласу. — Мени је све једно живети где му драго... Бивало је да сам се и по горим јазбинама потуцао. Шта имам већ да бирам!

Он погледа Стрепетова кротким, снебивљивим, чисто кривчевим погледом, ућута за тренутак и стаде палити цигарету.

— Па и привикао сам се, знате, и овој јазбини и овом јаднику философу, Ипату... Говорићете који пут с њим, па ћете видети какав је то

своје врсте философ! А што је главно, Теничке ме је жао! — додаде Галанин, и — Стрепетову се учини — сипљив му глас задрхта и по испијеном се лицу разли црвенило. — За час може она овде пропасти. Сама би је мамица радо пустила куд му драго. Е, а ја је ипак чувам. Не, не, и савете јој дајем, књижицу какву нагоним је да прочита. Жао ми је те девојчице! Е, а Ви како? Јесте ли срећно данас прошли у фраку? — на једанпут промени тему разговора. Јесте ли добили много обећања или само утехе, да су сва места попуњена? У којим сте чекаоницама пребивали? Које сте људе видели? Ја сам по кога од њих блиско познавао некада. И међу њима, кажем Вам, има субјеката! — говораше Галанин, церећи се заражљивим смехом. — Још за време убијства...

И он се расцерека као дете, тако да се Стрепетов, гледајући на њ, нехотице и са̂м засмеја.

— Убијства, Бога ми... Ха — ха — ха! Требало је онда видети уплашеност на оној дугој мршавој физиономији једнога знатног администратора, која се дотле сијала најсвечанијом великолепношћу, када га Ваш најпокорнији слуга у оделу за које је, како вели Ипат, била потребна „нова претплата“, зовну на Невском старим другарским именом. Требало је видети како је перјао од мене, и ако ја нисам мислио трчати за њим... Ха — ха — ха!... Дакле причајте, јесте ли видели кога од „великих сила“, па ћу Вам одговорити шта се може очекивати од њих... Али најпре, знајте, не би било рђаво наредити за самовар, како мислите, Павле

Сергијевићу? Ви ћете опростити, што сам ја тако слободан.

— Наравно, наравно. Баш сам о том мислио! Мени се много није чај, а и јести бих хтео! — одговори Стрепетов, црвенећи што се раније није сетио да понуди госта.

И Стрепетов устаде, да нареди.

— Седите, седите! — задржа га Галанин. — Ви још не знате топографију овдашњих места и не можете наћи угао у ком дрема Марта... Ја ћу је пробудити и замолити да донесе самовар. А оно, што се тиче јела, баш не знам како... Овде, видите, сада нема ничега. Сем да пошаљемо Марту. Шта бисте Ви?

— А Ви?

— Па Ви сте то наумили да ме частите? — насмеја се Галанин; мени се, право да кажем, не једе, али већ кад Ви хоћете да частите, онда ћу ја, с Вашим допуштењем, наредити да купи ракије, мало, свега полић... један полићац само! — рече он особито живахно и нежно. — Ви немајте бриге, то ми неће шкодити... напротив. И више нећу, parole d' un gentilhomme! — додаде Галанин, налазећи од некуд за потребно да утиша Стрепетова на француском дијалекту, и ако младић и не показиваше никакве сумње. — Дакле, шта Ви желите?

— А знате шта, Федоре Петровићу, хајдмоте кудгод у гостионицу.

— У гостионицу?... А Ви сте јамачно донели овамо силне новце?

— Педесет рубаља имам у џепу! — весело одговори Стрепетов.

— И милион нада уз то! — с грохотом додаде Галанин.

— Најпосле, кад баш тако желите, одвешћу Вас. Ја нећу јести, деликатно напред опомињаше Галанин, — а испити чашицу две и проговорити коју — с добрим човеком — то ћу врло радо... То чак и веома волим.

— Врло добро.

— Онда кроз пет минута ја Вам стојим на служби. Мало да се дотерам, па ћемо ићи Палкину, шта велите? Тамо има добар орган (музика). Уосталом, није ли боље отићи у коју крчму мало скромнију? Код Палкина је, знате, скупо. Мање од рубље и по, а Бога ми и без целе две рубље похода се не може проћи!... — брижљиво напомену Галанин.

Али Стрепетов наваљиваше да се иде Палкину. „Куд иде нек иде! Могу се једанпут бацити две рубље!“ — одлучи он.

II

Кроз четврт часа наши су нови познаници већ седели у великој, готово празној у ово доба дворници, за сточићем, на ком, очекујући поручени котлет, стајаше стакаоце с ракијом и риба. И док је Стрепетов, необично задовољан, што има с ким да измења утиске, на ситно приповедао, под звуцима органовим, о својим јутрошњим пригодама, Галанин је пажљиво слушао, гушећи се

беспрекидним грохотом, кад дође реч на јерархично дрво, и некако неосетно је гутао чашу за чашом, једва тек дотичући се јела.

— А, знам ја добро Чиркова! — узвикну Галанин, кад Стрепетов доврши своје причање.

„О њему је, дакле, оно говорио Чирков!“ — сети се Стрепетов.

— И чак врло добро знам. Чирков је мој школски друг (та ја сам свршио университет, и још с медаљом, — додаде Галанин с комичном свечаношћу), били смо пријатељи. Он ме и сада по једном, двапут, у години походи и... акуратно ми чита моралне поуке, да би ме вратио на пут врлине! — с нервним смехом додаде Галанин, који од једанпут веома оживе после испијених чаша.

Очи му сијаху, и образи му се заруменеше. Нешто нервно и немирно било је сада у погледу његових црних очију и у свој његовој мршавој фигури.

— Гле'те, молим Вас! — узвикну Стрепетов, погледајући на Галанина и нехотице поредећи овога јадно одевеног измученог становника јазбинских соба са елегантним великим чиновником. — Какав је то човек? Он је, признајем, на ме учинио чудноват утисак.

— Такве, јамачно, нисте виђали?... То је, заиста, у својој врсти занимљив тип. Савремени Пилат de la haute école. Њему је служба несносна, и опет служи. Није зао човек, — ипак чини зло; али му то не смета, да жали оне које озлеђује. Паметан човек, а пише најружније реферате, и први се презриво изражава о њима у

разговору на само. Он се саживљава са сваким старешином и повија по свима ветровима, тешећи себе, да би други на његову месту можда био још гори. Укратко — то је један од оних многобројних самољубаца, који за велику плату продају своју независност и готови су служити коме било и чему било. У њему су управо два човека: један неслужбен — пријатан, паметан сабеседник, добар музичар, љубитељ књиге, по мало учен; други — службен, беспрекоран извршилац онога што се у даном тренутку тражи; и оба се ова човека некако саживљују у њему, и ако један мало презире другога. Додајте томе епикурејство старога момка, који је навикао добро да поједе и попије, али у исто време обазривог, с рачуном, који не прави дугове и не издржава скупе љубазнице. Он увек уме некако да подеси са свакојакима, а затим и са сиротињским домом, ако би било каквих последица. И, имајте на уму, није частољубац — а, не!... Дајте му средстава за живот — одмах ће дати оставку на службу и заронити се у своја археолошка истраживања. И сада он само и чека, не би ли добио, у награду за сва своја, како он вели, сагрешења, какву синекуру од неких седам тисућа, па да сасвим опере руке. Али је с Вама ипак часно поступио. То сам и могао очекивати. Походите га... примите се да преписујете археологију! — наново се засмеја Галанин.

Стрепетов слушаше и, као сваки млад човек, неискварен животом, који не уме још да поима макијавелистичка извијања, жустро узвикну:

— Та то је ужасно!... По мом мњењу, уверени мрачњак је бољи од претворице. Први бар никога не обмањује.

— И ја такве не волим... Уосталом, није моје да ружим друге. И ја сам ти красан... Не може бити бољи! — рече Галанин, с немирним снебивањем погледајући у стакло пред собом.

И, брзим покретом наливши у чашу остатак из стакла, он испи и продужи:

— А при свем том, право да кажем, мени је жао Чиркова. Ја знам да и он често осећа свој лажни положај и постаје веома туробан. И према мени је он увек био добар. Два пута се заузимао за мене, и оба пута...

И, не довршивши реченицу, Галанин се зацерека.

— Оба пута ја нисам, како веле, оправдао његове препоруке. Ха — ха — ха! Сад више неће Николај Петровић ни да се заузима за мене. Баш ич! Доста је. И, разуме се, он је у праву. Коме је стало да се заузима за таквога човека, као што је Тодор Петровић Галанин? — допустите да Вас запитам, драги господине, који сте се удостојили да Вас Ипат назове „голубом“. Хоћете ли да саслушате колико пута ја, несрећник, нисам оправдао препоруке?... Онда једите свој котлет и слушајте, само ћу ја, с Вашим допуштењем, наредити да се донесе још ракије. Parole d' un gentilhomme, само ћу још једно две чашице!... Мени то крепи живце! — спустивши глас изговори Галанин с тако молитељским изгле-

дом, да Стрепетову дође жао, гледајући како се овај човек понижава.

И, наредивши да се донесе ракија, Галанин стаде причати различне епизоде из свога скитничког живота, доспевајући некако невидовно, уз пркос речи gentilhomme-a, да испражњује и друго стакленце.

III

Његово причање, пуно некога разузданог, чисто словенског хумора, било је понављање једне од обичних и честих у Русији приповедака о пропасти добре, честите личности, која је у младости много обећавала — о пропасти не због каквих трагичних узрока, него само због немарности, слабе воље и немања каквога живљег интереса, без кога се јадан руски живот за човека непреданог само ниским нагонима претвара у обичну свакидашњицу. То је постунно, али брзо падање многих, више или мање подобних Руса, који „закопавају своје таленте“, нешто стога, што немају где да их примене, а нешто стога, што их не умеју применити. Људи слаба карактера, подобни за полет, али неподобни за упорну борбу са животом, падају духом при првим недаћама, наилазећи место помоћи на хладну равнодушност, а често и на злурадо подсмевање од својих ближњих.

Ко би, сем очајног песимиста, могао прорећи живом, подобном, даровитом младићу, некадашњем поносу свога разреда, кад је, по свршеном школовању, одлазио у провинцију као истражни су-

дија, да ће се кроз неколико година пропити и завршити каријеру као „скитнички руски интелигенат“, који живи из дана у дан на рачун кога од болећих другова?...

Нису прошле ни две године, а Галанин, који се испрва жустро латио посла и постао омиљен међу самим оптуженицима, које је он некако умео придобити својом искреношћу и савесношћу у раду, већ је имао непријатности у служби с претпостављеном влашћу због различних погледа на примену закона. Натераше га да ради противу савести, и он, као неком за освету, охладне према служби и поче немарљиво вршити своје озбиљне дужности; паланачка заглушина с њеним сплеткама и доколицама поступно га је почела прожимати, и он и не осети како је почео пити, најпре из дугог времена, после од досаде, и затим већ због распуштености. Каква нова „историја“, нове неправде, које узбуњиваху истражника, премештај у другу, још мртвију губернију с кондуитом „немирног човека“, живот у забаченој окружној варошици без људи, без књига и... пијанство, право капларско пијанство поста потреба, и ако у другој губернији и није имао разлога жалити се, да његове колеге раде против закона и правде. Кад су, најпосле, другови му дознали за његов положај и дозвали га у Петроград, Галанин је већ био човек готово изгубљен. Навика се претворила у болест, и он, који је проклињао своју слабост и давао реч и себи и другима да ће се „тога оставити“, отимао се годину две и опет падао. За то време променио је много места. С помоћу другарских

веза он је, губећи једно место, добивао друго, али најпосле престаше заузимати се за њ и, после разног скитања по паланкама, после живљења код својих другова, Галанин је по други пут у Петрограду — као адвокат. Опет светао период. Он наново „баца све“ и чак доводи у заблуду оне који га добро познају — не пије, ради, говори једну знамениту беседу, бранећи некаквог јадника; већ добива посла, може живети, излазити на крај, не помажући се простим позајмицама од другова, док се опет изнова не почиње „стара историја“, пије с клијентима, пропушта рочишта, и њега искључују из реда јавних правозаступника. Још настаје оглед од стране Чиркова, који га намести за надзорника у једној железничкој школи, што се заврши скандалом. Пијан дође на нову дужност, целу недељу пијаше у предграђу заједно с наставницима, и пијан би одвезен у Петроград и допаде у намештене собе Ипата Никитића.

Све је то Галанин испричао Стрепетову с таквом искреношћу напита човека, да му га би још више жао, те срдачно запита:

— Зар Ви, пријатељу, не можете себе да савладате? Огледајте!...

— И, сада је већ довољно тога невањалства. Довољно! — узвикну он, а мале му живе очице севаху. — Довољно! — одлучно рече он, пружајући руку стаклу, и, опазивши прекорни поглед Стрепетовљев, додаде: — parole d' un gentilhomme. Последњу и... крај.

Он је испи и јогунасто продужи:

— Ви мислите да ми је жао, што нисам начинио каријеру, као други? — Мислите — жао ми је? — Ни трунке. Разумејте, — ево шта је за ме каријера!

И он пљуну најодлучније на под.

— Није ми жао ни каријере ни плате... Имам за чим и да жалим? — насмехну се Галанин. — Ја, и ако се зовем пропао човек, homme perdu, али тај homme perdu није бар вређао своје ближње: никога није штетио, никога није навлачио у пропаст ради каријере, није чинио прељубе, једном речи, за новац, као многи непропали људи... Ја сам упропастио само себе, а не друге — ето у чем је ствар...

Он ућута и некако веома љупко гледаше на Стрепетова, смешећи се смерним, срдачним осмејком.

— И, знате ли чега ме је жао, драги, добри младићу, који ме гледаш тако симпатично, не корећи ме оштро и не презирући ме у срцу као пропалицу?

— Чега?

— Жао ми је што сам изгубио лик Божји, лик оног идеала, који је био некада у души Федора Галанина. Гледајући Вас, ја сам се сетио другог младића... себе сам се сетио... и... мене задахну нешто свеже добро. Ето зашто се не бојим откривати душу своју пред Вама. Ви ме нећете осудити, као они млади озбиљни старци, којих је сада тако много... ја сам то видео одмах, чим сам ушао к Вама. Дакле, разумете ли, мили мој, чега ме је жао? Жао ме је негдашњег младића, својих чистих снова и нада жао ме је!

И његов промукао, развучен глас, као у свих напитих људи, звоњаше сада нежним, тужним нотама, и на узбуђеном, поцрвенелом лицу већ није било обичног осмеха. Сенка туге беше замрачила црте вазда веселог Галанина.

— А умрети — или у раскошном кабинету, или на болничкој постељи — зар није све једно? Та на гробљу је право égalité. Зар није? Тамо ни мој друг, ђенерал, неће побећи од мене, као на Невском, баш и кад би ме видео у болничком оделу. Трице, Ваше Превасходство! Онде је liberté, égalité, fraternité! — додаде он и наново удари у смех који и другог наводи на смејање, од једанпут се развеселивши при помисли на такав сусрет на гробљу. Не, доста је свију тих глупости! Федор Галанин има још карактера. Доста! — И Галанин одлучно одгурну од себе саблажњиву скленицу, у којој, уосталом, готово ништа није ни остало. — Он ће показати да још није сасвим пропао човек и може се отрести срамне слабости.

И он продужаваше говор с таквом одлучношћу о том, како ће он „бацити све“ и наново постати човек; тако је искрено, чињаше се, то желео и тако озбиљно објашњавао да ће сутра отићи к једном другу и узети од њега на пробу за први пут бар преписивање (и о Вама ћу му проговорити — он Вам може наћи кондиције! — додаде), да је Стрепетов, који не познаваше те варљиве, тренутно пролазне изливе слабе воље, био готов да поверује, те радосно ускликну:

— Ето видите, како је славно! Бога ми, славно! И Ви бисте могли радити код Чиркова место мене, ако не бисте нашли преписивања! — предложи Стрепетов.

— То Ви мени дајете свој за сада једини посао!?... — промуца Галанин уздрхталим од узбуђења гласом. — О, младићу!

И с погледом сузама замагљеним он се подиже са стола, приђе, мало прекрећући се, к Стрепетову и сасвим неочекивано притиште му на уснице пољубац, и затим објави да такву жртву Федор Галанин неће примити.

— Ја ћу наћи себи посла... наћи ћу! — започе он, враћајући се на место. — И Теничка ће увидети да ћу ја постати човек. Још данас је она казала: „На кога Ви личите, Федоре Петровићу? Како Вас није стид?“ И знате ли, од тих њених срдачних речи мени је можда стидније и више ме боли него од свега саучешћа господе другова. Ви још не знате какво је прекрасно створење та Теничка. Она је, ето, без образовања, али паметна и све разуме. Чудо од девојке, и како је добра! Само се бојим за њу. Ах, само кад бих је могао спасти.

Галанин се на једанпут смете и прекиде говор, пошто умало не откри тајну свога срца. Али се Стрепетов и без тога досети по оној милини, с којом је Галанин говорио о тој девојци, и још једном пожали овог несрећника.

Било је доцкан после пола ноћи, када Галанин и Стрепетов изиђоше из гостионице и пођоше кући. Уз пут је Галанин гласно сањао о бу-

дућем месту и, између осталог, обећао је да ће обићи све своје знанце, да би набавио и Стрепетову рада.

Већ су били дошли до угла Лиговке, кад мимо њих прође фијакер. Галанин на једанпут застаде, грчевито трже Стрепетова за руку и проговори ослабљеним гласом, показујући руком на човека и жену што сеђаху у колима:

— Јесте ли видели?... То је прошла Теничка. А овамо је говорила да ће ићи другарици, па место тога опет је била с тим гадом на Островима. Зашто да лаже? Да лаже зашто?

Он иђаше неколико минута ћутећи, али дошавши на неколико корака до куће, на једном застаде и рече:

— Ако Вас замолим, нећете ми одрећи, Павле Сергијевићу? Дајте ми једну рубљу. Врло ми је потребно.

Стрепетов, мало задивљен, извади новац и даде му.

— Merci! — рече Галанин и, чврсто стиснувши му руку, додаде: — Ја морам на једно место. До виђења. Не бојте се... брзо ћу се вратити и нећу пити! Parole d' un gentilhomme.

И Галанин се нагло обрте и брзо прође тротоаром.

Стрепетов ипак посумња, да ће Галанин отићи опет да пије. Хтеде га одговорити, задржати, али беше доцкан. Галанин седе на кола и оде, не обраћајући ни најмање пажње на дозивања младићева.

Кад Стрепетов зазвони на вратима намештених соба, отвори му Теничка. Он застаде нехо-

тице — тако је била намођена у свом вуненом руху, са сребрном гривном на руци, сва блажена, узбуђена. Од ње јако удараше мирис. Зацрвенело јој се лице смешило, и очи су се сијале оним изазивачким сјајем, који бива у многих жена после неколико чаша вина.

— А где је Федор Петровић? Ви сте мало час ишли заједно, видела сам! — проговори она, пропуштајући Стрепетова.

Он јој исприча.

— Е, видите, опет ће се запити. Није му требало давати новаца! — као срдито изусти девојка, пролазећи напред са свећом у руци. — А ја тек што сам се вратила... Била сам у Аркадији... Дивота, како је било весело!... Давали су „Корневиљска Звона“. Ах, како су чаробно певали! — весело говораше Теничка, кад је Стрепетов отварао врата од своје собе. — Требало би да одемо који пут у Аркадију заједно... Хоћете ли? — неочекивано додаде она, спуштајући глас и бацајући на младића своје насмејане сјајне очи.

Стрепетов се сасвим смете од овога неочекиваног предлога и од овога изазивачки насмејаног погледа, и, не знајући шта да одговори, ћутећи запали свећу.

— Ви, дакле, нећете? — смејући се, понови она, застајући на прагу. — Онда, лаку ноћ и пријатно сањање!

И са овим речима она ћудљиво климну главом и ишчезе.

„Грешни Галанин!“ — нехотице помисли Стрепетов, када се после неколико минута протезаше на својој тврдој постељи, готов да заспи.

ГЛАВА X

I

„Пишем ти, моја драга мајчице, већ у новом стану (Вас. Остров, 10. линија, 72.), на који наиђох сасвим случајно, враћајући се од Чиркова после завршених преговора о послу. Ствар је с њим удешена брзо. Од сутра ћу сваки дан, сем празника, ићи к њему на рад, од девет до дванаест часова, и за три часа рада Чирков ми је понудио тридесет рубаља месечно. Није рђаво, зар не? Сем тога, надам се да ћу добити и приватних часова. Све су то, разуме се, привремени послови, очекујући место. Ти већ знаш из мојих писама како је тешко овде брзо добити место и са одличним препорукама, и стога се не узнемируј, драга мајко, што се још нисам солидније наместио; и за то треба да хвалим Бога, што сам брзо нашао рада; други тражиоци посла (а њих је овде много) годинама очекују. Понављам ти: не узнемируј се, не замишљај да ја сиротујем, и не помишљај да ми шаљеш новац. Он ми није потребан. За месец дана потпуно сам обезбеђен, а после ћу добити од Чиркова и, надам се, од часова. Можда ће се дотле и упразнити које место у Пољопривредној Банци, или ће Чирков штогод удесити... Једном речи, моје ствари за сада нису тако рђаве, и ако

твој син није потпуно оправдао наде својих сестрица и не може, као Цезар, казати: „Дођох, видех, победих“, тим не мање он опет не пада духом и нада се да ће брзо обрадовати све вас, драге, пријатним гласовима.

„Преселио сам се из „јазбина“ Ипата Никитића пре недељу дана. Раније не могох оставити јаднога Галанина самог, који се вратио кући после онога значајног вечера нашега познанства тек сутра дан и ужасног изгледа: готово без одела и у страшном нервном узбуђењу, са очима које чудновато лутаху. Истога је дана пао у постељу, и за читаву недељу дана живот му је висио о концу. Доктор се само чудио његову снажном организму, натопљеном алкохолом. Сада се Галанин опоравља после тешке врућице, и на растанку са мном даде реч, да ће сасвим оставити пиће. Да ли ће само издржати овај симпатични и бескрајно несрећни човек!

Својим новим станом задовољан сам и сувише. Соба ми је славна: истина, мала, али зато светла, чиста, спретна, једном речи после „нумерâ“ Ипата Никитића — прави рај. А главна је угодност то, што је у кући тишина: само сам ја на стану у мојих домаћина: — старца, хобиста Маријинског позоришта, и његове старице — мирних, уредних, инокосних Немаца, у чијем је малом стану такав поредак, таква беспрекорна чистота, да би и ти, богињо реда, била задовољна. Плаћам у овом тихом немачком „закутку“ за собу с ручком и послугом, по петроградским ценама, врло мало: двадесет и пет рубаља...

„Знајући како се ти интересујеш свима ситницама, које се тичу твоје деце, додаћу да ме моји Немци не хране рђаво.

„Малена, дежмекаста, вас дан у послу Августа Карловна љубазно разбира за мој укус, и сваки дан, око половине првога часа, шаље ми чашу изврсне кафе с павлаком и земичком за доручак. Судећи по брижљивости и предусретљивости мојих Немаца, мислим да су они добри људи и да им се твој син свидео. Већ ми је Августа Карловна јуче изјавила, да је њој и Рудолфу Андрејевићу пријатно имати на храни укућанина, коме не долази много гостију, који не прави, као онај пре њега, од своје собе „свињац“ и, уза све то, говори немачки. Ето, мајко, три одличне особине, због којих сам се удостојио њихове наклоности... Са̂м Рудолф Андрејевић, сухоњав, отворен, сувише озбиљан Немац, који личи помало на оно само хобоје, на ком се вежба свакога у Бога јутра, пружио је своје благовољење дотле, да је обећао повести ме у оперу и посадити, gratis наравно, у оркестар... То је љубазност, коју, по речима Августе Карловне, њен муж указује само врло добрим укућанима... Осећаш ли ти све то, драга мајчице? Ја ћу, дакле, због свога доброг владања видети оперу, не с тропских висина четврте галерије, него из највеће близине; зато само треба, како ми је објаснио хобојист, да обучем црн капут, да вежем белу мараму и да се владам у позоришту пристојно... Знаш ли зашто треба бела марама? Зато, да би твог сина сматрали за музиканта.

„Али, шта ја причам? Развезао сам ти писати о својим Немцима, а не причам ти о својим даљим походама са осталим препоручним писмима, ради којих си ти, рођена, онолико трчала. Ти ћеш, можда, помислити да их сва још нисам ни раздао и — што је најглавније — упустио какво празно место за такав комад хлеба, који се не би „заглавио у грлу“, као што си — сећаш ли се — казала, говорећи о нашем младом помоћнику државног тужиоца... Сва сам писма, драга моја, раздао и сада сам остао без писама, ако не рачунам писмо књижевнику Поручњеву, кога до сада не могох застати код куће, и ако сам био код њега трипут... А тетица Валентина Марковна, која је, по речима Чирковљевим, врло интересна жена, још се није вратила из Баден-Бадена... Њој се не надају пре једног или два месеца дана... Тако ћу, дакле, брзо имати задовољство да се познам с њом и, наравно, потанко ћу ти описати своје утиске...

„Признајем, после разговора с Чирковим нисам много веровао у препоручна писма, те сам се колебао: да ли да идем к Неустројеву и Кирјакову. Жалосна перспектива, коју ми нацрта скептик-ђенерал, није ми излазила из главе. Али сам ја ипак, мајко, обукао фрак и отишао најпре Неустројеву, а за тим Кирјакову.

„Неустројев — овај ниски, малени, сасвим мршави стари господин у вицмундиру, са орденом, у лицу без живота, болешљив и уморан, сивих, дубоко усађених очију, које без осећања и некуд у даљину гледаху испод беличастих обрва — учи-

нио ми се човек врло тврда срца, у својој великој дочекаоници, где нас је било десетак молитеља. Све је одбијао, и када приђе к мени, пружајући сићушну коштуњаву руку, да прими молбу, које у мене није било, ја сам се, признајем, сасвим изгубио.

„Дежурни ме чиновник извуче из неприлике, објаснивши, да сам ја тај и тај и да имам препоручно писмо за његово превосходство.

„Тада Неустројев спусти руку и заустави очи на мени. Оне сада, чињаше се, оживеше и пажљиво и оштро гледаху из својих јамица на твога сина.

„Прође дуг за ме тренутак, док он проговори:

„— И ако Вас препоручује мој рођак, ипак је та препорука за ме недовољна. Ви сте из Самаре?

„Ја одговорих да сам из Самаре.

„— Зашто Ви тамо не тражите место? — опоро помену Неустројев. — И у провинцији су потребни људи. Сви навалили овамо. У Петрограду има и без тога врло много беспослене омладине! — поучно додаде он и, прешавши неповољним, како се мени чинило, погледом по мојој кудравој, незаглађеној коси, одмаче се другоме молитељу.

„С том поуком изишао сам на улицу и отишао Кирјакову, али овај — млад човек, који ме прими врло љубазно — баш ништа није могао учинити за ме. Он са̂м тек што је оставио државну службу и прешао у адвокате, објашњујући да се у служби плаћа мало, а служба је, вели, врло тешка.

„И разлагао је то све, мајко, с тако веселим цинизмом, причајући како ће он бранити оног истог младића, кога је ту скоро „имао намеру да отправи у места врло удаљена“, да се не могох довољно начудити...

„Прекидам за сада своју предугу посланицу. Августа Карловна, намођена, зато што је недеља, у својој парадној вуненој хаљини и у капици с траком, зове ме да ручам с њима заједно.

„Ручак је свршен (данас, због празника, сем обична два јела, били су и колачи са скорупом, и Рудолф Андрејевић, који испи место једне боце пива две, још је ватреније хвалио Бизмарка и критиковао нову руску музику), — ручак је свршен, и ја наново узимам перо, да се поразговорим с тобом, предрага моја! Кад би ти знала како ја често жалим, што не могу да проговорим с тобом онако, како смо некада разговарали вечером... Хтео бих многе мисли да измењам с тобом.

„Ти питаш: да ли ми се допао Петроград? За сада не! — Он ми је туђ, и људи ми се овде чине равнодушни, апатични, бојажљиви и сумњиви. Такав сам утисак изнео с улице, из позоришта, из библиотеке, куд идем сваког дана, да читам. Ја се до сада осећам као некако изгубљен у овој огромној сјајној вароши. Али је зато, мамо, овде добро и угодно учити се и радити, и ја озбиљно мислим да се користим бављењем овде, да бих попунио своје образовање. У истини, и покрај универзитета, ја врло мало знам, врло површно познајем друштвене науке. А хтео бих много што шта да знам; хтео бих себи да разјасним та „про-

клета питања“, која ми се силом сама намећу у главу... Узмем књигу и мислим: „Ето где је истина, ето где је суштина!“ Узмем другу — и наново сумње... Јест, мамо, треба још много радити и учити се, да би човек имао своје мњење, а не само просте нагоне... Готово све време ја проводим сада у јавној библиотеци, и знаш ли о чем често сањам? О могућности радити у слободне часове, како ти кажеш, „за своју душу“, али, разуме се, с погодбом, да ти и сестрице будете са мном, и да нам какво „место“ дâ могућности за пристојан живот. То би тек било дивно! И ја се надам да ће ми се овај сан остварити... Јамачно ће се остварити... Отвориће се ваљда какво год место у Пољопривредној Банци... Удесиће можда што Чирков или тетица Валентина Марковна... Та ја могу радити!

„Нових познаника немам (ја памтим своје обећање, мамо, и не тражим познанстава, која би те могла заплашити). Вечерас мислим отићи Рими Михајловној Нерпиној, оној студенткињи о којој сам ти писао. Особито је добар утисак учинила на ме ова озбиљна, добра, деликатна девојка... Не бој се, не бој се, предрага, нећу се заљубити... Та она ме неће ни погледати... Уз то је она, рекао бих, већ дала своје срце... И, најпосле, мени, мамо, није љубав на памети, него место, место и место, еда бих те што пре могао избавити тих часова...

„Ради свега што ти је свето, не изнуравај се часовима... не мисли бар сад о мени... довољно си се ти већ због мене напатила... Кунем се, мени ништа не треба... Е, за сад је довољно.

Грлим те ватрено и љубим ти златне ручице. Јеси ли ти здрава? Јесу ли здраве Каћа и Соња? Загрли их место мене и кажи да ћу им ово дана писати засебно, чим се проведем као музикант, у опери. С Богом. Пиши чешће, моја предрага, моја љубљена мајко!“

Довршив своје врло дуго писмо, Стрепетов поче ходати по својој тесној собици, чије је одличне особине он знатно преувеличао у свом опису, ради спокојства материна, као што је са истом намером нагласио и да ће добити часове, који су још у питању.

Ходаше по својој ћелијци, а у глави му промицаху планови онога радног умног живота, који је мало час описивао матери. Али, неосетно за њега самог, мисли се ове смењиваху другима, и он их је залуду одгонио. Младост и жеђ за још незнатним животом захтеваху своје право. Желео је људи, утисака; желео је да с ким год измења сумње, питања; желео је среће и радости...

И он изненада ухвати себе у сновима, које у памети није делио с матером него с другим створењем, кроз чије се неодређене, магловите црте помаљао млад женски лик идеалне лепоте, који обузе цело биће његово врелим осећањем љубави, страховања и мучења.

ГЛАВА XI

I

Те недеље, у маленој, доста просто намештеној великој соби жене-лекара, Вере Александровне Вењецке, око осам часова у вече, скупило се, по обичају, мало друштванце блиских познаника Вере Александровне и њене сустановнице студенткиње Риме Михајловне Нерпине.

Заједнички разговор престаде за време. Мушкиње и женскиње, које је седело за округлим столом, пијаше чај, лењиво добацујући једно другоме испрекидане фразе. Кроз затворена врата суседне собе допираше громки, пун ниских нота, женски глас.

— Али Коврова баш дуго муштра грешну Риму! — проговори, најпосле, домаћица, која је седела за самоваром, мршава постарија девојка, у црној кашмирској хаљини, са живим, хитленим сивим очима, које оживљаваху њено паметно, покретно милокрвно лице, опточено косом пепељаве боје, глатко назад зачешљаном.

— Почекајте, колега, показаће она свима! — напомену, значајно осмехујући се, млад лекар у новом војничком мундиру, пружајући руку с празном чашом. — Данас је Надежда Васиљевна расположена да чита вакеле.

Баш се у том тренутку врата отворише, и у собу брзо уђе Коврова, висока, крупна црнка циганског типа, са замршеним и по челу растуреним коврџицама црне бујне косе. Она је била доста далеко од прве младости, у годинама које

се деликатно одређују речима „около тридесет“, али њено нервно, изражајно лице, пуно духа и живота, са сјајним очима, још је чувало трагове негдашње милокрвности и, оживљено сада, чинило се младолико.

Уз пркос раскрупњалог струка, који је почео дебљати, она жустро приђе столу, плаховито се спусти на столицу и, чисто продужујући прекинути разговор, узвикну, обраћајући се домаћици:

— Сами сте криви. Сами, сами, сами!

— Ко? Зашто? — запита са осмехом Вењецка, прегињући се врло мало напред својим гипким, елегантним стасом.

— И ти, Веро, и Рима, и сви ви! — продужаваше Коврова истим узбуђеним гласом, премећући својим дугим, танким, мало дрхтавим прстима бели постољњак. — Младост своју, најбоље године, упропастили над књигама, ради науке, бежали од људи, из начела, гушили у себи жеђ за животом, и ето сад...

Она застаде за часак и стрељајући својим црним, немирним блеском запаљеним очима Вењецку и прирyжну поред Вењецке девојку, година такођер „около тридесет“, неочекивано запита:

— Е, кажите, по души, јесте ли ви потпуно срећне својим докторским знацима?

— Ето је; она увек тако! Дође из своје провинције и одмах почне грдити! — проговори Вера Александровна, као тобож тужећи се, али се по њену насмејаном лицу, по зосветлелим очима, видело, да ово тугаљиво питање, и ако је тако изнебуха избачено, нније било непријатно докторци.

— Како да вас не грдим! Погледам, а ви непрестано живите по старински, клонећи се жи-

вота. Као да у истини и нема нигде више светлости изван прозорчића у вашим болницама и изван медицинских књижурина?... Хе, драги моји доктори, погледајте, године пролазе, биће доцкан! — додаде Коврова, и у њену гласу затрепта тужна струна. Ја сам, ево мало час, испитивала Риму! Али, ви већ знате ову нашу калуђерицу Риму? Она оћуткује и смеши се. Њој је све и сва рад у земству и ништа више. Дужност, пожртвовање и крст! Дивота, али живети, за себе живети, зар нећете? — узвикну Коврова, и у том се узвику, чисто нехотице, оте клик властитога јој срца. — Одговарај, Веро, на питање... Само пази, не увијај.

Сухоњав, постарији господин, с кудравом брадом, која је много почела седети, ћутећи и равнодушно пушећи цигару на дну стола, и, као што се видело, не интересујући се много разговором, погледа испод очију Веру Александровну. Његово мирно, паметно и доста ружно лице, с малим и насмешљивим очима оштрога погледа, оживе, и на усницама му се развуче осмејак. То је био један од познатих у научном медицинском свету лекара — професор Черник.

Одговарајући на питање Коврове, Вењецка се осмехну оним загонетним осмејком, којим се заклањају жене, када због чега било неће да говоре истину и, избегавајући прави разговор, развуче:

— Срећа је, знаш, нешто релативно, драга моја!

— Не претварај се, молим те, Веро, и немој се извлачити празним речима! Одговарај право.

— Па шта ти хоћеш од мене? Какав одговор? Не пада свима у део лична срећа... Чега нема — нема га... Хвала Богу, те се има где и радити!

— И ти си потпуно задовољена самим радом!?

— За сада — јесам. Шта ће бити доцније, не знам! — одговори девојка, узимајући да налива чај.

— И теби ништа више не треба? — не попушташе Коврова.

— Нуто гонитеља! Зар има на свету потпуно задовољних људи? — лукаво се осмехну девојка, ипак избегавајући да одговори. — Андрија Ивановићу! — обрати се она Чернику, који је седео на крају стола: — хоћете ли чаја?

Он одобравајући климну главом, не проговоривши ни речи, и предаде чашу.

— Што се мене тиче, — поуздано и мирно започе девојка, што сеђаше покрај Верецке, здрава, темељна, јаког састава, остарија и поружна, с крупним и оштрим цртама озбиљног, енергичног и задовољног лица, — ја сам потпуно срећна својом судбином и ни о каквој личној срећи не мислим. Па што и мислити о глупостима!... Нагледала сам се те породичне среће, живећи као гувернанта, — да не дâ Бог!... Ја бар имам циљ у животу, корисно занимање, независност и комад хлеба! — — додаде она, и њено лице, њен глас, сва темељна, јака и мирна јој фигура дисаху оним изразом задовољености и задовољства, које се виђа у људи, кад постигну самосталан положај после сурове и тешке борбе животне.

— Ви себе обмањујете, ако говорите искрено! — узвикну Коврова. — Све је то, разуме се, лепо: и циљ, и рад, и самосталност... Разумем, и ја то осећам... Али куда ћете, моји драги, са својим *ја?* Шта да одговорите на питања личнога живота, личне среће? Таквог одрицања самога себе има, не поричем, у природи изузетних, оданих каквој идеји, које заборављају ње ради. Али су такви људи изузетак. Па и они страдају од усамљености. Та, свакојако то је ненормалан живот!... Не, не, али ви не говорите о ствари, или просто нећете да признате, како са̂м рад не може, не треба, да задовољи здрава жива човека! — заврши Коврова са укиптелим раздражењем у гласу, потресајући главом.

— Ви, Коврова, много увећавате! — озбиљно припомену ружна девојка.

— А ја вам велим: не шалите се са животом; — он ће вам се осветити. Радо бих загледала у ваша срца, поштоване госпође, кад слушате, ма и на позорници, Фауста, који пева вечно младу песму Маргарити... Шта с вама тада бива?

— И ништа тамо не бисте видели, ваистину! — добродушно рече ружна девојка.

— А ја знам шта бива с мојим поштованим колегом, Вером Александровном! — подсмешљиво проговори доктор Черник.

— Шта?

— Она мисли тада, какав се облик сушице у грлу може развити у Фауста.

Вера Александровна, смејући се, слеже раменима, а Коврова му с досадом одговори:

— Ништа Ви не знате, и ако сте учен доктор. Ви сами у то време јамачно мислите о вечери.

— Ја, грешан, мислим; и стога се између чинова прихваћам.

— Не, престаните варати и друге и себе! — срђаше се Коврова, обраћајући се Вењецкој. — Понављам, сами сте криви, сами!

— Али послушај, ипак! — упаде у реч Вењецка: — шта ту имају посла наука и докторски знаци, о којима си ти говорила? Ето шта ја не разумем! Зар није све једно — бити стара девојка са знаком или без знака? У последњем случају још је теже.

— Зар сам ја говорила да је наука крива? Криви сте ви, криво је доктринарство ваше... Ви сте се сами одрекли личне среће, да бисте могли радити, баш као да то смета једно другоме!... Као да је мало вас, доктора, удатих?... Ви сте се бојали, да ће Вас лична срећа везати. Не претварај се, молим те, Веро, да не разумеш! Врло добро разумеш о чем ја говорим.

Вера се Александровна осмехну, сетивши се овог давнашњег романа, прекинутог већ на првој глави, и напомену:

— Ако смо се бојали, то значи, да није било јаког осећања!

— Глупости! Није било осећања!? Угушивали сте га. Шта, ваљада нећете да љубите? Та у вас свију, калуђерица, таква је потреба љубави, да због ње ви не само радите, него... како тачније да кажем?... непрестано чините јуначка дела, и сувише напрежући своје силе, док их не сало-

мите. Ето, баш то врело љубави ви и мећете цело у свој рад, заглушујући тиме потребе срца... Говорили ви шта му драго, уверавали ме како било, при свем том без личне среће нема никакве среће. И ви то осећате. Не треба се осмехивати, Веро!... Ја говорим истину.

Најзанимљивије је било то, што сама Надежда Васиљевна, девојка у годинама, која се тако бринула о другима, ни мало није била размажена личном срећом. Живела је усамљено у једној провинцијалној вароши, зарађујући себи комад хлеба лекцијама и новинарским чланцима, вазда се одазивајући на све што је добро, одушевљавајући се и непрестано старајући се о чијој било судбини. Она сама као да је превидела младост, одавши себе сву старању најпре о болесној матери, а после њене смрти — о другима, и с тугом у срцу одлучила да јој је сада, на жалост, касно и мислити о својој срећи. И с толико се већим саучешћем понашала према својим пријатељима. Једном или два пута у години долазила је у Петроград, да се види с њима, да се сита наговори о разним питањима, да их раздрма и да неминовно пронађе коју „интересну“ жену. Тражење „интересних“ жена била је слабост Надежде Васиљевне. Сваког свога доласка она се увек трудила наћи штогод „свеже“ и „ориђинално“, и озбиљно се љутила, ако другови јој, с којима је она одмах упознавала своју „интересну“ жену, не би налазили у њој ништа интересно.

— Питање је, надам се, исцрпено? — насмеја се домаћица.

— Још ћемо поговорити, поговорити о том. А где је Рима?... Рима! Рима! Та остави, најпосле, ту анатомију и ходи к нама! — викну Коврова.

— Идем, идем! — одазва се меки глас Риме Михајловне.

— Сваки је добио свој део, — рече, осмехнувши се, млади војни лекар, који је за све време чувао на свом младом руменом лицу онај израз солидне озбиљности, с којим воле да се показују млади лекари почетници.

— Причекајте, и Ви ћете добити! — проговори, смејући се, Коврова, и обрати поглед на врата, на којима се указа мала фигурица Риме Михајловне, њене љубимице.

Готово неосетно прекрећући се својим гипким, нежним стасом, приближи се столу Рима Михајловна, одевена у црну хаљину с кожним појасом, која јој лепо стајаше. Никаквог украса није било на њену оделу, само се испод оковратника и испод узаних рукава бељаху уске чипке. Бујна коса, сплетена у два дела, спуштала се низ плећа, и ово јој је чешљање пристајало, дајући њену озбиљном лицу неку особиту, праву детињску милокрвност.

— А ти се непрестано жестиш? — мирно и чисто чудећи се да се могу тако дуго претресати та питања, одговори Рима Михајловна, седајући покрај Ковровe. — Наспи и мени, Веро, чаја.

Надежда Васиљевна, која праћаше сваки, пун грације и елеганције, покрет своје љубимице, место

одговора стаде гледати сада на њу са изразом заљубљености и естетичког уживања.

— Што ти тако гледаш? — снебивљиво осмехну се Рима Михајловна, и образи јој се облише јаким руменилом.

— Ништа, ништа. Дед да ти поправим косу.

Нешто оиштом пажњом преувеличана ватра, с којом је говорила Коврова, хладила се сада пред овим по изгледу тихим миром Риме Михајловне, и Коврова је већ мирније запита:

— И тако, Рима, ми избрасмо крст?

— Она по што по то хоће све нас да поудаје! — прозбори, осмејкујући се, Рима Михајловна. — Доцкан си се сетила!

— Не волим, Рима, кад се ти силом правиш стара.

— Стара, не стара, али двадесет осам година.

— Е, па шта?

— Е, па ништа. Ја само кажем да је време помирити се с мојим положајем девојке уседелице.

Коврова упре поглед у њу. Она је знала некадашњи роман Риме Михајловне, одавно се једила због своје љубимице, грдећи, што јој дође на уста, јунака тога романа без расплета и, помишљајући да њена Рима још непрестано памти што је било, љутито рече:

— И остаћеш уседелица... И остаћеш!... И све ћете ви остати уседелице, ако будете и даље живеле калуђеричким животом. Где су вам познаници? Ви се с мушкарцима и не познајете!

Сви се грохотом насмејаше.

— Захвалите, господо, Надежди Васиљевној! — узвикну Вењецка, обраћајући се мушкарцима.

— Та зар је то мушкиње? То су колеге, а не мушкарци. Зар се у њих може ко заљубити?

— Вређате нас, Надежда Васиљевна! — одазва се, смејући се, Черник.

— Сада су и младићи некако... и сувише мудрице. Ето, запитајте Петра Аркадијевића, да ли је био заљубљен бар једном?

Млади лекар у новом новцатом мундиру промисли се и одговори:

— Истински, чини ми се, нисам.

— Е, ето, видите. А деси ли му се да се заљуби — он ће се уплашити и побећи, као Поткољесин.

— То сте истину казали. Побећи ћу.

Општи се грохот разлеже по соби. Али се млади доктор не збуни.

— Зашто ћете побећи? — допитиваше несавладљива Коврова.

— Врло просто. Зато, што женити се није ми могућно. Размислите сами, колеге: Имам плате педесет рубаља, праксе немам готово никакве. Како да се заљубљујем?

— И Ви то озбиљно? — плану Коврова.

— Сасвим озбиљно.

— Онда сâм Бог свети зна шта је то! Тако се може умовати, рецимо, у четрдесетим годинама, али не у двадесет седмој.

— Говорите како хоћете, али је тако. Да би се човек оженио, треба да има најмање три тисуће годишње, — иначе је немогућно живети.

Све сам ја то давно премишљао, и стога се за сада не заљубљујем.

И ако је Петров (тако се звао млади лекар) говорио најозбиљнијим тоном, и ако су исказане мисли његове одговарале у неколико склопу његова карактера, погледâ и навикâ, ипак се видело да он нарочито истиче свој трезвени начин мишљења, као задовољан утиском који је изазвао.

— И шта ту има чудновато, поштована госпођо? — продужаваше он. — Ја само отворено говорим оно, што многи крију. Ја нисам храбар човек, а да се човек ожени у мом положају, треба имати много храбрости и лакомислености. Прошлог лета, кад сам био у иностранству, један ми је Француз доктор разложио, како ће се и када он оженити, колико minimum женинства треба да има жена и колико ће они имати деце.

— Доста, доста! — узвикну Коврова. — Све је то познато, и све су то гнусобе. И Ви се ту размећете својом практичношћу. У осталом, сада многи тако умују. А зашто се Ви нисте на време оженили, Андрија Ивановићу? — на једанпут се она обрати доктору Чернику. — Такођер из буџетских разлога, зар не? Сада је већ, јамачно, и касно? — додаде смејући се.

— Зашто касно? — с комичним негодовањем помену Черник. — Боље касно него никад.

— У женидби је, напротив, боље никад него касно.

— Тако, тако, Надежда Васиљевна! — смејући се, проромони Черник. — Како ћемо ми, старци, о том да мислимо? Зашто се не ожених

до сада? Могу рећи само да није било из будетских разлога.

— Него зашто? — упита Вењецка.

— Вас то занима, колега? — упита Черник, и малене му се очи засветлеше лукавим осмехом. — Као и Ви, ја такођер нисам хтео стешњавати своје слободе и нисам тражио на време госпођице, која би хтела поћи за мене. Истина, на врло „интересне субјекте“ нисам ни наилазио, јер је „лаких запаљења“ у младости бивало, али озбиљне, хроничке болести није било.

— Сад већ неће ни бити! — помену Коврова.

— Ко зна, Надежда Васиљевна: стари пањ кад се запали! — полу шалећи се одговори Черник.

— Тако и треба! Заљубите се, и кајте се због безнадне љубави!

— Шта да се ради?! Једно ми кајање, видим и са̂м, не гине! — нашали се Черник.

Вењецка упре очи на професора и, ухвативши његов поглед, окрете се и ућута, а Черник, по изгледу, спокојно пушаше цигару, чупкајући своју проседу браду.

За тренутак завлада опште ћутање. У то се време зачу звонце.

— Јамачно, Орловски, — напомену Вењецка, немирно погледајући на Риму Михајловну.

— Не, он је рекао да неће доћи! Јуче сам га срела на улици! — равнодушно напомену Рима.

— И врло добро што неће доћи. Ја не могу трпети тога Нарциса! — шану Коврова на ухо Рими Михајловној.

Она само мало слегну раменима.

Сви гледаху на врата, очекујући ко ће ући, и кроз један минут угледаше Стрепетова, који, после неколико корака, застаде, збуњен видевши непознато друштво, и, одмахујући после поздрава својом црном косом, запита:

— Овде живи...

Али, угледавши од једанпут Риму Михајловну, која устаде од стола, он, не довршив питање, журно приђе к њој, узбуђено стискајући јој руку, и његово се лепо, пуно свежине, лице обасја радосним, светлим осмехом.

II

Мало збуњена изливом такве заносне радости, Рима Михајловна похита да упозна Стрепетова са свима и показа му место крај себе. Све жене, које су већ слушале од Риме Михајловне о њену сапутнику на железници, дочекаше госта срдачно и оном другарском простотом, која одмах избави Стрепетова од снебивљиве забуне, која га беше обузела у први мах, и он се брзо осети необично добро и лагодно за округлим столом, у овој маленој соби, где му се сви показаше тако добри и честити, а Рима Михајловна — необично млада и мила са својом низ леђа пуштеном косом.

Мушкарци се, у осталом, показаше према новом госту уздржљивије. Петров навуче на се још више солидне озбиљности и заподену медицински разговор с Вером Александровном, а доктор се Черник уозбиљи и ћутећи пушаше, обретко бацајући упитне погледе час на Веру Александровну, час на новога госта, о ком ништа није чуо раније.

На женскиње је Стрепетов очевидно учинио одмах добар утисак. Нешто непосредно, ни најмање налик на петроградски шаблон, струјало је из овога здравог, руменог, црнооког младића, коме тако лепо пристајаше и та снебивљивост, и та наивна радост, осамљеног паланчанина на састанку с путном другарицом и нескривано осећање преувеличаног поштовања, које он показиваше према свима овим женама-докторима. Поврх свега тога све оне, рекао бих, нађоше да је Стрепетов врло леп (Рима се Михајловна, причајући о свом познанству с „наивним“ младићем, не знам зашто, није сетила да каже што и о његовој спољашности), и ова је прилика на сваки начин ојачавала пријатан утисак, који је учинио Стрепетов на девојке „око тридесет година“.

С обичном својом експансивношћу Коврова је већ узнела новог госта у ред „интересних“ и одлучила забавити се њим из основа, еда би дознала, како је она говорила, „какав је то тип“. И док је он разговарао с Римом Михајловном, распитујући је, испрекидано, о њену здрављу, о њеним пословима, — њена је ватрена машта већ стварала будући роман. Он ће се, наравно, заљубити, ако већ није заљубљен, овај лепи младић, у њену љубимицу Риму, и овај ће калуђерски пристан, у ком сви мисле само о медицини и о болесницима, јамачно оживети с новим познанством. И хвала Богу! Иначе, Петров и Черник су једини познати мушкарци. И зар с њима може бити какав интересан роман? Само расплет није могла да нађе Надежда Васиљевна. Зар ће Рима

и даље остати несаломљива? Зар није сахранила стару љубав, која јој је живот отровала?

„И зашто је овај „кудравко“ тако млад?“ — у мало што јој се не омаче с језика, пошто је узалудно тражила повољан расплет у облику свадбе, и она погледа на Стрепетова готово с досадом, што је он тако претерано млад.

Он, међутим, уђута, мало увређен што се Рима Михајловна није, са своје стране, заинтересовала да дозна како се он наместио, шта ради, те је ћутала, баш као да нема теме за разговор. Он је и на лађи, кад су путовали заједно, опазио да је Рима Михајловна повучена, да одговара само на питања, да о себи не говори и ни за шта не распитује; али је могла сада бацити бар једну реч! „А, у осталом, шта је се ја тичем?“ — помисли он с горким осећањем, и на мах снебивљиво уђута, као што се уђуте деца, на мажење навикнута, кад неће да их помилују.

Вела Александровна, која опази то, прекиде медицински разговор и с чисто женским тактом обрати се Стрепетову са оним без икаква значења питањима, која храбре снебивљива госта, избављајући га од нелагодног ћутања. Чак и ова ружна, озбиљна девојка, обично ћутљива у друштву, и она је по штогод питала Стрепетова и, ни сама не знајући зашто, весело се смешила.

— А ми смо мислили да ћете и пре доћи! — продуживаше Вењецка, предајући му чашу чаја.

— Ја сам се канио, и прошасте недеље чак сам био пошао овамо?

— Па шта?

— Па... нисам дошао! — одговараше кроз смех Стрепетов, црвенећи у исто време при помисли, како се малодушно вратио, пошто је већ био на самим вратима.

— Зашто нисте дошли?

— Па побојао сам се да не сметам у послу Рими Михајловној и... вратио сам се. Данас, као што видите, нисам се уплашио! — додаде Стрепетов са осмехом.

— И добро сте учинили! — љубазно изусти Вера Александровна.

— Знам ја Риму! — узвикну Коврова. — Она свакога плаши својим испитима. А Ви не обраћајте пажњу на њене речи и долазите кад год вам се прохте. Хоће већ да преучи.

— Ја га ништа нисам плашила! — утаче се Рима Михајловна.

— Не не, али ја сам се ипак бојао.

— Ви сте, јамачно, већ стигли да начините познанства; — нисте као ове наше калуђерице, које овде живе годинама и не виде људе? — даље питаше Коврова.

— Никаква! У осталом, опростите...

И Стрепетов исприча о познанству у намештеним собама с једним „прекрасним“ човеком и с домаћинима: Ипатом Никитићем, његовом пасторком и с „Немцима“.

— То су сва моја познанства, ако не рачунам Чиркова и она лица којима сам раздавао своја препоручна писма. Сећате ли се, Рима Михајловна, какве сам наде полагао на њих?

— И јесу ли Вам помогла? — упита девојка.

— Не баш особито!

— Петроград дакле за сад није оправдао Ваше наде?

— Он ми је показао, Рима Михајловна, да сам ја био велики лудак, када сам, идући овамо, замишљао, као да треба само изнети своја препоручна писма, и... „заповедајте, ето места“. Он брзо подлама крила, овај Ваш Петроград! — додаде младић.

— Ја га не волим... Бездушна, неваљала, зла варош! — узвикну Коврова. — Испричајте нам Ви своје петроградске утиске. То мора бити занимљиво.

— Мучно.

— Причајте, причајте! — зачуше се женски гласови.

— Јест, можда Павле Сергијевић не жели, а ви га нагоните! — умеша се Рима Михајловна.

— Нису сви такве ћуталице као ти, Рима! Причајте, причајте, Павле Сергијевићу! — наваљиваше Коврова.

Стрепетов стаде причати о својим првим корацима, цртајући портрете од лица, сцене, разговоре, час с наивним хумором безазленог паланчанина, час с ватреним осећањем онога младог, неизвештаченог чуђења или негодовања, како већ давно нису имале прилике да чују ове хапсенице-доктори ни у својим болницама ни на жур-фиксовима код својих колега. Нешто лепо, свеже, као опојни задах пролећа, нешто недавно заборављено у сухопарним медицинским књигама, професорским лекцијама, специјалним разговорима и у раду, само се од себе достављаше слушаоцима из овога говора младићева,

и кад он на једанпут прекиде причање, као мало постиђен што је дуго говорио и собом заузео општу пажњу ових озбиљних учених жена, оне га мољаху да још прича о својим доживљајима.

— Зар Вам се није досадило слушати моје брбљање? — снебивајући се рече он, и погледа на Риму Михајловну, чисто питајући је за савет: — да ли да продужи или не.

— Говорите! — проромони она, нехотице осмехујући се.

И Стрепетов наново поче говорити о свем оном што га је изненадило у Петрограду. Препуњен утисцима, узбуђен саосећањем, он се пусти у отворене изливе: причао је о својим разочарањима првих часова, о својим надама, о том како ће удесити живот, како ће довести мајку и сестре; причао је како се мати бојала за њега, опомињући га да се чува познанстава, како су му и овде сви препоручивали обазривост, како му је кадшто мучно самоме без пријатеља у овој немилосрдној вароши, где с таквим сумњичењем гледају на младиће, као да је младост већ сама собом некакав преступ, и где му се по некад на мах учини да је он, у истини, крив зато, што има двадесет и две године и што хоће часно да извојује себи комад хлеба. И тај цинички Кирјаков! Па тај Неустројев! Па морал Чирковљев!

У његовим журним, испрекиданим, изливима било је толико заносљиве искрености; сâм говорник, уз пркос првим недаћама, био је прожет тако радосним, пуним живота осећањем, таквом вером у живот и људе, да се ова безазлена отво-

реност, ова готовост открити душу пред људима које је Стрепетов видео први пут — не само није учинила чудновата, већ је, напротив, све очарала, као нешто ново, давно нечувено у практичном Петрограду.

Чак и професор Черник, претерани песимист, који је сумњао и у медицину, у којој је извојевао себи велики глас, пажљиво слушаше младића. Благ, љубазан осмех давно је већ играо на његовим танким уснама, и он је час по час симпатично погледао на узбуђено, пуно животне жеђи, лице Стрепетова, и у исто време се буђаше у души му болна завист човека, који осећа да је у животном комешању изгубио ону искрену чисту веру у идеал добра, којом као да је био сав прожет овај за сада „срећни“ младић, који ни мало не личи на већину практичних младих људи последњих дана.

„И у каквој је само Аркадији он сачувао такву свежину и наивност? — нагађаше доктор.

Стрепетов брзо осети да се свима свидео. Само Рима Михајловна, чињаше му се, није на њ обраћала пажњу и била је повучена и хладна. И то му је много падало на жао. Он је желео да баш она буде према њему блажа, друженнија, да јој се искраде која реч болећивости. Зар није он, у главном, баш ње ради и говорио? Пажња других, ако му је и годила, није у његовим очима имала таквога значаја, као што би га имала љубазна реч Риме Михајловне. „Она се променила. Није она, која је била на лађи“, — долажаше у главу младићу. Стрепетов је не једном тога вечера покушавао да почне разговор с њом, али се разговор

прекидао на првим речима. Себи за чудо, он је сада осећао неко плашљиво узбуђење, које му сметаше да с њом почне разговор са оном слободом, с каквом је говорио раније за време пута. И он је кришом погледао на Риму Михајловну, погледао и брзо окретао очи, сусрећући случајно непроменљиви, мирни поглед великих јој црних очију, — чисто бојећи се да се она како не наљути на то, што се он, недостојан, усуђује наслађивати се овом „мадоном“, како је он у памети већ називао Риму Михајловну.

„И како је то он, слепац, могао пређе, на лађи, не опазити ову узвишену, пуну духа лепоту?! Зашто се тек сада она јавила у својој красоти, управо му изненада очи отворивши?“ — питао се више пута младић, срећан већ и тим што је види, што осећа да је ту.

Све се сада на овој озбиљној студенткињи чинило Стрепетову као нешто идеално, као нешто надахнуто, што улива жељу да јој се човек поклони, као вишем бићу, из другога света. Пређашње осећање поштовања под новим утиском доби од једанпут облик обожавања.

По обичају свих девичанских природа, које су љубави жедне, али је још нису окусиле и које нису искварене јевтиним миловањима, он је сада идеализовао до смешнога предмет свога обожавања и, разуме се, никаква нескромна мисао није профанисала његово побожно осећање, када, стидљиво кријући га у дубини душе, обазриво погледаше на лепушкасти, прави класични, чисто извајани, профил своје суседе. Под овим девичанским белим

челом, чинило се Стрепетову, морале су серојити племените, узвишене мисли. И та њена ћутљива уздржљивост освајала је неком загонетношћу. У овим кадифастим очима, кротким и замишљеним, он је видео дубину и ум, одрицање себе и тиху, притајену тугу. Стиснуте, бујне, црвене уснице, посуте маљама, говораху му о енергији овога на очи слабога створења. Цела њена гипка фигура, сваки њен тихи покрет, као у жена на истоку, чинио му се пун чаробне грације и девичанске скромности, која говори да сама ова девојка не зна како је мила. И ово је још више припомагало, да њена лепота опчини усхићеног младића.

И бујна дивна коса, под чијом је тежином чисто падала девојчина глава, и младеж на образу, заруменео од црвенила, које притицаше кроз нежну кожу, и малене, на прсима сложене, лепе руке, кроз које се прозираху плаве жилице, и само одело: црна кашмирска хаљина, припијена уз нежни јој сухоњави струк — све је, чинило му се, имало печат особите красоте, све је међу собом хармонисало, сливајући се у један утисак племените, господствене лепоте, чистоте и непорочности.

Мисао да може бити буди каквог несавршенства у ове девојке није, разуме се, ни једанпут Стрепетову долазила у главу. Обрадован што је Коврова заподела препирку с Черником и што је општа пажња била обраћена на говорнике, он се, ослушкујући препирку, слободно сладио Римом Михајловном, тачније: молио се у себи Богу за њу.

И кад би у том тренутку усхићеног мотрења Стрепетову казали, да у побожном осећању, које

га је изненада обузело, знатну улогу игра и бесвесни осећајни нагон, који је ћудљиво изабрао баш ову девојку за остварење неодређаних снова, и машта пробуђене страсти, он би умр̂о од стида, сматрајући себе за највећег ниткова под небом. Кад би му прорекли да ће се у њему некада распалити жеља да љуби руке, очи, да се прилепи уснама сaме ове „мадоне“, он би, ужаснут, одбио ово прорицање као немогућно светотатство.

Тако се девичански помаља зора прве љубави у невином срцу младићеву. У свом несебичном клањању створеном божанству он још није опажао да љубав почиње. Он се само на једанпут сетио, да му до сада ни једна жена, сем матере, није уливала тако свету пошту. Сада се на једном нашла и друга жена.

Изненадно питање Коврове изненади Стрепетова. Он одговараше расејано, као да се пренус из сањарија.

— Ви, чини ми се, нисте ни слушали нашу препирку, Павле Сергијевићу? О чем сте почели сањати? — смејући се испитиваше Надежда Васиљевна.

Стрепетов се збуни, чисто као ухваћен у каквој кривици, и жураше се уверити је да је врло добро слушао. Он се сети да је препирка била о неком писцу, и без поговора се придружи одушевљеним тврђењима Надежде Васиљевне. Он је сâм био ватрен поштовалац његова дара.

— А, ето, има људи, који му одричу дар.

— Не дар, Надежда Васиљевна, него само степен његов, — прекиде је Черник. — Ваш је

љубимац тако далеко од Толстога, као звезда, па и велика, од сунца.

— Поређења ништа не доказују. Боље да престанемо. Вас човек не надговори.

— Па ни Вас такођер! — смејући се одговараше Черник.

— Испричаћу Вам, Павле Сергијевићу, којом приликом о том знаменитом човеку, ако се Ви тако интересујете њиме! — обрати се Коврова Стрепетову. То је и необичан човек. Све је у њему оригинално, као и са̂м дар његов.

— Ви сте познати с њим? — узвикну Стрепетов са оним осећањем побожног поштовања, које се може наћи у младих љубитеља литературе.

— Позната сам. Жао ми је што сад није у Петрограду, а ја бих Вас познала с њим.

— О, каква би то била за мене срећа! — свечано проговори Стрепетов.

— Писце је боље читати, него се с њима упознавати! — уметну Черник.

— Молим Вас; немојте га бунити својим петроградским скептицизмом! — ускипе Надежда Васиљевна.

— Зато се ти, опет, већ и сувише одушевљаваш! — изусти Вењецка. — Не бих Вам саветовала, Павле Сергијевићу, да се упознајете с њеним љубимцима по њеним причама. Она чак и недостатке њихове уздиже на степан савршенства.

— А ја Вам кажем: не верујте им, Павле Сергијевићу! Не заносим се баш тако, како ме то они описују. Штета; нисте били ту раније — чули бисте како сам ја грдила своје љубимце, ето

те докторе! — смејући се говорила је Коврова, указујући на Риму Михајловну и друге девојке. — Тада бисте се уверили да сам ја непристрасна.

— А зашто?

— Па зато, што се, ето, те госпође-доктори боје живота, чисто се крију од њега иза својих књига. У осталом, сами ћете увидети зашто их треба грдити, кад изближе познате ове пустињице. Ви се, ето, јамачно не бојите живота?

— Ја? — понови он. — Чини ми се не бојим се!

— И не мислите да сте обезбеђени од претераних одушевљавања, као многи други?...

— То је на мој рачун! — осмехну се млади лекар.

— И на наш! — прозбори Вањецка.

— Па зар је без одушевљавања могућан живот? — ватрено запита Стрепетов.

— Браво, браво, Павле Сергијевићу! Ми се, значи, слажемо. Ја сам баш сад то проповедала, али је мој глас — глас онога што вапије у пустињи. Помозите ми бар Ви!

— Одушевљавати се, поштоване госпође, мислим, није грех, особито у младо доба, — поче доктор Черник, погледајући у часовник.

— У свако доба, докторе, у свако! — прекиде га Коврова.

— Лепо: у свако, ако Вам је по вољи.

— Али, разуме се, свачим сем љубави. Позна је страст што и увело цвеће! — наново се уплете Коврова.

— И с тим сам готов сложити се, Надежда

Васиљевна! Боље никад, него позно? Ви сте, чини ми се, тако световали?

— Тако, докторе, тако.

— Врло добро. Послушаћу Ваш савет и нећу се одушевљавати. Али ја нисам то хтео. Ја сам хтео казати, ако одушевљавати се није грех, онда је седети тако дуго за столом — прави злочин. Већ је један час. А Вера Александровна треба у осам часова да иде у болницу.

— Имаћу времена да се наспавам.

— То значи да он сâм жели спавати! — узвикну Коврова.

— Време је, време. Ја такођер треба сутра око девет часова да идем на дежурство! — помену, са своје стране, Петров и подиже се с места.

— Ех, Ви. Бојите се да не изгубите један час од спавања! — прекори га Надежда Васиљевна.

— Није могућно, Надежда Васиљевна; глава ће ме болети цео дан. Јамачно и Рима Михајловна хоће да спава. И тако је она, за чудо, данас пропустила свој час.

— О мени се не брините! — помену, црвенећи, Рима Михајловна. — Ако хтеднем спавати — отићи ћу.

— Па то се ја и чудим, колега, што Ви до сада не хтедосте!

Гости се почеше спремати за разлазак. Стрепетов устаде чисто жалећи. Он би радо поседео још мало, али се не усуди да остане. Не без узбуђења прашташе се с Римом Михајловном, очекујући: хоће ли га она позвати да сврати и други

пут или не? Али му она стиште руку, не казавши ни речи, и сенка му замрачи лице. Зато пак Вењецка љубазно мољаше „да их не заборавља“.

— А што ти, Рима, не позиваш Павла Сергијевића? И без тога си га заплашила својим пословима! — напомену Надежда Васиљевна.

Рима Михајловна слеже раменима:

— Ако хоће, и без нарочитих позива доћи ће. Ја сам једном казала Павлу Сергијевићу да сам недељом слободна.

— Свраћајте и сем недеље, ако Вам код куће буде досадно и ако се не бојите прочамуњати с нама! — срдачно га позва Вењецка и додаде да је она вечером готово увек код куће.

— Дођите што пре и к мени! — рече Коврова. — Ја ћу Вам испричати о нашем заједничком љубимцу, и поразговараћемо се о свачем. Ја сам одсела овде, код калуђерицâ. Не бојте се Риме! — насмеја се она, смотривши неодлучан поглед Стрепетовљев. — Она има засебну собу. Може бубати својега Хиртла и к нама се и не појављивати.

Стрепетов ватрено захвали обема на позиву. Он ће се, дакако, тиме користити. Он је тако срећан што се познао. Сада није усамљен у Петрограду. И за то он дугује срећном случају на парном броду! — додаде Стрепетов, погледајући у Риму Михајловну, и примаче јој се, да јој још једанпут каже „с Богом“ и, можда, да чује од ње саме оно што је овог часа чуо од Вењецке и Коврове.

Место позива Рима се Михајловна извести из којих предмета он даје приватне часове.

— Ја сам... математичар! — одговори он, зачуђен неочекиваним питањем.

— Можда ћу гдегод разабрати за какву кондицију, па ћу Вам јавити! — објасни Рима Михајловна.

„Дакле зато је питала!“

И Стрепетов тако узбуђено, тако јако стеже руку девојци, да се она мало намршти од бола. Њега веома дирну ово саучешће, али би ипак био много срећнији, да му је место тога казала само једну реч: „Дођите“!

Он се враћао кући пешке, пун утисака, веома расположен. Мисли о Рими Михајловној обузеле га свега, и он им се радосно и слободно предаваше, као пливач топлим таловима, присећајући се разних израза њена лица, њена гласа с ниским лепим нотама, ре́чи̑, интонације њихове, руку, косе, младежа на образу. Слика је њена беспрекидно лебдела пред њим, и срце његово час удараше неисказаном радошћу, час се испуњаваше неисказаном тугом, што је увиђао своја несавршенства према савршенствима свога идола.

Подижући Риму Михајловну у висину, он је, разуме се, понижавао себе, приписујући девојци толико ума, знања, развитка, моралних особина, колико је само могла измислити најватренија машта заљубљеног младића, који сваку изабраницу свога срца награђује понајпре ореолом духовне лепоте, према свом идеалу. Уздржљивост Риме Михајловне и њено очевидно (како му се чинило) избегавање његова друштва он је објашњавао својом умном недо̓зрелошћу. О чем би, у истини, имала и да

говори с њим она, девојка тако озбиљна, пословима занета? Чиме он може бити за њу интересан?

И Стрепетова још јаче обузе жеља да чита, да се учи, више да зна, те да заслужи част њене пажње и другарског понашања. Тада ће, можда, она кадгод поделити с њим своје мисли и погледе, увести га у тајне ризнице свога духовног света и затим... затим — управо ништо више. И то је сасвим довољно, да човека учини срећним.

Он иђаше улицама не хитајући, чисто шетајући се, и — чудновато! — сад му се и овај немилостиви Петроград чињаше да није баш онако рђав, напротив, чак да је и доста леп, када се Стрепетов, заставши на Николајевском Мосту, наслађиваше за часак изгледом сребрнасте Неве, месецем осветљене, с тихим жубором њене воде кроз на далеко светлуцаве огњеве, који бацаху огромне сплуете од зграда и палата у Набережној. И себе он сада не сматраше за усамљена, изгубљена у овој вароши.

Он је осећао потребу, обичну у почетку љубави, да излије пред ким своје утиске, да говори о предмету свога обожавања или да слуша о њему, у том наравно случају, да се Рими Михајловној певају оне исте похвалне химне, које су се саме од себе у њему стварале. Да когод наслика њен портрет у истинском облику, да му каже како је Рима Михајловна добра девојка, али никако не идеал свих савршенстава, Стрепетов, разуме се, не би слушао, или, слушајући, не би поверовао. И он жаљаше што нема с ким да проговори о

њој сада, овог часа, сем да иде Галанину. Доцкан је, а и он је опет болестан.

Стрепетов се умири, сетивши се Коврове. Ето ко може причати о „његовој“ мадони!... Она ће му објаснити зашто се Рима Михајловна туђи од живота?... Да нема ту каква тајна, која је у вези са оним „блондином“, што се сретоше на железничкој станици?

При спомену „блондина“ Стрепетов осети притицај мржње; машта његова окити сада „блондина“ у геометријској сразмери свима могућним неваљалим особинама, које чине човека (кога је он видео једном само у животу) једним од „најодвратнијих егоиста“ на свету.

Када је Стрепетов, у два часа после поноћи, дошао кући, не осећајући умор после дуге шетње, прва му је мисао била одмах писати матери о овој значајној девојци; пређашњи опис је био сасвим блед пред сликом, која је сада испуњавала душу младићеву. Али га неко стидљиво осећање задржа од ове намере. „Мати би, можда, друкчије протумачила његова осећања и не би оценила како треба Риму Михајловну!“ — помисли Стрепетов, можда први пут у животу кријући од матере тајна скровишта своје душе.

Он угледа на писаћем столу два писма. Једно га обрадова — било је од Галанина, који јављаше да му је кондиција нађена. Друго, напротив, он одмах искида на ситне комадиће. Ове писаљком журно писане врсте, ружним шакописом и с грубим погрешкама, врсте које га нагнаше да поцрвени од забуне и досаде, биле су од Теничке. Она

је јављала, да јој је тако постало тешко што не види Стрепетова, да се одлучила и без позива доћи к њему сама и надала се умолити га да иду заједно на Острова. Писамце се завршивало правдањем за „нетражену походу“ и молбом да обиђе Галанина. „Без Вас се Федор Петровић готово разболео, а ја још више“.

Стрепетов се љутито сада опомену особите пажње, коју му је указивала Теничка у време његова становања у Лукачевљевим нумерама. Њени изазивачки погледи, шале и задиркивања, честа утрчавања у његову собу под разним изговорима, најпосле, жалосни изглед, када се Стрепетов праштао с њом, одлазећи из стана, дуг стисак руке, праћен значајним позивом да походи што чешће Федора Петровића, — све му то сада нехотице прође кроз главу. Он и тада навлаш није обраћао пажњу на ово изазивачко кокетовање лакомислене девојке. Знајући о Галаниновој дирљивој наклоности према њој, он је врло савесно избегавао сваки повод, да у њему изазове суревњива сумњичења, и само једанпут у мало што није подлегао искушењу. Он се сети како је, на неколико дана пред његов излазак из намештених соба, Теничка, вративши се, по обичају, од некуда касно кући, неосетно пришла к њему, загњуреном у књигу, како га је обујмила брзим, пуним страсти, погледом и врло близу нагла се над њим, да узме са стола жижице, ради којих је дошла, дотичући се његова рамена својим усталасаним прсима. Он се сети — и ово сећање изазва сада на његову лицу боју стида и кајања — да га је изненада обузела ва-

трена жеља, да пољуби ову девојку која га збуњује, и да су га само стидљива плашљивост и помисао на Галанина нагнали у том тренутку, да савлада жељу и да се мудро уклони. И Теничка је однела жижице, хладно се опростивши с њим; другог дана при сусрету презриво га је назвала „голубом“ и до самога његова одласка није готово ни говорила с њим.

Неочекивана похода Теничкина, њен позив да иду у Аркадију, сада се учинише Стрепетову увредљиви, за његово расположење саблажњиви, и он, суровошћу, којом се одликује заљубљени идеалист, осуди девојку, која се нетражена уплеће у његове мисли, пуне чистих утисака сјајнога лика, и одлучи показати јој на првом састанку, да она то осети.

Више није ни мислио о њој и, пруживши се на постељу, брзо заспа с најчистијим сањаријама о својој „мадони“.

ГЛАВА XII

Другог дана, тачно у девет часова, Стрепетов, рђаво испаван, испивши код куће на брзу руку чашу чаја, јави се у Чирковљев кабинет, сав блажен, срећан и гладан, премећући још у глави јучерашње утиске своје.

Никола је Петровић већ седео за писаћим столом. Као обично он је устао у седам часова, израдио шведску гимнастику с гимнастером који

му долази у кућу, окупао се, посветио добру четврт часа својој тоалети и сада, лепо обријан, чио и пријатна задаха, у кицошки начињеном ократком сакоу и у папучама, прелиставаше рпу новина које стајаху на писаћем столу. Он пушаше цигару и сркаше чај, премећући међу својим белим, кратким прстима, са округлим ноктима, велику дугу писаљку.

Баш пред долазак Стрепетовљев његово се превасходство, пошто је дотле немарно очима прелетао новине, на јединпут, заинтересова неким чланком, и младић, ушавши у кабинет, опази као да Чирков није баш најбоље расположен. Обрве му беху набране, усне стиснуте, у лицу му се видео израз незадовољства. Нешто је, очевидно, дражило његово превасходство.

Он ћутке пружи руку Стрепетову, погледавши на њ с неверицом раздраженог човека, који на једанпут опази пред собом пресрећно и стога приглупо лице. Задржани поглед чиновника-скептика као да је питао: „рашта си ти блажен?“ и, не марећи за одговор, опет узе читати новине.

— Причекајте, молим, за тренутак! — проговори он, указујући на наслоњачу.

Стрепетов седе, а Чирков довршиваше читање чланка, подвлачећи га, час по час, црвеном писаљком. Стрепетов погледа у новине — то су биле познате московске новине, које што је Чирков даље читао, осмејак му постајаше све киселији и пакоснији, а очи му све јаче севаху.

Знајући те новине само по великом гласу њихову, младић се домишљаше — шта би то

могло у њима толико раздражити такога филозофа, као што је његово превасходство. „Да нису самог њега истресли?!“ — дође му у главу, кад виде зловољу, којом је Чирков овде онде сваки час превлачио писаљком.

— Да дрских људи! — једва чујно прошапута Чирков, остављајући на страну лист и, подигавши очи на Стрепетова, проговори оштрим, још непрестано немирним гласом, пуним узбуђења: — Посао вам је спреман. Хајдемоте!

Он устаде и, по мало прекрећући се и потресајући бедрима, прође кроз трпезарију и гостинску собу у малу собу на углу, као неку диванану, намештену по турском укусу. Шарена простирка по целој соби, ниски миндери са узглављима, два мека табурета, неколико јапанских сточића, слике непристојнога садржаја по зидовима, — такав је био намештај овога маленог угодног кутића, у ком би Чирков радо продремао после ручка с књигом у руци. Код прозора је стајао расклопљен карташки сто и на њему је био спремљен писаћи прибор.

— Хоће ли Вам бити овде згодно радити? — запита Чирков.

— Потпуно! — одговори Стрепетов, задовољан што неће морати, као што је мислио, непрестано стрчати пред очима заштитнику.

— Нећемо сметати један другом! — продужаваше Чирков већ мирнијим и мекшим гласом. — Каталог и библиотеку предузећете доцније, а сада, ево, ако је по вољи, младићу, мало се забавите археологијом... Можете ли разумети моје

јероглифе? — додаде Чирков, предајући Стрепетову један дебео рукопис.

Рукопис је био написан истина ситним, као бисер, словима, али читко. Стрепетов погледа и, враћајући га, рече да ће разумети врло добро.

— Ако бисте гдегод запели, молим Вас, питајте ме. Главно је да не буде испуштених речи и израза, а за краснопис не старајте се баш много... Места за слике можете остављати — продужаваше он, прелиставајући са очигледним задовољством дебелу свеску поштанске хартије великог формата, ишарану цртежима.

— Могао бих слике прецртати, ако желите.

— Зар умете цртати?

— По мало.

— Онда, молим Вас, прецртајте. Учинићете ми велику љубав. Моји су цртежи доста ружни.

— Моји ће, надам се, изићи лепши! — рече весело Стрепетов. — А можда би било још боље на ново их снимити са оригинала, ако су они у Вас.

Чирков се развесели. Та му се мисао допаде.

— Оригинали су сви код мене, али само...

Он застаде за часак у неодлучности.

— Али само треба с таквим предметима бити врло смотрен. Међу њима има ствари врло велике археолошке вредности! — заврши он, изјављујући бојазан за своја блага, својствену свима археолозима.

Стерпетов обећа да ће бити пажљив. Он ће узимати по једну ствар, и нада се да неће ништа покварити.

— Јамчите! — упита Стрепетова.

— Јамчим, — одговори младић.

— Припазите, будите смотрени. У осталом, трошније ствари сâм ћу Вам доносити овамо. Ми, архелеози, имамо својих слабости! — додаде он са осмехом, као правдајући се за своје неповерење.

На послетку би одлучено доцније радити цртеже и затим их ставити не у текст, него у засебну свеску.

Чирков се удаљи. Стрепетов седе за сто и лепим, крупним шакописом брижљиво нацифра натпис: „Откопавање пет кургана у псковској губернији“.

Уз пркос чврстој намери, да усредсреди сву пажњу само на псковску област (о чем се говорило у приступу к расправи), слика „мадоне“ сваки час му се изненадно појављивала међу некадашњим урођеницима, тако да се наш младић морао веома усиљавати, да окрене мисли на људе преисторијске, који су га, истину рећи, врло мало занимали у том тренутку. Он једном у мало што није написао место *Чуди — Рима Михајловна* и, дошавши к себи, одлучи да буде пажљивији у раду. Па ипак, морао је прву страну наново преписивати. Упоредивши са ориђиналом, Стрепетов опази да је пропустио читаве три врсте.

— Желите ли чаја?

Стрепетов весело подиже главу. Пред њим, с послужавником у рукама, стајаше гиздава Аксјуша с љубазним осмехом.

Он са задовољством погледа на послужавник, с кога павлака и малене укусне земичке гледаху чисто мамећи, те радо прими понуду.

— Ви ћете код нас радити? — својтљиво запита Аксјуша, док је Стрепетов узимао чашу.

Ово „код нас“ нагна Стрепетова, да се насмеши и да потврђујући климне главом.

— Докле?

— Не знам. А на што Вам?

— Па тако... — промрмља Аксјуша и, опазивши брзину, којом се Стрепетов прихвати чаја, додаде: — Хоћете ли још пити?

— Не. Доста је.

— Та пијте. Ја сам за Вас скувала свежег чаја.

— Хвала, нећу више!

— Аксјуша! — зачу се кроза собе оштри глас његова превасходства.

Аксјуша нестрпљиво смаче раменима, осмехнувши се за се и брзо изиђе, узевши у руке послужавник.

„Јамачно ђенерал није данас најбоље расположен!“ — помисли Стрепетов, испијајући чашу и наново се прихвати посла.

После једног часа беспрекидног писања рука Стрепетовљева, ненавикнута, баш се људски умори; али он усрдно продужаваше преписивање, прекидајући посао у кратким размацима, да раздрма удове, да попуши цигарету и да одговори на још нерасправљено питање: да ли данас да иде Ковровој? Ово се питање појавило још чим се Стрепетов пробудио. „Та она ме је позивала да одем што пре“! — увераваше себе младић, прикривајући овим изговором неодољиву жељу да види Риму Михајловну.

У стану владаше тишина. Стрепетов погледа на врата и кроз њйз соба виде Чиркова за писаћим столом; ђенерал је, као што се чињаше, писао. Стрепетов погледа на часовник. Остао је још један час и по, и журно се прихвати да доврши приступ. После кратког времена из кабинета се зачуше звуци од клавира. Стрепетов се труђаше да не слуша, али чудновати нежни звуци неке њему непознате Бетовенове сонате неосетно му прикиваху пажњу. Он слушаше продужујући рад, али, некако неосетно, перо застаде само собом. Неодређена осећања, час слатка, час тужна, жеља среће и љубави испуњаваху му душу, и он се сада сав предаде музици, затворивши очи, занет у чудновате сањарије, међу којима се слика „мадоне“ сливаше с главним мотивом, и тешко беше издвојити једно од другога. Он слушаше, и тихо разлегање ових дивних звукова као да откриваше самом њему тајну његове љубави.

Пауза која затим настаде принуди га да се прене. Свирање се понови, али је младић већ писао, трудећи се да не слуша, трудећи се да не мисли о тајни коју је открио. „Нек ова тајна на веки остане тајна!“ — одлучи он. И кад најпосле звуци умукоше, већ је било дванаест часова. „Време је довршити“. И Стрепетов понесе у кабинет свој посао, да сазна хоће ли Чирков бити задовољан његовим радом.

— Прекрасно, прекрасно. То је боље него што треба! — проговори Чирков, разгледавши прву страну. — И ниједне погрешке у археолошким терминима. Врло сам вам захвалан, Павле Серги-

јевићу! — додаде Чирков, који је, видело се, био сада знатно стишан.

Стрепетов се стаде праштати.

— Куда то Ви? — Одмах ћемо доручковати? — заустави га Чирков.

Али Стрепетов одби. Он се још раније одлучио не остајати, да не би губио време.

— Како хоћете, али само имајте на уму, да се у половини првог часа доноси доручак, и ја Вас једном за свагде позивам да будете мој гост. А шта, моја Вам музика није сметала радити? Ако смета, можете затворити врата.

— О, не, нимало није сметала. Напротив...

— Ви јамачно волите музику?

— Волим! — узбуђено одговори Стрепетов.

Чирков упре поглед у младића и, смешкајући се, запита:

— Али што сте Ви данас тако расположени, Павле Сергијевићу?... Да немате каквих добрих гласова о месту?

Ово неочекивано питање збуни Стрепетова. Он поцрвене, како само могу црвенети заљубљени, чије сумњичење у сваком питању слути да је њихова љубавна тајна откривена. Он промрмља да никаквих утешних гласова о месту још нема.

— Али зато сам добио кондицију! — живо прихвати он, старајући се да савлада своју забуну.

— Кондицију? Е то је још незнатна добит. А јесте ли били код Варницке.

Стрепетов одговори да се она још није вратила из иностранства.

— Неминовно је морате походити, неминово! — брижљиво поче Чирков. — Ја сам, ето, ономад у суботу говорио по други пут о Вама у клубу с једним чиновником од утицаја у банци, али за сад су то само неодређена обећања. Чак је и непријатно. При својој жељи да Вам помогнем, ја до сада ништа још не могах учинити, а што бих могао, то онако није за Вас.

Стрепетова дарну таква брижљивост, и он нађе да је дужан захвалити Чиркову.

— Захваљивати немате на чем! — проговори Чирков. Он се подиже с наслоњаче и, приближив се Стрепетову, продужи: Добрим намерама и пакао је поплочан, али шта помаже? Па ипак ја хоћу да Ви, драги Павле Сергијевићу, верујете да Вас ја нисам заборавио и напрегнућу све силе да Вас наместим... Та Ваш је отац некада био мој једини, најбољи пријатељ! — рече на једанпут са срдачном жицом у гласу, стежући руку Стрепетовљеву више лакта.

Затим му пусти руку и поче говорити својим обичним ироничним тоном:

— И при свем том, успркос мојега заузимања, Ви ћете, по свој прилици, морати чекати, а колико времена чекати — ко зна?... Моје акције, као што сам Вам већ говорио, не стоје високо у другим министарствима!... Ето, и наш московски оракул шиба због немања одлучности, — додаде Чирков, указујући погледом на новине и презриво мрштећи се. — Тамо овамо, па ћу и ја доћи у нихилисте! — осмехну се његово превасходство.

Он заћута и после једног тренутка рече:

— А Ваша тетица, ако усхте, може Вас наместити... Она то уме. Она има најразноврснијег познанства. Стога Вам и светујем: походите је на сваки начин и... à la guerre comme à la guerre... потрудите се да се допаднете својој тетици... Што сте се тако натмушили? — осмехну се Чирков, опазивши неодлучни поглед Стрепетовљев. Допасти се потребно је, а то није тешко; главно је да јој не причате на дугачко и на широко своја уверења; задржите их за себе... Шта се кога тиче што Ви тако мислите о светској судбини?... Не заборављајте да Вам је пре свега потребан комад хлеба, и ако ни за што друго оно за то, да бисте могли мислити о тој судбини, ако Вам буде до тога! — додаде Чирков с једва осетним осмехом.

— Зар је та моја тетица тако нетолерантна! — упита Стрепетов, изненађен.

— Валентина Марковна!? — И Чирков се насмеја — Ви, дакле, баш ништа не знате о њој?

— Апсолутно ништа. Само знам да се она не свиди матери.

— Е, то је, наравно, ствар укуса. У сваком случају, Ваша је рођака интересна жена, као жена ако хоћете, паметна и — добро утувите — узима у заштиту само добронамерне младиће! — нагласи ђенерал са саркастичким осмехом. — Ја сам нешто чуо о њој ово дана. Она се, видите, у последње време игра опскурантизма и доброга руског сељака, и стога, јамачно, себе назива правоверном конзерваторком — та Ваша тетка Валентина Марковна. Имање има огромно. Она је частољубна, лепа и

славољубна — зашто и да се не забавља играчкама?... То јој даје неки престиж... О њој говоре... Е, бунца, разуме се, о разним „дворордржицама“ и „коморама“, проповеда своје властито јеванђеље од Валентине и свуда говори да ће Русија пропасти, ако не имаде тиранске власти. У жениним устима то није без дражи, а! — осмехну се он. — Једном речи, Ваша је тетка сасвим на висини познатих погледа! — изговори његово превасходство последњу фразу оним обичним својим двосмисленим тоном, који доводи у заблуду људе, који мало познају Чиркова, остављајући их у сумњи: да ли он хвали или куди? — Тако дакле Ви, Павле Сергијевићу, немојте јој се противити, ако Вас удостоји разговором по укусу ето тих новина, иначе ћете све покварити!... Уз то се она, веле, дописује и са самим издавачем!... и сама по мало кријумчари чланке. Тако, нек она говори што јој падне на ум — зар мало сада трабуњају! — заврши Чирков с најпрезривијим изразом.

— Непримамљива фотографија! — изусти обезнањени паланчанин, који беше кроз маглу схватио значење тих речи у беседи Чирковљевој, али ипак разумео општи јој смисао и од њега се очевидно узбунио.

— Непримамљива? — прихвати Чирков. — Пазите да се, познавши се са ориђиналом, не заљубите у своју тетицу! Она је врло лепа Петрограткa, и покрај својих тридесет и више година, и, веле, уме да лови младе прозелите. Озбиљно заљубљивати се, у осталом, не препоручујем, а... мало удварати се лепој женици у Вашим годинама не шкоди! —

додаде у шали Чирков, жмиркајући очима, што је дало његову лицу израз лукавог цинизма. — Bonne fortune... То је... Тако, Ви одлучно одбијате да доручкујете? — прекиде Чирков. — Е, до виђења, драги Павле Сергијевићу, — опрости се Чирков с љузазним дружељубљем, чисто не опажајући непријатан утисак, учињен последњим његовим речима на младића.

— А што нисте остали да доручкујете? — запита Аксјуша у дочекаоници, испраћајући Стрепетова.

— Немам кад да доручкујем код Вас! — сухо одсече Стрепетов, журно излазећи напоље.

— Одвратан циник! — проговори он гласно, када, осетивши се на улици, потпуно схвати значење Чирковљевих савета и његове лаке погледе на односаје према женама.

Овај тек довршени разговор учини се Стрепетову као комад блата, бачен у нешто светло и чисто, што се чувало у његовој души. Не разумевајући још, као сви неисквarени и врло млади људи, сву сложеност и супротности људскога карактера, навикнут на категоричке закључке. Стрепетов се није могао разабрати у разноврсним осећањима која га обузеше при мислима о Чиркову. Он просто није знао шта да мисли о човеку који је тако циничан, а свира сонете са онако искреним осећањем? Како да се измири све то, што је он говорио, с његовим службеним положајем? И он осећаше да је, уз пркос протесту узбуњенога срца, ум овога скептика позитивно импоновао; гнев и одвратност, који у њему кипљаху, обезоружаваху

се при помисли на особиту, али несумњиво искрену болећивост, коју је показао према њему тај исти „циник“ од часа првога познанства.

И сама та Валентина Марковна у исто време изазва према себи осећање непријатељства и јако заголица његову радозналост поводом оцене Чирковљеве. Он се сада присети разних знакова своје матере, која је све некако избегавала да улази у појединости о удаји ове сроднице, — удаји коју мати није одобравала; сети се причâ о богаташу Варницком, и одлучи отићи који пут тетки, да би само имао појам о том новом за њ типу — петроградској госпођи, која приповеда некакво своје јеванђеље. Али, наравно, он ни пошто неће послушати „гнусне“ савете „циникове“. Он не намерава удварати се сличној особи и, разуме се, неће тражити њене заштите. До ђавола и с том заштитом! Он ће прокрчити себи пут и без Валентине Марковне!

Чисто ради умирења узбуђеног осећања мисли Стрепетовљеве се наново окретоше Рими Михајловној, и при поређењу лик њен још јасније засја у срцу његову. Он брзо заборави и цинизам Чирковљев, и тетку, и мишљаше да је ипак овај Божји свет красан, а људи добри и искрени.

Стрепетов је ишао на Лиговку, Галанину, да се извести о кондицији и да захвали добром човеку за труд; али дошавши до Литејне, одлучно скрете у ту улицу, чисто вучен неком силом са стране и, место Лиговке, нађе се на Кирочној, готово

код Тавричке Градине, недалеко од велике четворосипратне куће, у чијем је дворишту био стан Вењецке и Нерпине.

„Можда ће је срести? Она је, колико се сећа, говорила да хода сваког дана, после дванаест!“ — мишљаше он, ходајући горе доле по Кирочној и упирући поглед мало не у свако женско, надајући се да види Риму.

„Она!“

Срце му јаче поче куцати, кад из далека опази где му се примиче малена женска фигура. Он се на једанпут збуни и уплаши, као ђаче, домишљајући се и не налазећи згодан начин како да објасни откуд он ту. Већ је готово хтео да се окрене натраг и да „ухвати маглу“, кад га обасја срећна мисао: он застаде код врата најближе куће и упре поглед у нумеру на њој. Сад се нема чега бојати. Он ће објаснити „неочекивани“ сусрет невином лажи: тражи кућу, у којој живи господин који је обећао кондицију.

Кад је, по његову рачуну, Рима Михајловна морала бити већ близу, Стрепетов се одмаче од куће и, сав премр̂o од узбуђења, не одлучујући се да подигне очију, пође јој на сусрет. Најпосле он подиже очи и угледа пред собом остарију, ружну даму, тако налик на Риму Михајловну, као што личи вештица на анђела!

И наш се младић не могаде уздржати од усклика и одмах затим обдари даму погледом, пуним таквог израза досаде и разочарења, да се дама срдито окрете и јамачно оцени Стрепетова или за сумануног или за најгорег неваљалца.

За време ове дуге проходње по Кирочној, а затим по празним алејама Тавричке Градине, било је још неколико таких несрећних сусрета и таких истих разочарења, тако да Стрепетов, који изгуби сваку наду, пође, најпосле, на Лиговку, при свем том загледајући уз пут у женске фигуре које му иђаху у коб — оштрим, немирним погледом онога заљубљеног, који се налази у „стадији“, кад му се сви ови „неочекивани“ сусрети са објашњењима, изатканим од белих жица, још чине необична срећа.

Не усуђујући се чак ни да сања о чешћем похођењу стана на Кирочној, он се одлучи да какогод сазна у које часове и где поименице хода Рима, и, ако му ти часови буду слободни, он ће долазити, да је погледа из далека, разуме се, неопажен, да не би увредио свог идола.

ГЛАВА XIII

— Ко је ту?... Вама треба соба, господине? Изволʼте, изволʼте... Ја имам прекрасну, рећи ћу Вам, собицу! — зачу се из дубине ходника познати поверљиви басић Ипата Никитића, који се примицаше и шљепкаше папучама, кад Стрепетов, у почетку трећега часа после подне, уморан, отвори врата од стана господина Лукачева и нађе се у мраку и загушљивом задаху.

— Здраво да сте, Ипате Никитићу! Је ли Федор Петровић код куће?

— А ја Вас, ето, нисам ни познао, Павле Сергијевићу! Бог Вам дао здравља! — узвикну

Ипат Никитић, разгледавши Стрепетова. — Помислио сам да није Бог послао кога да узме собу код нас... Част ми је изјавити Вам своје поштовање!... Некако сада баш нико да запита за стан... Куд ли се дева тај свет? Извол’те, — говораше старац, отварајући собу Галанинову.

— Галанин није код куће? — упита Стрепетов, застајући на вратима празне собе.

— Није, није, ал’ ће се одмах вратити... Молим, извол’те... одмор’те се... Федор Петровић молио Вас, да га на сваки начин причекате, јер има да Вам каже нешто пријатно, што-се тиче посла! — продужаваше Ипат Никитић са оним истим тајанственим тоном и истим изгледом човека, који доставља значајну тајну, с тоном и изгледом, с којим је он обично препоручивао на железничкој станици своје собе. — Ето, седите на ту столичицу... Она ће бити мало појача...

И, по навици, отрвши уз пут густ слој прашине са стола, Ипат Никитић, као да оправда неред и прљавштину која владаше у маленој, неспретној „собици“ момка бескућника, напомену:

— Соба још није успремљена стога, што је Федор Петровић мало час устао... Немојте што рђаво помишљати! — похита да дода Ипат Никитић, опазивши упитнонемирни поглед Стрепетовљев. — Сада смо... што се тога тиче, може се рећи, узели сасвим другу методу... Довољно! — рече Ипат Никитић с радосно свечаним изразом у лицу и гласу. — Једну чашицу пред ручак ради апетита — то му је сада све... Ова је метода код њега заведена од последње му болести... Сећате

се како се Федор Петровић тада мучио? Ја тако држим: сад ће се код њега извршити потпуна поправка!... само да Господ помогне. Ах, како је красан човек Федор Петровић! Другога таквог нећеш наћи у целом Петрограду... Бога ми, нећеш наћи! — са осећањем додаде старац.

Он поћута, још једном убриса скутом прашину са стола и, после деликатног припита да не смета својим бављењем, седе на крајичак од столице и продужи тајанствено радосним гласом:

— Јуче је Федор Петровић готово сву ноћ преседео за послом... Ванредан посао, видите, добио од једног адвоката: да буде готово данас до два часа, и за то ће добити двадесет и пет рубаља... Федор се Петровић примио, и ноћас је читаву гомилу хартије исписао... А већ што се тиче како Федор Петровић уме написати, можете сами знати боље од мене. Он има у глави појмова, може бити, не мање од министра. И тако, дакле, имајте доброту — на-пи-са-ће-мо! — развуче Ипат Никитић с тако поносним и изазивачким изгледом, као да част владати таквим талентима припада њему самом, и да му их ко оспорава. Сада ће, рећи ћу Вам, настати за Федора Петровића сасвим други начин живота! — додаде он значајно после некога ћутања.

— Зашто Ви тако мислите?

— Тај исти адвокат, изволите видети, дао је Федору Петровићу наду на једно место код себе... Сто рубаља месечно — само пиши разне „касације“, ако смем рећи... И то му је друг... Новаца ће, вели, гртати лопатом... Ето, он је, дакле, дао наде, и са̂м је сумњао да не буде опет,

разумете, каква „игра уображења“ у Федора Петровића, а сад, кад види посао Федора Петровића и како га је донео на време, тада, ако је човек на свом месту, ја држим, одмах ће му понудити место... Федор Петровић се чак много узда у то... „Тада, вели, философе Ипате, само намештај чистији да ми удесиш, а ја те, вели, нећу оставити. И даље ћу, вели, живети у твојој јазбини!“ И зацењује се од смеха... Ја се с њим церекам, а при свем том довољно осећам, да он по деликатном карактеру свом неће да нас остави... Господин је душеван... Јест.

Ипат Никитић пређе замишљеним погледом по соби и наново поче говорити:

— Оно, истина је баш као јазбина. Давно би требало у целој кући извршити, у неку руку, ремонт из основа, али из прстију га — ја тако смем мислити — не исиса? Дакле, промећи се колико можеш, и буди захвалан Богу, ако бар у двадесет и четири часа примиш кога путника. Ви сте, ето Бог Вам дао свако добро, више од недеље дана провели код нас, а други остану дан и ноћ, па их... више нико не виде!... Моли се Богу и за толико! Други уђе, омирише, погледа, па још изгрди одлазећи... Само је ово време настало сасвим рђаво... Не хвата се путник на удицу, и то ти је!... Већ, чини ми се, без икаквог, може се рећи, стида на станици узносим хвалом своје собице... И сами имате доброту знати? — осмехну се Ипат Никитић, и при свем том враћаш се кући са̑м... Данас ето такође... мрско ми је и кад помислим... А још образован господин! — осуђујући промрмља Ипат Никитић и потресе главом.

— А шта је то било, Ипате Никитићу?

— Опазим ја, изволите чути, једног младог путника... споља судећи, човек на свом месту: капутић обичан, обзире се, прави голуб из провинције, као нека врста студента... Ја му приђем, руку принесем ободу — па удри, како и треба, деликатно препоручивати свој фамилијарни хотел гарни... Слуша он то с великом пажњом, распитује што се тиче хране и свих других угодности... једном речи, озбиљно приступа... Ја, дакле, додајем, с допуштењем речи, ватре — не знам само од куда ми речи долазе — а кад сврших своју прокламацију и хтедох, ради сигурности, да му прихватим торбицу, на једанпут господин у одговор: „Прекрасно, вели, Ви лажете... прекрасно... Ви би требало, каже, да идете у адвокате... Али само мени, на жалост, Ваш фамилијарни гарни не треба; ја, вели, одавно имам стан“... И смеје се. И наши се „нумераши“ такође смеју... Увреда... Господину је то забава, а због њега сам ја, можда, изгубио другога госта... Е, и ја сам њега усекнуо...

— Шта сте му казали, Ипате Никитићу?

— А казао сам му тако на фини начин: „Сваки, велим, сиромашак хоће себи да излаже комад хлеба. Без потребе ни пас не лаје. А Вас нека је, велим, велики стид, млади господине, што се подсмевате!“ Ето шта сам му казао... Разумео је да како... Није узалуд брзо умакао...

Старац поћута, шмркну бурмута, убриса свој шиљати носић шаренкастим рупцем и, уздахнувши, философски напомену:

— Па није ни лако сваки дан по четири пута излазити на станицу и клепати језиком... А кад клепаш и за пола рубље на дан обећаваш, с допуштењем речи, царске палате, може, држим, образован човек појмити да ја хлеба радим клепам. А он: „Прекрасно, вели, лажете!“ Оно управо... лажем и, могу рећи, многи ми наши завиде како се ја са осећајем изражавам што се тиче нумера; али кад немаш капитала, по невољи пушташ да игра фантазија... Да ме један, с допуштењем речи, подлац није преварио, од свега би намештаја мојих соба био сасвим друкчији ефекат! — неочекивано додаде Ипат Никитић од срца. — Без мало цела тисућа, господине, оде у ветар, због мога лудог поверења... Та ја сам Вам, чини ми се, имао част причати?

— Не, нисте причали... Причајте.

И брбљави старац поче из далека, дотичући се биографских појединости, како је он, после сељачког ослобођења, служио већином по добрим гостионицама, скуцкао до две тисуће капитала („за наше званије то је, господине, велики капитал!“) и како је, одлучивши се пре пет година да ступи у брачну дружбу са Аном Ивановном, да би „на заранку свога живота могао живети не свињски него по жељи срца свога“ („Ана Ивановна је тада била још угледнија!“ — наново уметну Ипат Никитић, уздахнувши), рачунао да пружи и домаћици, и Тенички, спокојан, племенит живот и, с том намером, узео под најам и те собе, плативши за све у кући пет стотина рубаља и оставивши, обрта ради, тисућу у резерву, да би се доцније

могао завод поновити. С почетка и ако није текло, оно је капало, било је укућанâ... живело се, хвала Богу... Али се ту баш и деси та „подлост“.

— Чули сте, можда, за господина Безумова?... Он је од тамбовских спахија, — упита на једанпут Ипат Никитић.

— Не, нисам слушао.

— Тако ето, баш је тај исти господин Безумов мој разорилац, син, то јест, пређашњег мога господина... Ми смо били Безумовски сељаци. Дође он, пре три године, у Петроград, срете ме, на моју несрећу, некако на улици... каза се (био је још дечак, кад сам ја био камердинер код старога господина), и тако се овде... ето у овим истим собама појави. Е, господине, како је био на изгед поносит, леп човек, једном речи... Тада се нисам десио код куће, а он салети овамо онамо Ану Ивановну, да му дâ тисућу рубаља за најкраће време. Сутра дан ето ти га опет к мени... „Нисам рад, вели, плаћати велики интерес зеленашима... Надам се, додаде, да ћете веровати!...“ Па лепо, мислим, човек је богат, ваљда неће сиромаха човека преварити... али при свем том, нисам се одлучио без женина знања... Ана Ивановна пак, као што је женска особина — великодушност: „Дај, дај, видиш како је угледан човек!...“ Тако и дадосмо, и од тада очекујемо да примимо... На писмено немам. Колико сам му пута писао и писао у Тамбовску Губернију — ни одговора, ни поздрава. Ко би могао замислити таку ниско̄ст у племенита имућна господина? Еле ја сам сâм управо крив... Тако и јесте. У сваком спору потребно је знати

кривца! — сентенциозно додаде Ипат Никитић, деликатно прећуткујући да је он тај философски закључак извео из горкога искуства, после лекције коју му је дала домаћица, оборивши сву кривицу на њ због давања новца.

Из ходника се чу шкрипа врата што се отвараху.

— Јамачно Федор Петровић! — рече Ипат Никитић, промаљајући у ходник своју белуњаву ошишану главу.

Он се одмах, међутим, обрнуо назад и, притварајући врата, рече бојажљивим, тајанственим шапатом:

— Наше се госпђе вратиле... Ана Ивановна с Теничком.

Одмах затим чуше се кораци и шуштање хаљина.

— Срећан вам останак, Павле Сергијевићу... Треба ићи на станицу. Колико је на Вашем часовнику?

Стрепетов одговори.

— Већ је време! — немирно прозбори, сакривајући се иза врата.

Није прошао ни минут, кад се из ходника зачу оштри глас Ане Ивановне:

— А ти, ленштино, зар не мислиш данас ићи на станицу?

— Идем, идем! Не узнемирујте се, Ана Ивановна! — допре до уха Стрепетовљева ропски одговор Ипата Никитића. И све се ућута.

Стрепетов се одлучи да сачека Галанина и, чекајући га, узе са стола књигу и поче читати;

с времена на време прекидао би чатање и, ослушкујући, бојажљиво погледао у врата.

„Да ли ће ући Теничка или неће?“

И ако се одсудно одлучио дати на знање девојци, да према њој не гаји никаквих осећаја (а то је сматрао за неизоставну дужност и према Теничкн и према себи самоме), Стрепетов је осећао велику узбуђеност, очекујући објашњење којега мора бити, како мишљаше, ако дође Теничка, и желео је малодушно, треба признати, да она и не дође. Прође десет минута. Стрепетов се већ умирио, кад се врата тихо отворише и Теничка, весела, радосна и сва блажена, као птичица, улете у собу.

Увеличана церемонијалност у поздрављању, озбиљност лица младићева одмах збунише Теничку. Веселости и слободе нестаде у тренутку. Она баци плашљив, испитивачки поглед плавих јој очица и, обарајући их, рече тихим пониженим гласом:

— Ви се срдите што сам јуче долазила Вашој кући, Павле Сергијевићу?

Видећи ту покорну збуњеност, и сâм се Стрепетов збуни. Жао му је било девојке, и он беше већ сасвим заборавио своју намеру: „дати јој на знање“, и већ се спремао да је умири, кад тек она, разумевши све и без објашњења, прошапута:

— То неће више бити... Само се немојте срдити! — додаде она од једном са сузама у гласу, сва збуњена, умирена, као каква птичица подломљених крила.

На Стрепетова наиђе у исто доба смешно осећање жалости, стида и досаде, и беше готов у земљу да потоне, као да је он у нечем био крив.

Тако прође не једна тешка секунда, док он не поче говорити, најпосле трудећи се да узме добродушно-невин тон човека, који као не зна у чему је ствар. Осећајући у исто време неприродност тога тона, он настави и даље објашњавати да се ни мало не љути, само што нема кад да се шета по Островима... Има посла...

— Та не објашњујте! — заустави га Теничка: — и сама видим! — нагласи она, а у тону гласа још звучаше раздражена нота.

Ово рекавши пође к вратима, али се изненада обрте и, пришавши к Стрепетову, прошапута:

— Федору Петровићу ни речи, да сам код Вас била... То би му пало тешко.

— Пало тешко? Зашто га Ви једите, Теничка.

И, од једном осетивши се побуђен племенитом жељом да учини услугу Галанину, с ватреним одушевљењем стаде говорити о том, како је добар човек Федор Петровић и како је он дубоко и искрено одан Теничкн. Та би га љубав могла спасти његове бољке, ако би је њих двоје чувало. Таке оданости нећеш нигде наћи... Она јамачно и не опажа сву силу њену...

Теничка слушаше и невесело се осмехиваше. Ну мора бити да су јој се младићеве речи учиниле претерано наивно-опоре, јер неочекивано махну главом, нестрпљиво слеже раменима, и, као подсмешљиво захваливши на савету, изиђе из собе, не сачекавши завршетак беседничке тираде, шта више и не опростивши се с младићем.

Стрепетов се није надао таком неочекиваном завршетку објашњења и нађе се у глупом положају

пропалога дипломата, кад се најпосле појави Галанин и весео, сав блажен, стаде грлити Стрепетова с радосним смехом.

— Добили сте часове, младићу. Тридесет рубаља месечно. Сваког дана, осем празника, по два часа дневно учити математици сина новога мога патрона, адвоката Зељенецкога. Што се тиче часова, удесите с његовом благоверном. Они су добри људи.

Стрепетов стаде захваљивати, али му Галанин не даде даље, и са̂м весело настави:

— Честитајте и мени, Павле Сергијевићу. Од сутрашњега дана и ја имам место. Сто рубаља месечно... Само пиши, како Ипат вели, „касације“. Мало пре сам једну однео, добио сам за њу двадесет и пет рубаља, и сем тога узео сам унапред 50 за прве своје потребе. Погледајте!

И, скинув капут, Галанин се указа пред Стрепетовом у новом црном оделу.

— Сад сам пристојно одевен, а?... Код Корпуса сам се оденуо. Без тога се не може у новој служби. А уз то и мој патрон воли солидност у оделу. Кад би се к њему још додала и бела марама, онда сам ти ја те још какав адвокатски приправник. Сутра ћу везати белу мараму и ићи, да у свој својој великолепности пишем „касације“! — говораше Галанин, гушећи се својим громким, добродушним смехом.

— Већ ми је Ипат Никитић доставио своје претпоставке.

— Доставио? И, наравно, много напричао о моме дару? — настави Галанин, седајући поред

Стрепетова. — Философ Ипат много цени тај дар, и не би био с раскида сутра да ме одреди за министра правде.

— И само да знате како се радовао због Вас!

— Није ни чудо. Та он је добричина, тај несрећни Ипат. Ми смо пријатељи. Само се кадшто свадимо због „намештаја“. Сада у осталом неће бити ни тих свађа. Обећао је да ће ми набавити цео сто, по туцета јаких столица и уредити „прави салон“. А не бисте ли хтели да се заједно трујемо котлетима? — упита Галанин. — Или да одемо к Палкину; ја сам сад богат! — осмехну се Галанин.

Стрепетов одрече. Морао је у четири часа бити код куће.

— Ви одлучно остајете да и даље овде станујете? — упита младић.

— Овде. Навикао сам се на Ипата, а и на...

Одједном Галанин мало порумене и ућута.

— Па, има и једна ствар! — изненада прозбори он, готов, као што се чинило, да се почне исповедати.

— Каква?

— Каква?... Баш да Вам и кажем, мој млади пријатељу. Хоћу да се одлучим на једну глупост.

Стрепетов са саучешћем погледа у Галанина.

— На какву?

— Науман сам женити се.

— Женити се? — и нехотице оте се Стрепетову.

— Јесте — Теничком. Само ако она поверује да ћу и ја постати човек и пође за ме! — тихо

и збуњено прозбори Галанин. — Ви мислите, неће поћи? — немирно додаде он.

И он је с таком нежном љубављу хвалио златно срце и богато надарену природу Теничкину, тако је ватрено веровао у могућност среће, да Стрепетов просто није имао смелости да га разуверава. Слушајући ову карактеристику, помисли Стрепетов да су заљубљени одиста слепи, и када Галанин заврши своје изливе, младић убрзо оде кући, потпуно уверен да ће Теничка одрећи и да ће се тада јадни хаџинедомак наново одати пићу.

ГЛАВА XIV

Пуна се три дана Стрепетов упорно борио с неодољивом жудњом да види Риму Михајловну. Све су његове мисли за та три дана биле испуњене њоме; и узаман је у вече седао за књигу, трудећи се да не мисли о Рими. После две три стране, прочитане с пажњом, између врста, као изненада, извиривало је њено мило лице, с црним кадифеним очима, и сањарије о девојци силно обузимаху младића, — сањарије које обично почињу идилом о пријатељству, о измени мисли, — сањарије пуне жеља принети какву год жртву у име тога пријатељства, а које се сасвим ненадно завршују смелим сликама среће, које дух заносе, тако да је младић изненадно руменео од стида негодовања и заноса, и са̂м се чудећи безумној смелости тих смњарија, што се тако прикрадају, и сма-

трајући себе у тим тренуцима за „великога неваљалца“, недостојна познанства с таком девојком.

„Кад би она почем могла сазнати, какве му ниске мисли долазе у главу?“

И Стрепетов се, постављајући овако питање, веома плашио, те се одлучи за казну подврћи себе епитимији: целу недељу не тражити прилике за виђење с Римом Михајловном.

Али четврти дан не издржа. У вече, и ако је време било хладно, упути се на Кирочну и, сав премр̂о од страха, осећајући у исто време прилив некакве безумне храбрости, зазвони на вратима жуђенога стана. „Нека буде, дакле, што ће бити, а ја више не могу!“

Њега прими Коврова и обрадова се згодној прилици да проучи „нов тип“, да га подвргне испиту о његову друштвеном и књижевном укусу.

— Врло ми је мило што Вас видим!... Зашто раније нисте долазили? Шта сте радили? Шта сте видели? Шта сте читали? Причајте.

Она га претрпа питањима, посадивши га за сто, и нареди да се донесе самовар.

— Вера није код куће: дежура у болници, а Рима је у својој соби... буба, као и обично, — рече са осмехом Надежда Васиљевна.

Кад су послужили чај, Рима се Михајловна појави за часак, ћутке се поздрави са Стрепетовом и изађе, узевши са собом чашу чаја.

Али је ова краткотрајна појава усрећила заљубљеног младића. Он ју је видео, чуо њен глас, осећао је да је она ту у другој соби, и у време ватрених монолога Коврове о књижевности крадом

је погледао на затворена врата, заваравајући се надом, да ће се Рима Михајловна појавити још који пут, ма и за тренутак, само за један тренутак.

И када је већ сасвим изгубио наду да је види још једном, а она при крају вечера сасвим ненадно уђе и седе за сто, наш се младић морао силом напрегнути, да не ода радосну узбуђеност, која га обузе при појави Риме Михајловне.

Рима Михајловна пак, доста уморна, побледелих образа и сањива лица, чињаше се да ништа не опажа, и ћутећи сеђаше, немарно слушајући жив разговор о последњој приповетци омиљенога писца. Обоје су се дивили, обоје напомињали ова или она места.

Тако је она седела четврт часа, па се диже с места.

— Да нећеш опет да учиш? — упита Коврова.

— Не, хоћу да спавам. Уморна сам.

И она се рукова са Стрепетовом и пољуби Коврову.

— Још мало, па ћеш се разболети, Рима! — укори је Надежда Васиљевна, задржавајући јој руку. По вас дуги дан седи Вам она за књигама... можете замислити, Павле Сергијевићу!... А здравље јој и тако није особито јако. Како стоје ствари, бој се, опет ће се разболети...

— Зар Вас није стид, Рима Михајловна, да се тако не чувате! — викну Стрепетов.

У том узвику, у том, у Риму управљеном, уздрхталом погледу, беше толико забринутости и узбуђености, да се и нехотице Рима Ми-

хајловна збуни и пожури да рече, показујући на Коврову:

— Не верујте јој. Она је злослутница, особито за друге... Ја сам здравија но што се чиним...

— Дивно здравље... Опет си почела кашљати... Још мало, па ћеш се озбиљно разболети... Могло би бити, мислим, и да се не ради од јутра до вечера.

— Те још како! — ватрено прихвати Стрепетов.

Он погледа у Риму Михајловну и од једном му се срце стеже, кад помисли да се она може озбиљно разболети и умрети. Доиста, данас је изгледала тако болешљива, уморна, слабачка!... Очи упале, лице свенуло, плаве жилице пробијаху на слепим очима.

Она се осмехну, као у одговор, својим озбиљним, замишљеним осмехом и проромони:

— Одморићу се после испита.

— А ако се сад одмах разболите? — наново упита Стрепетов.

Рима Михајловна само слеже раменима.

— Ето тако она увек одговара на добре савете... Трпеће, док не спадне с ногу... А још она је будући доктор! Бога ми, Рима, сутра ћу позвати Черњика, да ти нареди да мање радиш.

— Де, де, не врчи... Сутра ћу се, баш ако будем уморна, одмарати, а сада: с Богом, господо!

И Стрепетов се стаде спремати.

— Куда ћете Ви тако рано? — задржа га Коврова.

— Да не сметамо Рими Михајловној нашим разговором.

— Код мене се ништа не чује... Можете се препирати до миле воље! — рече Рима Михајловна на вратима.

Мало време поћута Коврова и најпосле рече, у двоумици машући главом:

— Чудновата је ова Рима!

Стрепетов наоштри уши, готов да слуша без краја.

— Мислите ли, да ће се сутра она одмарати? Боже сачувај!

— Али зар Ви не можете наговорити Риму Михајловну?

— Риму наговорити? — насмеја се Коврова. — О, Ви је не знате! Она све саслуша, а уради како сама хоће. У тој ситној, на очи слабачкој жени има необично много карактера. Она ће ћутећи страдати, али неће одустати од намишљеног циља. Знате ли како је полагала испит при ступању у школу?

— Како?

— Једва жива, у грозничавом стању, тако да су испитивачи, гледајући је, мислили да ће са испита право у гроб... Али је она ипак полагала, положила одлично и, по савету лекарском, одмах је отишла у иностранство. Имала је врло јако запаљење, из којега се врло лако могла развити сушица. И као што видите, она је постигла свој циљ... за неколико месеца биће доктор... и она се напреже не ради комада хлеба у будућности — родитељи су јој имућни и обожавају је, — него ради узвишенијег циља — да буде од користи другима. Да, та малена Рима — красно је

створење... Она је редак пример кротости и одрицање сама себе, необичне смерности и истрајности... Само је врло скромна и врло је уздржљива. А то јој уди. Не разумеју сви дубину и богатство ове прекрасне природе... Мало је њих који цене такве жене...

— Само слепи могу не опазити Риму Михајловну! — одушевљено рече Стрепетов.

Коврова болећим осмехом одобри Стрепетову и настави:

— Не слепи, него и људи који у пола виде, који не знају завирити у туђе срце и олако узимају живот, — једном речи већина вас мушкараца, који пре свега у жени тражите сјај, кокетност, таштину, све што дражи ниске инстинкте... А Рима не уме да се истиче, и многи поред ње пролазе, и не слутећи мимо какво благо, глупаци, пролазе.

И с властитом јој занесеношћу настави Коврова изводити карактеристику своје љубимице, не жалећи, по обичају, јасних боја, кад се ствар тицала њених пријатеља или непријатеља.

Не треба ни спомињати да је Стрепетов с радошћу пратио ове приче и успомене лица, које одавно и изблиза зна Риму Михајловну. Али ипак, чак ни ови описи занесене Надежде Васиљевне, који сведочаху и о необичној лепоти Риминој у 16. години и о многим примерима њене доброте, самоодрицања и енергије, чињаху се Стрепетову да још не одговарају потпуно оној идеалној слици, каку је он у себи склопио, онако исто, као што му ни одломци из њене биографије — нису до-

вољно светли. Таквог светог створења и биографија мора бити особита, необична. Међутим, у њој ништа „необично“ није било, бар по причању Коврове.

Он је сазнао да је прву младост Рима Михајловна провела на југу, где јој отац и сад заузима знатан положај у једном приватном заводу. Ни отац ни мати нису сметали тежњама своје деце. Уопште, сва је та породица била за пример по оној нежној љубави, која је била међу свима појединим члановима. Мајка беспримерна жена, са уметничком склоношћу, готова за све што је добро, отац — добар, паметан човек, који није сметао другима да живе. Захваљујући њима и „струјама“ седамдесетих година, њихове две кћери не посташе обичне госпођице. — Рима ето довршава курс, а млађа сестра Њута или, како је ми зовемо, „Њута-дивљакуша“, учитељица је у селу на југу и сад тамо ради свој мили посао... У детињству и у првој младости Рима је много боловала, и зато је постала љубимица у породици, али је мажење није искварило и начинило саможивом... Кад јој се здравље поправило, она је почела марљиво радити, да оствари свој сан — да постане доктор.

На питање Стрепетова, шта је утицало на Риму Михајловну да баш ову професију изабере, за коју је потребно јако здравље, Надежда Васиљевна само напомену, да пословање лекарево, у оном идеалном значењу, како га схвата Рима, понајвише одговара такој природи, која љуби, која тражи јуначка дела, прећутавши факат, њој добро

познат, да је при избору ове професије не последњу улогу имао баш онај „блондин“, кога је Стрепетов видео оног дана, на станици, кад су стигли у Петроград.

Затим је у Петрограду, по речима Надежде Васиљевне, Рима живела осамљено. Радила је до изнемоглости, клонила се познанстава; неколико пређашњих јој познаника чињаху њен кружић. Такав аскетизам Коврова није одобравала. Може се и учити и с људима се виђати. Није могућно зарити се међу књиге и клонити се живота.

— Проћи ће младост, па шта онда! Са самим радом није баш тако весео живот! — жалосно додаде Надежда Васиљевна, завршујући своју приповетку.

— А зар се неће Рима Михајловна удавати, када сврши испите? — изненада упита Стрепетов, сетив се „блондина“, кога је, не зна се зашто, сматрао за њена вереника.

— То јест како — хоће ли? — упита са своје стране с чуђењем Коврова.

— Ја сам мислио... Видите ли, био сам случајно сведок сусрета на станици онога дана, кад је овамо стигла Рима Михајловна, и учинило ми се да је онај лепи, елегантни „блондин“, који ју је срео... — Стрепетов од једном заста, збуњен, што је допустио себи ову нескромност.

— Вереник Римин? Је ли тако? — доврши место њега са смехом Надежда Васиљевна.

— Управо...

— Али зашто сте извели такав закључак? — упита Коврова, смејући се.

— Зашто? — са своје стране упита Стрепетов, отежући са одговором и осећајући да опет румени. Како да Вам кажем, зашто некад човек изводи закључке!... Тако ми се учинило...

— Е, Ви сте се преварили, Павле Сергијевићу!

— Преварио? — узвикну Стрепетов.

У његову гласу, и противу жеље, звучаше таква радосна нота, да Коврова није могла, а да се не насмеши и, шалећи се, додаде:

— И Ви сте, чини ми се, задовољни што сте се преварили.

Не очекујући такога питања, младић се сасвим збуни и, у очајној одважности, храбро слага:

— Зашто да будем задовољан или незадовољан!... Мени се није свидео тај господин — то је све...

„Ах, драги, драги младићу! Ти још не умеш ни крити својих осећања!“ — помисли Коврова с добрим, љупким осмехом, гледајући на заруменело лице Стрепетовљево, и рече:

— Ви сте видели не вереника, већ старога познаника Римина, друга из детињства, доктора Орловскога.

И поћутавши опет упита:

— Он вам се, дакле, није свидео?

— Није...

— Може ли се знати зашто?

— Учинило ми се да он... У осталом не јамчим за свој први утисак...

— Та не изговарајте се... Говорите шта Вам се учинило?

— Да је он... како да кажем... е, да је и сувише задовољан собом, тај доктор.

— Браво, браво, Павле Сергијевићу! Ви имате посматрачки дар... Орловски је заиста у се заљубљен, и мени се он такође не свиди...

„А Рими Михајловној?“ — умало му не слете са усана питање, али се за времена Стрепетов сети и ућута.

Коврова је, видело се, прочитала ово питање на лицу заљубљеног младића и додаде:

— Мучно да се сада и Рими он баш тако особито допада...

Желећи сакрити радосну узбуђеност, која га беше при овим речима обузела, он погледа у часовник и журећи се стаде се спремати.

— Сутра ћемо, дакле, ићи заједно на изложбу? — упита, праштајући се, Коврова.

— Ићи ћемо...

Стрепетов оде од Коврове са одушевљењем. Она му се те вечери још више свидела.

Испративши младића, Надежда Васиљевна на прстима уђе у собу Риме Михајловне и стаде се пажљиво свлачити, гледајући да не шушка, да не разбуди Риму, кад тек ова рече:

— Што не упалиш свећу?

— Зар ти не спаваш, Рима?

Коврова упали свећу и, пришавши Рими Михајловној, упре очи у њу и упита је:

— Зашто не спаваш?

— Јамачно много сам уморна.

— А да ниси болесна?

— Та нисам де.

Ковровa седе на кревет и, смејући се, напомену:

— Знаш ли, Рима: овај је мили младић у те заљубљен...

— Ти си као моја мама... По њену мњењу сви су се у мене заљубљивали...

— Не, без шале... Одиста је заљубљен...

— Умири се, драга... Није он толико слеп, да се заљубљује у остарелу девојку! — смејући се рече Рима Михајловна.

— Није слеп он већ ти, кад то не видиш...

— Ја сам с њим целу недељу била на путу и ништа нисам опазила, осем обичне расположености.

— Та ти обично никад не видиш, што ти је под носом...

— А ти видиш и чега нема...

— Славан је тај Стрепетов... Тако свеж, неискварен...

— „Интересна натура?“ — подражи је Рима Михајловна.

— Наравно, куд и камо интереснији од свих овдешњих ваших познаника. Свиди ли ти се он?

— Шта си окупила! Ти баш као да хоћеш да ми проводаџијаш.

— Па и кад бих...

— Нема сумње, диван би то био пар...

— А зашто не диван?... Он има двадесет и две године, ти двадесет седам... свега пет година разлике.

— Двадесет осам.

— Добро, двадесет осам... Чудна ми чуда... Али твој одговор: допада ли ти се Стрепетов?

Рима Михајловна погледа у Коврову и насмеја се.

— Баш си ти смешна... Испитујеш као проводаџика.

— А ти одговарај.

Рима Михајловна размисли и рече:

— Рекла бих да је честит човек... Само се много жести.

— Баш то и јесте добро...

— Вечно жестити се? Не, ја не волим такве...

— Знам ја какве ти волиш! — раздражено рече Надежда Васиљевна.

— Никакве не волим! — рече Рима.

Коврова се пажљиво загледа у своју љубимицу.

— Хеј, је ли тако, Римочка?

— Тако је, драга моја.

И обе заћуташе.

— Он је баш леп... Није ли истина, Рима? — наново поче Коврова.

— Није ружан.

— И, знаш ли, Рима, он није глуп човек, и има срца.

— Ти си већ стигла да га проучиш.

— Стигла.

— А ја га још нисам разгледала. Ја дуго морам да разгледам.

— Па тешто, разгледај, а после...

Надежда Васиљевна осмехну се многозначајно.

— А после ни сама нећеш опазити како ћеш се заљубити! — изненада додаде Коврова.

— Ја!? У тога младића! — узвикну Рима, и образи јој се прелише јаким руменилом. — Не, ти си просто полудела!

— Добро, добро, не љути се Римочка! — рече нежно Коврова. — Лаку ноћ, и заспи што пре.

Са овим речима пољуби своју љубимицу и леже на диван.

ГЛАВА XV

Рими се Михаиловној није спавало.

Овај разговор неосетно пробуди у девојци тужне мисли о рђавој личној судбини, о жалосној историји разбијенога јој срца, које је жудело, а није знало ни за срећу узајмичне љубави ни за материнске радости.

Невеселе успомене, које позлеђиваху још сасвим незалечену рану на срцу! Осећаји увреде и љуте горчине, увређенога женскога поноса и разочарења наново јој обузеше душу неизмерном тугом, и црне мисли о сиротанској осамљености уседелице-девојке и нехотице јој долажаху на ум, када она размишљаше о оном необичном, бескрајно дугом, несрећном роману свом, који јој разби живот.

И доиста је то био чудноват роман. Најлепше доба живота јој, сва младост, прође у узалудном очекивању његова расплета, у очекивању да се реши питање: воли ли одиста изабраник њена срца своју јунакињу или му се само чини да воли?

И док је „јунак“ ово питање многе године решавао са савесном упорношћу хладнога саможивца, који се боји да се веже одлучном речи, не говорећи ни „јесте“ ни „није“, али у исто време одржавајући и даље са заљубљеном девојком

најтешње, пријатељске одношаје, Рима га Михајловна љубљаше, љубљаше свом силом своје уздржљиво девичанске, страсне природе, очекујући расплет с поносном стрпљивошћу.

Овај се непријатни роман, давно почет, још онда, када се истом расцватила девојка заљубила у свога учитеља, господина Орловског, „идеалног блондина Шилеровог кова“, лепушкастог, руменог анђелка студента-медицинара, који довршиваше школовање и дошаптаваше нежне речи о осећању, и озбиљне о науци, — овај се роман отезао са заморном једноликошћу много, много годинâ. Сви су сматрали ове младе људе као вереника и вереницу, и ако Орловски није ни речи заустио о браку. Сама Рима Михајловна, обузета упорном страшћу, дуго је гајила наду, неће ли, најпосле, овај „идеални блонднн“ решити своје питање, док на послетку није, после многих колебања и сумња, недавно извела горак закључак, да расплета неће бити, и да нема љубави, нити је ње икада било, у срцу тога човека, који радо допушта да га љубе и соколи ту љубав својим видљивим пријатељством, већ да он само себе сама неограничено љуби.

Па бар да је било ишта, по чем би се могао спомињати тај заморно дуги роман, који јој је сву младост одузео, а оно није било баш ништа! Ни да је кадгод пољубац крадом отет, ни да је избила страст, ни да је букнула суревњивост, ни да се одлучно исповедио.

У тим је одношајима младићевим све било необично уредно и смишљено, смишљено да се

човеку стужи, као у чедним романима енглеским, у којима заљубљеници са идиотским стрпљивошћу „чекају“ читаве десетине година̂, док не стеку толико, колико им треба за пристојан живот. „Јунак“ је уживао права која има, рекло би се, пријатељ, а и вереник, с беспрекорном доследношћу хладнога Нарциса, који је као заслужени данак примао ову неограничену љубав девојке, која му је веровала, са савесном обазривошћу поштенога егоиста, који се боји да не оде далеко, те тако да поремети свој унутрашњи мир свешћу о кривици, и који жели да се потпуно увери о јачини свога осећања, а уз то и да удеси за се пристојан положај, пре него би се везао брачним ланцима.

И њему је било доста, што је, као пријатељ, с немилосрдном отвореношћу анализовао своје осећаје пред девојком, која је дрхтала од љубави, и што је мудровао о истинитости у осећању, о тачној његовој анализи, да би се избегли несрећни случајеви, и тако проводио дуге часове у тим узвишеним беседама, често доводећи у хистеричност јадну заљубљену девојку, која није била жељна само умовања, него и осећаја. Задовољан собом, поносит због свога беспрекорно поштеног одношаја према девојци, он је „мудро“ резоновао, док је Рима Михајловна „глупо“ љубила, не размишљајући, слушајући с најпобожнијом пажњом речи његове, савладана његовом племенитошћу и савесношћу. Он је пак волео да га слушају и волео је клањање — тај лепи младић, који је био сувише обазрив и паметан за своје године и који се ни у доба „ђаковања“ није поводио за „осећањима“

и клонио се свих претераних кругова и догађаја, који би га компромитовали. Он је тада проповедао науку и волео је само науку, сматрајући да је недостојно озбиљна човека заносити се „сањалачким“ теоријама и развијао је своју одушевљену обожавалицу само у научном правцу.

Минуше три године. Млади се људи раздвојише за неко време. Орловски ступи у службу на југу Русије, надајући се, да ће с временом прећи у Петроград; млада девојка пак, с ватреном жељом да буде од користи и да постане достојна свога учитеља, отишла је у Петроград на науке. Спремљена учењем са Орловским, одлично је положила испит, али је одмах затим, болна преболна, послана у иностранство и истом се после године и по дана могла вратити у Петроград, да настави учење. Више од две године млади се људи нису виђали. За време тога растанка љубав се девојчина није поколебала, срце је њено потпуно припадало Орловскоме. Он пак није прекидао свеза, одржавајући их преко писама. Орловском се у тим писмима, која су добивана тачно сваке недеље и била пуна пријатељскога саучешћа и паметних савета о раду и здрављу, није ни једном, као ни пре, омакла необазрива реч о љубави, већ као да су необично меки и љубазни тон и интимност њихова наговештавали о нечем, поправљајући илузије заљубљене девојке. И она је стрпљиво ишчекивала, заљубљена као и пре, да „јунак“ најпосле рече одлучну реч.

Али те „речи“ она не чу ни онда, када Орловски дође у Петроград и ту се настани. Он је

био, као и пре, љубазан и предусретљив, називао је себе као и пређе „најбољим пријатељем“ и често је походио Риму. Он је и даље непрестано „размишљао“ о сили свога осећања, и ако је већ престао гласно анализовати га. Тако протече још једна, па и друга година. Орловски поче долазити ређе. Односи посташе затегнутији, хладнији, и овај се необични роман завршиваше без икаквих објашњења. Орловски, који се осећао потпуно прав пред девојком, којој није давао никаквих обавеза, — није ни почињао да се објашњава. Разуме се, Рима Михајловна није то ни тражила.

Рима Михајловна, која је скривала своје неподељено осећање и изгубила наду на узајамност, још је и даље гледала заслепљеним очима на „јунака“ свога романа. Недавно још, при сусрету с Орловским на железничкој станици, после тромесечног бављења ван Петрограда, срце Риме Михајловне немарно је почело куцати. Обузета радосном узбуђеношћу, она се сва засветлела, и лаковерна нада сину јој наново у души, кад је видела овај љубазни поглед, чула звуке тога мекога, нежног гласа.

Али то беше последњи одблесак наде, последњи пламен страсти која се гасила. Најпосле је она увидела и ставила крст за увек и над својом љубављу и над својим јунаком. Сада је видела, што пре није опажала, да се „идеални блондин — Шилеровога кова“ почео гојити, да је студенат, који је сањао о науци, постао осредњи лекар-практичар и да је заборавио науку, добивши добар положај и „топло гнездо“. Најпосле је схва-

тила колико је бездушне саможивости било у односима Орловскога према њој, и дивила се својем пређашњем слепилу.

А сва младост би и прође. Унапред — удес девојке-уседелице, за коју је престао живот срца. Са овом се мишљу Рима Михајловна покорно помирила и није ни у сновима замишљала, да може бити за њу личне среће, нове љубави.

„И ком се може допасти она, остарела, увела девојка?“

Жалостан, неповерљив осмех јавља се на њену лицу, кад она, свршивши са успоменама о свом разбијеном животу, мисли и премишља о речима Коврове: „У њу заљубљен!?“

Ова претпоставка, која јој у почетку долажаше невероjетна, ипак пријатно узбуђује девојку, и она се, а сама и не опажајући, предаје овим мислима.

Женски јој нагон потказује, да је Коврова, можда, у праву. Сећа се узбуђености Стрепетовљеве при сусретима, његових побожно одушевљених погледа, сећа се свих оних незнатних појединости, које, како се чињаше, потврђују речи пријатељичине, и њу занима питање: „Је ли то тако, или се тако само чини?“

Зачуђена, она себе хвата у овом питању, и смешно јој је и досадно, што да је може таква мисао занимати.

„Зар јој није све једно: свиди ли се она или не свиди томе младићу!? Зар се она може њиме занети?... Баш је таква лудост могла доћи на памет само такој фантазији, као што је Коврова!“

Тако говори она у себи, али опет наставља мислити о таквој „лудости“. И лик овог руменог, лепог младића с црном косом, и мимо њену жељу, предмет је њених мисли, стоји пред њом у мраку собњем. Она гони од себе тај лик, трудећи се да скрене мисли на друге предмете, па ипак мисли о њему и осећа како убрзано бије њено срце, пуно љубави.

„Глупости... глупости!“ — нечујно шапућу уста девојчина, и она затвара очи, не би ли заспала.

Али сан не долази. Узаман се преврће с једне стране на другу! У уморном су јој мозгу непрестано те исте неодређено слатке сањарије. Пред њом је непрестано исти тај кудрави, лепушкасти младић, као онај лепи демон изнад узглавља Тамарина, и девојка, збуњена, предаје се сасвим сновима и осећа како јој се из очију тихо слива суза за сузом, квасећи образе.

„Нерви!“ — вели она, полако се диже с постеље, пали свећу и налази стакаоце с бромом. Узима две жличице, полако леже у постељу и најпосле се успављује, победивши по свима законима медицинским демона који ју је бунио.

ГЛАВА XVI

I

Сутрадан у јутру Рима се Михајловна сети синоћних сањарија са осећањем тешкога стида и

са оном девичанском одвратношћу, која је властита врло страсним, уздржљивим природама женским

Како је могла допустити да обладају њом, па и за кратко време, такви ниски снови? Где је био разум и воља? Зар је „круна стварања“, у истини, таква животиња, да не може увек изићи на крај ни са својим инстинктима?

Ова је мисао увек и сувише бунила њену душу. Морално јој осећање није хтело да призна део истине у таквом мњењу, које је врло увредљиво за женску невиност, и ако је, с друге стране, она, као будући лекар, и поимала да чак и у идеалној „круни стварања“ треба рачунати са „животињом“.

Али рачунати не значи признавати га за победиоца! Не, не! Синоћна је глупост само тренутна слабост и ништа више, и сва је кривица до ње саме. Зашто је она себи допустила да мисли о Стрепетову? Ништа слично неће јој се више догодити, и неће је овај „деран“ нагонити, да доживи још који сличан тренутак стида и презирања себе саме.

Тако је размишљала Рима Михајловна, журно, по обичају, облачећи се. Само јој бујна коса одузимаше много времена. Она се давно већ канила да је подсече, али се... није одлучивала. А коса јој је била и сувише лепа, и урођена женска кокетност не допушташе јој да стави руке на њу. Седела је пред огледалом за тоалету, мала, мршава, у рекли белој као снег, с читавом шумом од расплетене косе, која јој допираше до колена, и сплетала је брзим покретима својих малих руку. Лице

јој беше суморно, бледо, уморено, и данас се чињаше старолико. Велике јој црне очи гледаху укочено и оштро. Она је подсећала својим изгледом на монахињу покајницу, чија је чистота помисли̂ изненадно била поремећена ђавољим кушањем. У те је часове она осећала према нехотичном проузроковачу њене јучерашње безопроштајне, како је сама пресудила, слабости — досадно, готово непријатељско, осећање.

„Ако стане често долазити, треба га одбити!“ — одлучи за се девојка, али се одмах затим појави питање: „Како то да се учини? И зашто, управо говорећи, да одгони тога младића, самохраног, скромног, деликатног? Због његова одушевљено побожног понашања према њој, понашања које нема ни сенке од какве наметљивости?“

И Рима се Михајловна одма̂х ублажавала, осетивши нехотично сажаљење према Стрепетову. Вређати једнога младића, свакојако, не би требало... Чешљање се доврши. Рима се Михајловна огледа у огледалу, и у њему се види тих, тужан осмех. Њено се лице чини девојци тако ружно, процветало, старо!

„И шта је он нашао лепо на таквој баби, ако сам му се одиста ја допала?“ — помисли она.

И ту прошапта, окрећући лице:

— Глупи младић!

При свем том, њу за неко време обузе неко неодређено пријатно осећање. Она још више пожали „јаднога младића“ и изиђе у гостинску собу.

Тамо је седела за самоваром, очекујући своју љубимицу, Надежду Васиљевну. Другарице се ћу-

тећи пољубише. Коврова, по обичају, промотри своју Риму дугим, љубавним погледом и, пружајући јој шољу, упита:

— Надам се, данас ћеш се, Рима, одмарати? Лице ти није баш најбоље.

— Ја сам здрава! — кратко одсече Рима.

— Знамо већ твоје здравље. Погледај се у огледало — сама ћеш видети на кога личиш. Хајдмоте, Рима, боље ће бити, да гледамо слику Репинову.

Рима одлучно одби. Треба да ради: скоро ће бити први испит. Слику ће она ићи да гледа у недељу.

— Одмори се бар пре подне. Хајдемо. Ићи ће с нама и Стрепетов. Ја сам га позвала.

— А шта се то тиче мене?

— Зар баш, Рима, он тебе ни мало не интересује? Ама баш ни трунчице? А он тебе, сиромах, просто обожава!

— Та престани с тим глупостима! — оштро је прекори девојка. И при том јој бледи образи плануше, и усница јој мало уздрхта. — Ја, хвала Богу, још нисам така луда, да би ми се могао смилити деран, кога првог сретнем.

— Али зашто се љутиш, Римице? И, најпосле, каква је то глупа оштрина у суђењу? Зар је баш то тако немогућно?

— Разуме се, немогућно?

— Зашто?

— Зато, што би то било глупо и смешно! — с необичном живошћу одговараше Рима.

— Као да срце пита: шта је паметно, а шта глупо. Заљубила се, и то је све.

— Тако раде у седамнаестој години, али не у двадесет осмој.

— Боже мој! Каква је, видиш ти, у свију вас овде премудрост! — узвикну Коврова, почињући, по обичају, жестити се. — Ви хоћете да се заљубљујете по програму? Слажу ли се године, или не слажу? Је ли тако? Трице, драга моја? У двадесет осмој се години још пре чине глупости у љубави. Или сте ви, докторке, од тога „осигуране“? — с подсмешљивим осмехом додаде Коврова.

— Надам се да се ја бар нећу заљубити у дерана.

— Је ли то из начела, а?

— Просто зато, што мене не може да занесе врло млад човек.

— А кад би те занео?

— А кад би на ме и наишла таква напаст — премда ми је то тешко и да замислим — постарала бих се да је се опростим, те да не упропашћујем туђ живот и сатирем свој. Брак, у ком је жена много старија од мужа, неприродан је и не може бити срећан.

— Као да нема примерâ?

— Изузеци ништа не доказују. Та о чем се ми и препиремо? Ја сам равнодушна према твом Стрепетову.

— Ој, љубав је заразна, Рима, а нарочито кад је упорна. Женско и само не опажа, како подлеже утицају туђе страсти.

— Буди без бриге, ја се не бојим заразе.

— Е, баш је глупо, врло глупо, што се не бојиш! — жестила се Коврова, гледајући мирноћу Римину. Јеси ли ти од камена, душе ти? Не желиш љубави?... Само да сам мушко, раздрмала бих ја тебе. Доскочила бих ти уз пркос твојој суровости. Ја бих...

— Ти се јамачно не би заљубила у тако презрелу девојку, као што сам ја! — са осмехом је прекиде Рима.

— Не продаји се, молим те, са својом замишљеном старошћу! Не би се, тобоже, хтела удати?

— Хтела бих! — просто одговори девојка. — Само ето нема суђеника!

— Нећеш га ни имати. Зашто бежиш од људи? Зашто се тако држиш? Ти ни најмањег знака од кокетовања не показујеш! Вера бар уме терати шалу с мушкињем, кад је расположена. И како сте пробирачице! Један је сувише млад, други опет врло стар, трећи...

— Али нема ни првог, ни другог, ни трећег! — прекиде је, смешећи се, Рима. — Сви су ти кандидати за мужеве створови твоје ватрене фантазије, моја драга!

II

— А какав ће бити по вашем мњењу брак, ако је муж седамнаест година старији од жене? Је ли то велика разлика, или није? — изненадно се зачу весео глас Вењецке, и докторка, милокрвна,

весела и чила, у свом црном „визитном“ оделу, с докторским знаком на прсима, појави се на вратима, поправљајући своју пепељаву косу.

— Јеси ли одавно с дежурства? Нисмо ни чуле, кад си се вратила.

— Од куд и да чујете, кад сте се тако ватрено препирале! Ја сам стигла и да се преобучем за визите, и још стигла да чујем један део вашега разговора.

Она се ижљуби с пријатељицама, седе за сто и продужи, показујући главом на Риму:

— Она је, дакле, неумољива? А ја се не бих премишљала да пођем за Стрепетова, уз пркос разлици у годинама, кад би му пало на ум да се у мене заљуби! Без шале, пошла бих! Он је тако леп, искрен, симпатичан, тај кудрави наивни младић. И рекла бих да је мекога, мирног карактера. У мојим би рукама он био покоран, примеран муж. Само се у мене, на жалост, такви безазлени, мекани младићи не заљубљују! — додаде смејући се, Вењецка. — Ја нисам тако идеална као Рима, и имам несрећу да се више допадам људима у годинама.

— И да им се понекад подсмеваш? — уметну Коврова.

— То кадшто разгаљује. Зашто и да се не нашалим, кад каквом педесетогодишњем господину, на форму нашега старијег доктора, падне на ум да се размеће осећањима и да лојани очима. Такве лудаке и проматрати је занимљиво, а није штета ни проучавати их. Али, одговарајте на моје питање, господо судије! Каквог си ти мњења, Рима,

о будућој срећи мужа и жене, кад је међу њима седамнаест година разлике?

— Треба знати какви су људи.

— А зашто ти питаш? Ваљда се ниси заљубила у каквог човека „друге младости“? То је сада, веле, у вас по моди? — упита Коврова.

— Ја да се за-љу-бим? — отеже Вењецка. — И при овим речима она охоло усправи главу и презриво зашкиљи очима. Овај је гест лепо стајао докторци, дајући њену нервном покретном лицу изазивачки, задорички изглед. — Од тога ме је Бог сачувао! Ја не спадам у слатко-киселе природе и не подносим заљубљеничку атмосферу.

— Их како је у тебе самољубље! Одмах главу на више! А у Москви? Сећаш ли се? Била си залудела као ћурка.

— То је било у рано пролеће мога живота. Од тога сам доба, надам се, постала паметнија и немам ни најмање воље понављати глупости из шеснаесте године. Залуђивати се, како ти велиш, па да на крају крајева останем на цедилу — хвала лепо! Мој темпераменат, хвала Богу, није такав!

— Та не лажи противу себе, Веро!... ускипе Коврова. — Глете молим Вас, чиме хоће да се похвали! Не може да се заљуби!? Ти, дакле, ниси жена, већ нека наказа!

— Е па не могу, драга моја; иначе, јамачно бих се одавно заљубила. Можда, у осталом, још нисам срела *онога,* који би ме нагнао да заглупим од љубави, а можда сам заиста наказа.

— Просто у теби станује некакав ђаво! Ти би хтела човека необичног, који би ти пао пред ноге?... Самољубље је у тебе ђавоље!...

— Али немој грдити и не прекидај ме, ако хоћеш да знаш какав сам занимљив разговор имала јуче. И, уз то, разговор по твом укусу... као у роману! — додаде са задовољним осмехом докторка, лукаво жмирећи очима.

— Е па деде, причај.

Али пре но што би почела, Вера Александровна узе неколико гутљаја чаја и прегледа не знам зашто своје лепе руке с танким, дугим прстима и беспрекорним ноктима, чисто желећи показати, да оно што ће причати њу не узбуњује много, премда су узбуђено лице и особити сјај њених очију говорили противно.

— Дакле, слушајте, — поче она мало дрхтавим гласом: — седим ја јуче као дежурна после ручка и читам „Disciple“ Пола Бурже-а, — кад неко: „куц, куц!“ и улази... ко бисте мислили? Ни пошто не можете погодити!... Улази... Черник! Је ли, Рима, да се имало чему зачудити? Медицинска величина, увек послени Андрија Ивановић, чији су часови сви распоређени, и на једанпут дању... сâм главом код мене у дежурној соби!

— Мени се одавно учинило да му се ти допадаш, Веро? — изусти Рима Михајловна. — Иначе како да се објасни што је у последње време Черник, који никуд није ишао, тако тачно походио твоје жур-фиксе?

— И мени се, овда онда, причињало да му се ја допадам, али, знаш, тога Черника не може

човек да разуме: кад говори озбиљно, а кад се шали... Он је са̂м некако једном објашњавао своје походе тиме, што сам ја „за њ занимљив субјекат“. И додао је са својим лукавим осмехом: „за сада“.

— Та већ кад се допадаш, то се осећа, Веро! — утаче се Коврова.

— О, он је велики лисац, те и сувише паметан, да би играо заљубљеника. Ја нисам, чини ми се сасвим... слепа — продужаваше са осмејком докторка — и видела сам како се удварају господа мушкарци; али ме је Черник непрестано збуњивао својим начином држања, као старац, својим једино другарским понашањем, у ком није било ни сенке од удварања. До јуче сам била готово уверена, да овај подсмевачки скептик није у стању ни за ким да се занесе, и да он воли само своју науку, свој кабинет, своје књиге и, по каткад, пијанке. Мислила сам: долази овамо једанпут у недељи, „док“ му се ја будем чинила „занимљив субјекат“ — не пише узалуд расправу о „нервно-паталошким појавима у интелигентног женскиња“ — а чим му се радозналост задовољи, неће више ни привирити. И то ме је, признајем, понекад једило. Чак сам га једном питала о том.

— А шта он? — узвикну Коврова, сва занета причањем.

— Шта? Као да га ти не знаш: Осмехну се по обичају очима, узе прстима чупкати браду и одговори с примамљивом искреношћу: „Ви сте у праву, колега. И, надам се, Ви се не бисте за то наљутили на ме. Ви, чини ми се, такође тражите

„занимљиве субјекте?“ То је — већ такав нам је темпераменат — да ништа не можеш учинити!... Па и на што бих ја себе мучио и походио људе, који за ме нису нимало занимљнви? За то ја немам ни воље, ни претворства, ни времена... Ја сам у великом послу, и боље да проведем вече за књигом него у друштву људи који ме не занимају“... Ја сам, у осталом, давно слушала о чудноватој навици Черниковој, да прекида познанства, и по некад сам се губила у домишљању, да тај вечито у послу човек и даље походи наше жур-фиксе зато, да би, већим делом, ћутао или се ограничавао на пошалице. Чак ми је по кадшто долазило у главу: да ли нас Черник не походи због Риме?

— На вука повика, а лисице месо једу! — осмехну се Рима.

— Не претварај се, Веро!... Ти волиш да замећеш трагове. Јамачно си слутила да овај „тражилац занимљивих субјеката“ долази овамо ради твојих лепих и лукавих очију?... Та ти си, хвала Богу, кокета првог реда! — напомену Коврова.

— Е, баш — не верујете! Дајем часну реч, да никако нисам о том била уверена... Па мене то питање није баш много ни занимало! — са извештаченом немарношћу додаде докторка. — Понекад ми је долазило на ум, да му се ја нешто мало допадам, понекад — баш ни трунка... Он је већ умео и сувише да крије своја осећања... И кад се јуче појави у дежурној соби, ја сам се чак збунила и мало поцрвенела... тако је то било неочекивано... А он се, као увек, љубазан и ве-

сео, поздрави и запита ме: „Изненадио сам Вас, колега, чини ми се, својом походом?“ — „Нисам очекивала“ — велим. Осмехује се и преозбиљно објашњава да је био ту близу на консултацији код једнога нервног болесника (врло је, вели, интересан облик!), сетио се да сам ја данас дежурна и одлучио се донети ми нову занимљиву брошуру Шарко-а. „Прочитајте, вели, колега, вреди... Од овога ђенијалног Француза има човек чему да се поучи, а сада допустите да поседим код Вас пет шест минута и да попушим једну цигарицу, ако нисам на сметњи?...“ Ја одговорих да ми је врло драго. Тада он стаде распитивати шта читам, похвали роман и задиви ме својим познавањем литературе... Читао је, видело се, много и ван своје струке, — а то је реткост међу господом лекарима. Затим поведе реч о брошури, дотаче се Шаркоа, код кога је учио, исприча о интересном болеснику, погледа у часовник и рече: „Место пет минута, ја седим већ пола часа. Зар још нисам досадио?“ — и сасвим неочекивано додаде: „А Ви сте, колега, заиста поверовали и да је био болесник ту близу, и да сам ја свратио, да Вам донесем брошуру?“ Изговори те речи, гледа у мене и осмешкује се. Ово ме неочекивано питање мало збуни у први мах. Али му ја одмах одговорих с најневинијим и зачуђеним изгледом: „А зашто да не поверујем? И какав Вам је циљ лагати?“ — премда сам истога тренутка осетила, да је Черник заиста слагао, и да је Шаркова брошура била само изговор... „Али зашто он са̂м о том говори? Мушкарци обично то крију, а паметне се жене

чине да верују!“ —, прође ми кроз главу. Али зато моја радозналост достиже највећи степен — и да се исповедим пред вама, моје, врлинама украшене, друге — тако исто и моје самољубље. Ја сам слутила да ће одмах настати објашњење, и врло ме је занимало: *како* ће се објашњавати Черник... И била сам награђена таквим објашњењем, каквоме се никад нисам надала. То је било нешто сасвим куриозно!

И Вера се Александровна стаде смејати звонким, веселим смехом, и уз то зажмири очима, а цело јој лице доби детињски задовољан израз.

— Та немој нас мучити. Причај! — жураше Коврова.

— Не... Бога ми... само Черник може, чини ми се, исповедити љубав на такав начин... Особито је лукав тај лисац! У одговор на моју напомену он се осмехну, као истичући да не верује његовој искрености, и подсмешљиво проговори: „А ја сам држао да Ви, колега, боље прозирете и да сте се досетили да сам ја несавесно лагао!“ И, са својом обичном отвореном шаљивошћу, признаде да је слагао само зато, што није имао храбрости да призна, е је он, послени, солидни, наш „поштовани“ Андрија Ивановић Черник, дошао овамо „ђаволу на благослов“, у време кад га чекају болесници, само зато, да види мене, „колегу“ и да ми исприча о једној својој болести, о чијој је ексистенцији „он имао несрећу“ уверити се. „Врло непријатна и глупа болест, колега!“ — с комичним изгледом помену Черник и замоли за допуштење, да ми тим поводом достави неке своје мале

напомене. „Историја те тако ретке за моје године болести не мора Вас се ни мало тицати (Ви ћете, вели, као паметна девојка, надам се, избећи оне празне речи, којима лекари обично теше безнадне болеснике), али у сваком случају пружиће Вам, можда, мало забаве. А при садашњој свеопштој досади не треба одбацивати никакву забаву! — смејући се додаде Черник. — Хоћете ли ми дакле допустити, да Вам отмем још десетак минута? Могу ли?“ — „Ако ће и двадесет! Имам слободна времена, а историја је Ваше болести, наравно, занимљива за мене, као за још неискусна лекара!“ — одговарах и ја у истом шаљивом тону и додадох: „А затим ћемо, дабогме, саставити конзилијум?“ — „Мучно да бисте Ви хтели да примите у њему удела!“ — напомену, осмешкујући се, Черник, и — мени се учини — не баш тако весео осмех замрачи за часак његово подсмешљиво, паме́тно лице. Ја oћутах... (Ту је докторка не знам зашто одступила од истине или је смела са ума да није oћутала, него одговорила, спустивши глас и мало кокетно зажмиривши очима: „А зашто? Можда бих и примила, ако Ваша болест није само замишљена, како ја држим, судећи по Вашем изгледу!“) Тада Черник, баш као лекар који стављa дијагнозу над болесником туђином, с комичном педантношћу стаде набрајати знаке: „Прво, помућено стање духа... Друго, сасређивање мисли све на једном истом женском лицу... Треће, неодољива жеља видети то лице, које се причињава, уз пркос стварности, као најлепше лице на свету... Четврто, убрзано било и

неко заглупљење при изненадним сусретима... Пето, губитак пређашње издржљивости у раду!... Шесто, расејаност, сањалачко расположење, халуцинације и несаница!...“ Он пређе све те „симптоме“ најозбиљнијим, по изгледу, тоном, али му је лице у то исто време било тако насмејано, и његове мале, живе, лукаве очи, тако су се смејале — управо су се смејале — да сам се и ја нехотице осмехивала, слушајући га, и у исто време мислила: „да ли се он шали или говори озбиљно?...“ Некако ми није ишло у главу, гледајући га, да је његова „болест“ озбиљна... Али је глас његов, мек и ласкав, звучао тако срдачно и искрено, да је и противу воље нагонио да му се верује... Па и шта би му требало да изиграва комедију?... — „Па имате ли одавно ту непријатну болест?“ — смејући се, упитах. — „Равно година дана... Од 28. септембра прошле године били су опажени први слаби знаци, на које тада нисам обраћао никакве пажње. Тако се пак многе болести почињу. А сад је ствар дошла дотле, колега, да сам ја, четрдесет петогодишњи шмокљан, стао... како Вам се то допада!... стао писати чак стихове!“ — додаде Черник с најискренијим смехом, баш као да тај „четрдесет петогодишњи шмокљан“ није био он са̂м, већ какво друго лице, коме се Черник подсмева. — „Ви... стихове!?“ — нехотице узвикнух, — толико ми то дође неверојетно. — Јест, јест, ја... стихове!“ — понови он, весело смејући се. — „Двадесет је и пет година, како нисам понављао грехе ране младости, кад сам дељао стихове у време „лаких запаљења“, а сада,

ето... видите!“ И Черник врло комично размахну рукама. — „Занимљиво би било — велим ја — прочитати их?“ — „Занимљиво? — пита. — Онда, молим Вас, овог часа. Понео сам, чини ми се, са собом плод моје несанице!“ И Черник извади из џепа табачић поштанске хартије и узвикну: „Зар то није дивно чудо? Професор Черник, у својој четрдесет петој години, са седом брадом и најсолиднијом репутацијом, узео улогу трубадурову, са стиховима у рукама?... Врло занимљиво, колега? Е, дакле, чујте и... смејте се, колико Вам је срцу драго. Нећете ме увредити, јер се и сâм себи смејем!“ — додаде Черник са својом заразљивом искреношћу. И он прочита доста лепу, по мом нахођењу, песмицу, па ми затим сâм понуди, да је узмем као „примерак јаке суманутости“.

Овде је писац дужан напоменути, да се млада докторка, — иначе љубитељка истине, — причајући епизоду о стиховима наново огрешила о истину, пропустивши ову ситницу: кад је поштовани доктор прочитао свој спев, Вера је Александровна, прилично узбуђена, са зарумењеним образима и поносито засветлелим очима, исказала Чернику велико задовољство, учињено јој спевом, и сама замолила да јој дâ „ову драгу песмицу“ за спомен, „и ако је она другој намењена“, — додала је докторка с врло одушевљеним изгледом наивне недосетљивости. И Черник је, весело осмехнувши се на последње речи, са очевидним задовољством испунио молбу свога колеге.

— Покажи нам, Веро, стихове Черникове! То је интересно... Ето, никад не бих ни помислила да Андрија Ивановић може правити стихове! — узвикну Коврова.

— Показаћу вам, само се ви, драге моје, немојте изрећи случајно о том пред Черником. А, у осталом, њему је све једно, судећи по том, што је он сâм затим препоручио „посаветовати се“ с вама двема поводом његове „декларације“ и уз то напоменуо, да је њему „потпуно све једно“, ако о његовој „болести“ дознаду не само моји пријатељи, него чак и сва академија. — „И сем тога ја сам човек милосрдан. Зашто остављати Вас без појмљивог задовољства, да се о такој „интересној“ новости разговорите с пријатељима „на тајно“? Та и Ви сте жена!“ — додаде он са ироничним осмехом.

— При свем том, он о женскињу нема никакво мњење! — проромони Рима.

— Е па, дај, дај, Веро! Ја ћу прочитати! — жураше Коврова.

И, узевши од Вењецке танки табачић, који она извади из новчаника, Коврова прочита:

Кад куцне одређени рани час,
И ја се, узнемирен, пробудим,
Тада већ очију више не сводим.
Нема сна. Мислећи само на Вас,
Бори се с њим мозак мој узбуњен,
И сан ишчезне, побеђен.
Тако сваки пут!

Чашицу брома испијам до дна,
Бројити шапућем док се не досади.
Ах! Као врло страшан вал,

Све собом носи мисао једна иста.
И, болесно осетљив за утиске,
Говора Вашега ја чујем гласе,
Не знајући за сан.

— Видиш! — узвикну Коврова. — То, заиста, није рђаво за доктора невропаталога! Очито је, сасвим се залудео у тебе, лукава Веро!... Ти си баш надахнула ученога професора! Браво, професоре јуначе! Ја му се клањам... И покрај свега му одвратнога скептицизма он бар није изгубио подобност одушевљавати се и чак у четрдесет петој години правити стихове... Допадају ли се они теби, Рима?...

— Јест, чини ми се да су прилично прожети осећајима...

— Ето, видиш, и у четрдесет петој се години може одушевљавати... Е, продужи, Веро... Видиш како се она претвара као смерна овчица, а овамо, уверена сам, у души ликује својом победом... Глe како је данас жива! Де, де, немој се чинити, молим те, равнодушном, — ми нисмо мушкарци, нећеш нас обманути. Женском је увек пријатно, кад га воле, па чак и кад оно само себе не би волело... И свима тим његовим подсмесима, пошалицама и осмејцима немој много веровати. Тако исто ни његову тражењу „занимљивих субјеката“! То је само ориђинална кокетност себељубног и паметног мушкарца, бојазан да се не покаже смешан у женским очима, што је „залудео“ у четрдесет петој години. Стога се он први и смеје сâм себи... То је, свакојако, згодно у случају неуспеха. „Ја, сам, знате, проучавао!“ Ала су лукава та господа

мушкарци! Про-у-ча-ва-о! Ето, он је тебе проучавао, као занимљив субјекат, и у време проучавања и заљубио се као деран, тај главом седобради скептик и љубитељ само своје науке и својега момачког кабинета... ха-ха-ха! Сада му је, дабоме, и кабинет омрзао, и наука му више није наука... Ја сам вам вазда приповедала, друге моје, да се љубав не шали ни с младим ни са старим... Она бахне... и са̂м ваш Черник, који је до сада „лукаво мудричио“, на једанпут проговори у стиховима! — с победничким изгледом изусти Коврова, испрекидано и са заносом избацајући реченице једну за другом. — Дабогме, сада: „И, болесно осетљив за утиске, говора Вашега ја чујем гласе, не знајући за сан!“ Ни бром не помаже! Тако је, тако! — продужаваше Надежда Васиљевна, са осећањем неке злурадости према професору. — А пређе шта је мислио? Про-у-ча-ва-о!... Бојао се, видите, да ограничава своју слободу и задовољавао се, као и многи, кратким пролазним везама!? Причај дакле, Веро, шта ти је још говорио? Како је увијао репом лукави лисац? Како ти је понудио руку и срце? И теби се, наравно, може честитати? Та говори, говори!

— Па ти јој не даш да говори! — уплете се Рима Михајловна.

— Е, ћутаћу, ћутаћу. Ми Вас слушамо, будућа Frau Professorin!

— А ти већ и сватове предвиђаш! А можда тога финала неће ни бити. Ја се још нисам одлучила! — лукаво напомену докторка.

И Вера Александровна настави причање о том, шта је било после читања стихова, како јој

је Черник рекао да се, после дугог размишљања, најпосле одлучио, да објасни тој девојци „која је нарушила мир његова живота“ појединости своје „хроничне болести“ и да јој понуди ризиковати да се уда за таквога неугледнога старца, „као што је Ваш покорни слуга“. — „Истина, изгледâ на њен пристанак мало је — тако до пет од сто — додаде он, смејући се, — али се при свет том треба постарати, те свршити ову ствар једном за свагда, не варати се празним илузијама и не тражити нов стан у академији. — Како мислите, колега? Треба се постарати?“ — „А зашто, велим, не огледати? Та Ви, надам се, на случај одбијања, нећете пасти у очајање и нећете се убити? — додадох ја са осмехом. — То је за Вас, ја мислим, као гусану кад изиђе из воде. Ви сте, сећате се, говорили да од љубави само луде силазе са ума, а паметни се људи брзо утеше? Наћи ћете, то јест, за проматрање други занимљив субјекат, и кроз недељу, највише две, бићете сасвим излечени од непријатне болести“.

— Их, каква си ти, Веро! Не можеш, а да не прококетујеш и не пецнеш човека! — упаде у реч Коврова.

— Шта да чиним! Не могох се уздржати, а да не пецнем. И, најпосле, једило ме, што Черник све то чисто из комендије говори.

— А ти би хтела исповест ватрене врсте? А ко се хвалио да не може поднети „љубавну атмосферу“? — напомену Коврова. Е де де, причај даље, лукава докторко, до чега сте докомендијали?

— У одговор на моје речи Черник се стаде смејати. „Имате, вели, колега, право; разуме се нећу се убити, нити се утопити, па ни доћи у очајање, али ће ми ипак зато нешто недостајати. До сада ја нисам имао такав хроничан напад нити сам правио стихове. Дешавало се, вели да је било „лаких запаљења“, али су брзо пролазила, и ја нисам мислио кварити самоћу свога кабинета. А ево сад... ова ми је самоћа досадна. И мени се чини да никакав други субјекат, па ма како био занимљив, не може заменити мога занимљивог субјекта“. — „А зар је он баш тако интересантан?“ — „Веома“ — вели. — „И млад“? — „Ваших година, колега“! — „Онда је дакле стара девојка. Ја имам двадесет седам и по“. — „Али зато ја имам чедрдесет пет. Опет је седамнаест година разлике. Је ли много, како Ви мислите? — „Ту све стоји до карактера даме Вашег срца. Ви сте га, наравно, проучили. Какав је он?“ — „Карактер, вели, њен није најмирнији: нервозан, прзничав, властољубан, деспотски. Самољубље велико. Прилична је кокета, и ако, разуме се, она то пориче.“ — „И Вама се могла допасти тако несавршена девојка?“ — узвикнух ја, смејући се, и ако донекле раздражена безобзирношћу његове карактеристике. — „Ето, видите, колега. *Тако* несавршена, па ми се допала. Јамачно ми се и допала што је таква, а не друкчија. Како сам и са̂м далеко од савршенства, то нисам баш ни особити љубитељ савршенства. Поштовати их човек може, али је с њима за чудо досадно, до зла Бога несносно! Стави их у оквир, обеси о зид, па им се

моли! Хвала лепо!“ — „Али зар ће Вам донети срећу жена, чији портрет нацртасте? Претпоставимо да ће она чак поверовати у озбиљност Ваше „болести“ и ризиковати, како велите, да се уда за Вас — добра ће мало бити. Та таква ће жена пореметити Ваш мир. Она ће Вас намучити, особито ако сте Ви суревњив и сумњичало. А ни Ваш карактер, чини ми се, није особито гибак, а уз то Ви волите и да проучавате „занимљиве субјекте“. Шта ће бити? Кроз три четири месеца такви ће се младенци разићи свак на своју страну. Вреди ли, кажем, тога ради кућу кућити?“ — „То Ви, колега, на памет говорите. Ја ћу бити муж прве класе: стрпељив, поверљив и несуревњив. Животно искуство, кажу, није стечено залуду. Ја, вели, знам како треба да се влада муж у годинама, па да не буде налик на фластер и да не постане смешан. Нека жена и кокетује, ако јој се то допада; ја, вели, нећу правити ни трагичних ни комичних сцена... дајем Вам, колега, часну реч. А ако се и деси што, мало ћу се пољутити. — и то за се, при затвореним тако рећи вратима. Запазите још једну одлику, знатну за породични живот: ја по вас дан нисам код куће и стога нећу жени непрестано пиљити у очи, те ће, на тај начин, много мање бити повода за домаће сцене. А ако јој, вели, изиђем из воље и постанем сасвим „беспристрасан“, или ако се она заљуби у кога — дешавају се и такве болести! — уметну Черник, — ја ћу јој, вели, и развод брака удесити, „часно и поштено“, примивши сву кривицу на себе. Бога ми, не лажем. И, поврх тога нећу се убити, нећу

се отровати нити удавити, па ни предавања нећу прекидати, јер су ти случаји врло обични“... Затим Черник пола у шали рече, да ће жена његова бити господар, а он њен покорни слуга, као што и приличи мужу у годинама. Нема опасности ни са стране „проучавања занимљивих субјеката“. — „Прво, немам кад, а, друго, нећу ни хтети, кад буде крај мене овај „најзанимљивији субјекат на свету“. Најпосле, ни године, колега, нису такве, да се траже „пустоловине“, како Ви напомињете“. — Он поћута, па додаде, „ради потпуности карактеристике“, да он није зао човек и да у свом веку није учинио никакве озбиљне пакости, за коју би његова жена могла поцрвенети. — „О том не може бити ни сумње!“ — узвикнух ја. Черник заћута и узе чупкати браду, пушећи цигару, као да ништа није ни било. Ћутах и ја, погледајући крадом у њега. Он ми се учини сада интереснији но што је био пређе, и ја осећах самољубно задовољство бити љубљена овим човеком, и ако не имађах према њему љубавних осећања. Срце је моје куцало мирно, али ми се Черник допадао. „Удавати се или не удавати се?“ — питах себе и одлуке не беше. Тако прођоше два три минута незгоднога ћутања. „Тако, дакле, колега, одобравате ли да учиним предлог?“ — упита Черник и додаде: — „Ви сте се, држим, досетили о ком сам ја говорио и кога ради сам долазио на Ваше жур-фиксе?“ — „Ради кога?“ — упитах и поцрвенех. Он се осмехну, махну главом и прозбори са шаљивим прекором: „О како сте Ви недосетљиви! Ви баш хоћете над сваком јотом да се тачка удари. Е па изволите, вели, учинићу.

Вас ради, колега, једино Вас ради, поштована госпођице; предлажем Вам да ризикујете бити мојом женом. Шта ћете Ви рећи на то? Разуме се: *не*?“ — журно додаде он, гледајући ми право у очи. — „А може бити и *да*!“ — омаче ми се некако неочекивано. Черник дође ван себе. Видело се да није очекивао такав одговор и упита: да се ја не шалим? Ја му рекох сасвим савесно да, и ако сам према њему расположена, ипак нисам у њ заљубљена, захвалих му за част коју ми чини и замолих га, да ми дâ времена да се промислим.

— А он? — нестрпљиво запита Ковровa.

— Он се осмехну и најозбиљнијим начином напомену да „заљубити се у њега, наравно, не би ни било могућно“ и додаде: „Промислите се, промислите се, колега; посаветујте се с другама. Ја, заиста нећу бити страшан муж, и ако је једна госпођица некако и уверавала, да је боље обесити се о жалосну врбу него удати се за мене. Али пошто ја њој нисам ни мислио чинити предлог, она се није ни обесила. Верујте, колега, да Вас нећу изненађивати сценама... Можда ћете се домислити — славно бисмо поживели. Летос бисмо пошли куд на страну, и Ви Шаркоа да чујете... свет да видите. Не хтеднете ли са мном путовати — отићи ћете сами — Ваша царска воља!“ Он дохвати шешир и, јако стежући ми руку, захвали што га нисам с места одбила. И подсмешљиво му лице весело се осмехивало, а он сâм чисто се подмладио. „Сад је време и за болеснике. Већ сам одоцнио због историје своје болести!“ — прозбори Черник и изиђе, оставивши ме у некој маглуштини.

Вера Александровна погледа у пријатељице и упита:

— Е шта Ви на то велите?

— Паметан је тај Черник. Вешто ти је учинио предлог? — рече Коврова.

— Ја се не бих премишљала ни тренутка, кад би ми се он допадао. Черник је честит човек! — проромони Рима Михајловна.

— А ја се премишљам. Та ја нисам заљубљена.

— Па ти ниси ни у стању да се у кога заљубиш, мила моја! — узвикну Коврова. — Ти мудрујеш и сувише, а и велика си обешеница. Черник је за те муж — као поручен! И заиста ћеш бити срећна с њим. Он ће успети да га заволиш. Та он ти се допада, није ли истина?

— Допада ми се, али то није љубав.

— Доћи ће и она, драга моја. Ти њега поштујеш, он тебе воли, — шта ту више мудровати? Занимаћеш се својом науком, не бринући се о сутрашњици, као сада. Постаћеш мати, настаће нов циљ живота. Или хоћеш да останеш уседелица? Ах, Веро, није сладак тај усамљенички живот! Узимај што живот пружа. Време пролази.

— А ако се наситим Черника?

— Ако... ако?? Зар мало што може бити у будућности? Лепо, и да га се наситиш, онда и мисли о том! — зловољно рече Коврова.

Све ућуташе. Докторка се замислила. Неодређен осмех прелеташе по њену лицу.

— Е па, најпосле, нека буде по вашем! — проговори она, најпосле. — У сваком случају

Черник је паметан, занимљив, и у њему нема ничега „ћифтинског“. Брачних сцена с њим неће бити. А ја ћу се потрудити да будем за њ интересна! — ђаволасто додаде Вера Александровна.

— Даћеш му, дакле, позитиван одговор?

— Јест, али ћу га замолити да свадбу мало одгоди.

— А зашто?

— Треба га пре свега испитати: да није сувише суревњив. Ја се, знате, страшно бојим суревњивих. Имала сам горко искуство! — заврши докторка, устајући да иде по визитама.

— Вера богме посред среће! — проговори Коврова. — И веруј, Рима, она ће бити узорита жена. Черник ће је неосетно довести под руку, и ако ће она мислити да је он њој под папучом.

— Само ће узалуд мучити Черника.

— А зашто?

— Вера уме дражити људе.

— Он ће се, ти мислиш, уплашити?

— Не... Ако воли, неће се уплашити, али жао ми је човека. Вера је понекад без милосрђа. Она ће навлаш кокетовати, било и с Петровом, да би искушала, како вели, Черника.

— Разумеће он њене досетке, не бој се.

— При свем том то не треба чинити. Са осећањем треба пажљиво поступати, а Вера не зна да људма може бити тешко од њених огледа, и да ће се после сама морати кајати! Ја се, у осталом,

радујем за њу. Биће бар у пристаништу! — додаде после кратког ћутања Рима Михајловна и упути се у своју собу.

Коврова тужно гледаше за њом и прошапта:

— А овој није суђено да свије гнездо. И нема среће. Сасвим је друга природа.

ГЛАВА XVII

Четврти се месец примицао крају од како је Стрепетов ступио ногом у Петроград са универзитетском сведоџбом и с пет препоручних писама у џепу, пун бадрости и наде да ће брзо добити место, али до сада не би још ништа одређено, никаквог сталног занимања! Привремени, сад већ при крају, посао код Чиркова и кондиције код адвоката, коју му је нашао Галанин, — то је све! А што је главно, у будућности баш ништа у изгледу сем „кандидатуре“ у Пољопривредној Банци и искрене, и ако бесплодне, жеље Чирковљеве да помогне Стрепетову да се иоле људски намести. Потврдило се да је његово превасходство говорило истину, како је његов утицај у другим надлештвима врло слаб, а у последње време службени је кредит скептика ђенерала, виде̓ло се, опадао и у оном надлештву, у ком он толико година служи, умејући повијати се за свима „ветровима“. Бар су о том кружили по вароши гласови, и познате багре штампа стаде све јаче нападати на неке „чиновнике што либералишу на државни рачун“, при чем

се врло провидно наглашавала некаква „преступна слабост“ Чирковљева. Последњег месеца Стрепетов све чешће затицаше јутром његово превасходство нерасположено. Нешто је, видело се, био забринут и раздражен овај чиновнички скептик. Једном, расматрајући археолошке цртеже младићеве, Чирков са осмехом рече, да ће „по свој прилици, брзо моћи и сâм специјално занимати се самом археологијом... имаће довољно времена!“ И, опазивши зачуђен поглед Стрепетовљев, продужи:

— Нове песме, нови људи! Јамачно ће, према садашњем времену, наћи да сам чак и ја „pas trop prononcé и... на одмор без саветничке столице и седам хиљада! И, чисто заборавивши да је ту Стрепетов, његово превасходство неколико пута, као у недоумици понављаше: „Pas trop prononcé! Pas trop prononcé!“

И на голобрадом жутом лицу Чирковљеву стајаше презрив, тужан и у исто време плашљив, осмејак чиновника епикурејца, који наслућује да може остати без добре плате за своју мудру философију, то јест без саветничке столице и седам тисућа.

— Јеест... Није баш обезбеђена ни моја каријера, младићу! — изненадно проговори његово превасходство после мале паузе. — Узмите то добро на ум, и немојте се особито журити у провалију! — додаде он с горким осмехом.

„Кандидатура“ у Пољопривредној Банци, на коју је Стрепетов с почетка полагао велике наде, остајаше у магловитој перспективи. Млади се паланчанин научио разумевати, што значи бити „кан-

дидат". Три пута је он свраћао у банку, да се извести о упражњеном месту, али „празнога места" никако не беше. Први пут је младић био среће да наиђе у чекаоници на самога господина Гринбека. Управник, који је младићу сликао јерархично дрво и онако на ситно објашњавао правила свога завода, није у први мах ни познао Стрепетова, и тек када, мало збуњен, младић помену да је, по његовој наредби, записан као један од првих кандидата, банчин управник нагласи, да „празног места још нема — треба очекнути".

— Вас је, чини ми се, препоручио барон Емилије Антоновић Краус? — досећаше се г. Гринбек, загледајући у Стрепетова и очевидно узимајући га за неког другог.

— Ја сам имао писмо од самарскога вође племства Полуектова.

— Јест, јест... Ја сам побркао... Сећам се, сећам... Врло добра препорука... Ваше презиме?

— Стрепетов, свршени ђак свеучилишта.

— Тако, тако.

И, потпуно сетивши се молитеља, управник упита:

— Адреса је Ваша, господине Стрепетове, наравно, забежена код нас?

— Забележена.

— Е, па врло добро... Кроз недељу две навратите се! — додаде управник и, љубазно стегнувши Стрепетову руку, оде у свој кабинет.

— Да ли је у изгледу да ће се које место упразнити? — упита обрадовани Стрепетов младића за обавештаје.

— Може бити! — с неком тајанственошћу и спуштајући глас одговараше беспрекорно одевени господин Циганов, који је опазио да је управник Стрепетову пружио руку и стога сматрао да је потребно бити поверљив и парадирати притворном љубазношћу. — Мисли се, видите, да ће један службеник бити отпуштен од првог идућег месеца... Нешто је покварио са шефом одељења... Некакав нихилист! — напомену с киселим осмејком овај одушевљени поштовалац звучних презимена и финих манира. — Али само ја то Вама као тајну! — поверљиво додаде Циганов. — Питање о отпуштању још није, чини ми се, сасвим сазрело, али се може очекивати да ће Вас Ернст Богдановић имати „у виду", ако се то место упразни.

Стрепетов оде с надом, али кад је, после две недеље, дошао да се извести, чиновник за обавештаје љубазно га запрепасти извештајем, да је место попуњено. Заузео га је неки младић, који није био записан као кандидат.

— Али како то? На што су онда кандидати? — узвикну Стрепетов.

— Особит случај. Са̂м је председник управе, његова светлост гроф Алексије Алексијевић Дурасов молио да се узме овај младић! — објасни господин Циганов, изговарајући титулу, име очево, име и презиме господина председника управе са особитим осећањем и с неким слатким премирањем у гласу, при чем његово улицкано, белуњаво лице сијаше од милине пуне ропскога поштовања. — Е, разуме се, њега су и примили. Зар се могао и не примити, кад га је са̂м гроф препоручио,

размислите и сами! Тај је младић из добре куће и тако је, знате ли comme il faut. Био је, веле, веома богат, служио је у гарди, али се пропијанчио, дао оставку и био принуђен ступити код нас за педесет рубаља. Шта је то? У осталом, њему ће јамачно брзо дати какво боље место у унутрашњости. Он је, чини ми се, род грофу.

Стрепетов изиђе, оборив главу. После месец дана он ипак сврати у банку, да се извести. Дознао је да нема изгледа за какво ново упражњење, никога нису намеравали отпустити. „Узалуд се он узнемирује. Њега ће одмах известити, кад се место упразни. Нека он само изволи јавити, ако промени адресу!“ — љубазно додаде господин Циганов.

За ова четири месеца Стрепетов, враћајући се с рада код Чиркова, почешће је облачио фрак и походио више причекаоница разних државних и приватних завода, с намером да тражи рада, нудећи своје услуге са снебивљивом простодушношћу молитеља, који још није изгубио сваку наду. Ако и без препоручних писама, он је ипак храбро изговарао обичну фразу:

— Свршени ђак свеучилишта Стрепетов. Хтео бих добити посла.

Али га најзад ова стереотипна фраза поче једити; напред је већ знао да ће чути као одговор исто тако стереотипну фразу, изговорену више или мање раздражљивим тоном:

— Нема места!

Куд се није мотао Стрепетов, који стави себи у задатак, да савесно огледа сва мучења службо-

тражилаца! Био је у два министарства, у државној банци, у контроли, у железничким и бродарским дирекцијама, у друштвима за осигурање, у приватним банкама, у нотарским канцеларијима, и одасвуда је одлазио с једном истом фразом, која му стоји у ушима:

— Нема места!

Сви су заводи, видело се, били препуњени. Свуда су исписивали хрпе хартија, звецкали над рачунаљкама, пушили, брбљали и журили се. Свуда сем редовних било је још и ванредних чиновника и небројена количина у књиге записаних и незаписаних својих кандидата, с бољим или слабијим препорукама, који чекају места с гладним нестрпљењем интелигентних људи, неспремљених ни за какав посао сем чиновничког. Сви су хтеди и могли само *служити*, тј. писати актове или низати цифре и примати плату, колико да не помру од глади, уз пркос дипломама, добивеним после дугих година учења.

И Стрепетов је час по губио присебност и долазио у очајање.

„Ето и он је, држи, свршио универзитет, зна два језика, млад је и поштен, готов да примени где било своја знања и своје силе, али то ником није потребно, и он не само што не може помоћи породици, него је, само захваљујући срећној случајности, и са̂м једва нашао привремене зараде“. И млади је човек, премишљајући о свом положају, више пута горко жалио, што није добио практичније образовање. Дајбуди комад хлеба био би му

обезбеђен, мислио је. А сада? Зашта је, ва истину, он подесан, сем службе?

А мати у то време напреже своје слабе силе, трчећи под старост по тим проклетим кондицијама и, наравно, неће да се пожали на тежак живот свој ни једном речцом, ни једном напоменом. Напротив! У својим бескрајно нежним, добрим и храбрења пуним писмима она непрестано моли, уверава, тражи да за сада не мисли о њој, него да стрпљиво, не очајавајући од првих недаћа, чека место, наравно такво, на ком Паја не би чинио насиље својој савести, осећајући муке душевнога несклада, и не би ризиковао да једном постане онакав исти „несрећни скептик и језуит“, као што је Чирков. „Ја не бих примила тако страшну жртву, кад би се ти, бринући се о мени, одлучио на што томе слично. Од душевнога несклада нема ништа страшније. Отац ти га није знао и до краја свога живота веровао је у добро људско. Буди и ти такав, чедо моје! Места ће, разуме се, бити“, — тешила га је мати, љубављу испуњена. Зар је могућно, заиста, да се за такога „вредног и честитог младића“ не може наћи рада? Не жале се узалуд сви редом како нема радника. А где и треба тражити „раднике“, ако не међу свежим младим снагама? „Зар нису за сваки посао потребни честити и образовани људи?“ — писаше, између осталог, стара идеалискиња шесетих година, уверена да се без таких људи не може бити.

„Јесу ли потребни?“ — отимало се из прсију невесело питање у часовима туге.

И Стрепетов, који је успео да за ова четири месеца петроградског живота изгуби многе илузије лаковерне младости, већ није с пређашњим ружичастим надама погледао на будућност. Живот није тако лак, као што му се чинио. Неспремљен за борбу са животом, ослобађан матером од свих раних брига, без трпљења и извежбаности, он је јако примао срцу оштрину првих разочарања. Оно што је видео у првим данима практичнога живота нехотице је ојачавало горчину сумњања и нагонило да се озбиљно замисли овај наивни степин син, бачен у животни вртлог без потребне сурове, умне и моралне очеличености. Разлика између онога чему су га учили, о чем је читао у производима великих људи, и онога чему га је учио живот — чинила је на њ убиствени утисак. Књиге су му говориле о дужности, о љубави према ближњима, о одрицању себе, о части, као о најбољим особинама човековим, а живот као да му је говорио да баш то није потребно. И он се нехотице присећаше својих првих сусрета, присећаше се савета̂ практичног морала чиновника скептичара и свих оних жалосних факата стварности, које је сада морао видети и о којима је тако често морао слушати, као о стварима најобичнијим и стварима које често чак никога и не буне. Све је то утицало на пријамљиви темпераменат Стрепетовљев; отров скептицизма, и ако једва осетно, почињао је свој рад, и узалуд се ум трудио, да размрси та проклета етичка питања, која увек интересују младост, а која поставља са̂м живот, пун неразмршљивих противуречности.

Светла идила наивне младићске вере била је оскврњена.

ГЛАВА XVIII

Тек што се вратио с далеке кондиције једнога ружног децембарског вечера, прозебао и уморан, сеђаше Стрепетов за столом у свој маленој собици, топлој, осветљеној благом лампином светлошћу, прочитавајући по други пут мало час добивено писмо, пуно нежних укора дубоко дирнуте матере због послатих јој четрдесет рубаља, које је Стрепетов стигао да скунатори за све ово време и о којима је, шаљући их, писао да су му ти новци „сасвим залишни“.

„Не враћам новац натраг, да не бих увредила тебе, мога премилога, доброга голуба; али ако хтеднеш опет послати пре но што се стално наместиш, наљутићу се и вратићу... Не одузимај од својих мрвица, рођени мој, ако љубиш своју мајчицу... Ми нисмо баш у такој невољи... Часова имам, хвала Богу, довољно, и ја се осећам врло добро.“

Али Стрепетов, који је добро знао пожртвовну природу материну, није много веровао овим умирљивим врстама, управо онако исто, као што је и осетљиво срце материно погађало у синовљевим писмима, — писмима пуним храбре вере у будућност, — скривену жичицу сете. И мајка и син деликатно су крили једно од другога све оно што је

могло ражалити кога од њих, претпостављајући да се на тајно муче једно за друго.

„Часова има довољно!“ — помисли Стрепетов. — Али то је још горе, кад га материно здравље не успокојава. Куд она може, онако слаба, трчати по кондицијама ових хладних дана!... И он јој ничим не може помоћи!

— Кад ли ће се то све свршити? — узвикну наш младић, пун јеткости и очајања.

Он се замисли о свом положају. Тај положај није био, заиста, сјајан, особито кад се има на уму старање о матери. Ово дана, баш некако око петнаестога у овом месецу, довршиће посао код Чиркова. Археолошки описи преписани су, цртежи су снимљени; остало је да доврши каталог библиотеке. Више није имао баш ништа за рад. И ако се Чирков неколико пута чудио што се Стрепетов жури с послом, „као на пожар“, и ово дана изјавио од некуда жељу, да има неколико лепо преписаних примерака каталога, очевидно Чирков хоће да развуче посао, те да би га само чим год забавио и дао му плату. Он неће пристати на то. Неће он, ва истину, експлоатисати деликатност овога несимпатичног ђенерала. И без тога је он одавно сумњао да је сав овај археолошки препис био измишљен специјално за њ. Такво га је саучешће од Чиркова и дирало, и у исто време и вређало му самољубље. Он ће одлучно одбити преписивање каталога. Доста ће бити Чиркову и један примерак!

Од петнаестога, дакле, остаће само кондиција код адвоката, тј. тридесет рубаља месечно. Од

тога ништа не одвоји на страну! Једва са̂м да протавориш, и то изоставивши неке позиције у месечном буџету, који је сада ишао до четрдесет рубаља.

И начинивши тачан попис месечних издатака, наш младић одмах предузе своћење свога буџета са онако исто забринутим и озбиљним лицем, с каквим би то чинио са̂м господин министар финансија, који жели да постигне равнотежу између доходака и издатака. Позиције: „Куповина књига — 3 р.„ и „Позориште и музички концерти — 3 р.“ биле су храбро прецртане, до бољих времена; друге су позиције смањене. Тако у рубрици „Чај и шећер“ цифра 3 поправљена је на 2, а у рубрици „Ситни издаци“ издатак од две рубље сведен је на једну. Остало је да се смање још две рубље: требало је изабрати између „дувана“ и „библиотеке“ — друге се позиције никако нису могле дирати, — и Стрепетов одлучи смањити прву, оставивши недирнут издатак од 1 и по рубље на духовну храну. На тај начин, за неколико минута жељена равнотежа би постигнута, при чем је ручак код Немаца, обед од два јела, задржан, исто тако као и доста велики издатак на хлеб, као на допуну храни, прилично потребну за млад желудац, за који један само оброк није давао довољно гарантије против осећања глади јутром и вечером.

Свршивши с буџетом („неминовно ћу га послати кући, е да би се мама уверила, да се ја не храним само кобасицама; нека не одбија новац“), младић, очевидно задовољан лакошћу с којом је

изашао на крај са свођењем буџета, устаде и поче ходати по својој маленој собици.

Глава му је била обузета једном истом мишљу: Посао је преко потребан. Где да га нађем, док не добијем место? Куда још да идем да тражим?“

Сети се да се одавно није извештавао: је ли се вратила из иностранства „она жена“ — како је неделикатно братанац у писмима крстио своју тетицу. Јамачно је већ једном дошла.

Он одлучи да треба испунити материн савет и отићи Варњицкој. Бар ће му савест бити мирна, и видеће ту „знаменитост“, о којој је толико говорио Чирков. Али, разуме се, он неће послушати „гнусних“ савета Чирковљевих (и, помисливши на те циничке савете, невини младић чак поцрвене од негодовања и пљуну) и неће је молити ни за што... Ваљда ће се и сама понудити да поради за њ... И то... У осталом, нема се шта рачунати на то... Та он неће дволичити, како га је учио Чирков.

— И ђаво да је носи! — не без енергије узвикну Стрепетов, напајајући се од некуда према непознатој тетици непријатељством, још већим него пређе, после карактеристике Чирковљеве, и осећајући у исто време, успркос непријатељству, јаку жељу да види ту „лепушкасту ретроградку“.

После четврт часа журнога корачања, налик на кратке кругове затвореног звера у кавезу, и очајнога превлачења руком по коси, забринуто лице Стрепетовљево на једанпут се разасја, као у човека, у чијој су глави синуле срећне идеје.

Како се то, ва истину, он раније није сетио? Сутра ће пошто пото наћи Поручњева и замо-

лити га, да му набави што за превођење. Он зна добро два језика и пише, рекао би, доста литерарно. Наравно, Поручњев, кад дозна за његов положај, неће му одрећи помоћ, ако проба испадне добро! Ето зараде!

Тако је размишљао Стрепетов, седајући за сто, да одмах оствари и другу, тако исто „срећну“, по његову мњењу, мисао.

И он цифрасто исписа на четвртини табака врло крупним шакописом:

СВРШЕНИ ЂАК СВЕУЧИЛИШТА

— и затим настави ситнијим словима:

Тражи часове (зна енгл. и франц. језик) и у опште какво занимање. Вас Ос. 10., с. 72., кв. 35. П. С.

— Сутра ћу однети у новине; можда ће се когод и јавити! — узвикну Стрепетов, уживајући у својој творевини и задовољан „срећним“ идејама.

На срећу, безнадно расположење и у најочајнијим приликама не бива хронично чак ни у најсуморнијих људи, а у двадесет другој години и мање „срећне“ идеје усељавају наде. Није чудо, што је и Стрепетов пренуо духом. Ружичасте сањарије га обујмише. Наново освежен и надама испуњен, мишљаше сада о приватним часовима, о преводима, о месту. Рада ће бити много, али се он неће уплашити. Зато ће и зарада бити врло добра, — мајка ће се, најзад, одморити. И он је зидао ваздушне куле на овом. „Други имају посла, — па зашто и он да не може наћи?“ — дошаптаваше му сада нáда, свежа и млада као што је и сâм.

Али о чем било у последње време да је мислио младић, мисли су му некако нехотице прелазиле у сањарије о Рими Михајловној. Те сањарије, којима се тако радо одају заљубљеници, — обладаше свим његовим бићем, заносећи га као чаробне бајке дечака. Безнадност у љубави само је појачавала лепоту и разноликост снова и уморну жестину неостварених жеља! Ко му је могао закратити, да у машти не дели утиске с Римом Михајловном, да не хода с њом испод руке, да не читају заједно и, најпосле, да не излије пред њом своје препуњено срце? Облик тога изливања приказивао се заљубљеном фантазеру у различним варијантима, али, у сваком случају, он ће *клекнути* пред својом „мадоном“ и исповедити како је свето обожава, молећи за опроштај, што се он, недостојан, осмелио да заволи такво надземно створење. И она ће му, дарнута његовом чистом љубављу, пружити, у знак опроштаја, своју малену, посуту младежима ручицу, коју ће он обасути пољупцима и сузама, сав дрхтећи од таквога блаженства, и наново ће се заклети на вечну љубав, молећи само за допуштење да јој буде пријатељ и чешће да је виђа...

Ипак се на том само сањарије не заустављаху, и младић је често хватао себе у маштама грешнога светотатства, у којима је он обасипао пољупцима не само руке своје „мадоне“. Али ко му је могао закратити сва та бескрајна, пуна чаробне сласти, маштања, под чијим појетским ореолом он са̂м, наравно, није ни назирао захтеве давно пробуђене страсти младе природе, — страсти која није нашла излаза?

И када се те маште, које крв узбуњују, разбише пред стварношћу, као чудни снови у часу кад се човек пробуди; младић осећаше особите врсте лепоту поносите море безнаднога заљубљеника, који не сме сањати — не само о срећи узајамној, него чак ни о пријатељском расположењу љубљенога створа. И тада он није сањао, него је мислио о Рими Михајловној. Присећао се последњих сусрета, њених речи, интонације гласа, израза лица, погледа, осмеха, покрета, залуду се трудећи да ухвати у њима ма и најмањи знак расположења, и, као сваки први пут заљубљени човек, — налазио је, разуме се, само потпуну равнодушност, па чак и ненаклоњеност и занемаривање.

И она уздржљивост према њему, која се, у послење време, како му се чињаше, увећала, уздржљивост пуна озбиљне хладноће, која не допушта никакву блискост; и ове ретке, без значења, фразе, и они кратки, готово сухи, одговори на питања о њену здрављу која је он чинио, трудећи се да сакрије нехотичну дрхтавицу гласа при погледу на уморено, бледо лице своје „мадоне"; и они тренутни изласци из њене собе у гостинску, када је Стрепетов долазио, с буди каквим изговором, у време изван жур-фиксова, охрабрен позивом Вере Александровне да их походи кад му је воља, — сви су ти знаци потврђивали, чињаше му се, тачност његових закључака, да Рима Михајловна никада неће сићи ни до обичнога расположења према њему. Она га је, истина, увек примала љубазно, питала по кадшто како му иде у Петрограду, и више пута се извештавала о здрављу

матере и сестара, — али зар све то штогод доказује, сем простога саучешћа таквога безмерно доброга створења, као што је Рима Михајловна, према осамљеном јаднику? „Само сажаљење, и то је све“! — сетно понављаше Стрепетов. Требало би да престане одлазити тамо, али, Господе! — зар је он у стању одлучити се на такво јунаштво?

И, најпосле, та он одлази по позиву Вењецке! — утишаваше себе младић. С њом он много чешће разговара, него са суровом девојком, и у опште осећа се с докторком много слободније! С њом се не снебива да ћерета, да се шали, да се препире, док с Римом Михајловном, за чудо, не налази речи и по некад ћути као прави дедак... Али је зато и Вењецка с њим тако љубазна, мила, пажљива, премда се кадшто и подсмева, називајући га „младићем из Аркадије“. Последње недеље ова подсмешљива докторка била је особито љубазна: готово цело вече пређаскала је с њим, не обраћајући пажњу на друге обичне госте: Черника и Петрова; шалила се, правила досетке, запиткивала га да се није заљубио у кога у Петрограду, предлагала му, смејући се, да буде његова „повереница“ у стварима срца његова, и сасвим га довела у забуну, додавши доста лукаво, да се по некад у повереннице заљубљују. А на растанку молила га је да неминовно сврати к њој ове недеље и да јој прочита „Моцарта и Саљери“, и тако је љупко зажмирила очима, рукујући се с њим!

Он ће, наравно, отићи, али не докторке ради — ако му се и допада ова симпатична докторка, зар је ипак могућно њу поредити с Римом Ми-

хајловном! — већ да би ма и за тренутак видео Риму. Можда ће она часком изићи, да чује читање!

— Отићи ћу сутра у вече! Сутра... сутра!

А они, готово свакодневни, тобоже нехотични и незнани сусрети — никако нису то. Он види само кришом, као крадљивац, Риму Михајловну, вребајући у обично време њене свакидашње шетње.

Сада је већ знао, тачно знао, у које време она хода и пошто сврши посао код Чиркова, никад не остајући код њега да доручкује, хитао је с Васиљевскога Острова у Кирочну, журећи се да пређе ову раздаљину без мало за двадесет минута, и вребао је на противној страни Риму Михајловну. Сав је премирао од заноса, кад би се појавила малена, позната му фигурица у црном оделу, и одмах је ишчезавао, да га Рима Михајловна не би опазила. Прићи к њој и објаснити јој какогод случајност сусрета он, наравно, није имао смелости, и ако се више пута и накањивао на то.

Он је, разуме се, био уверен, да га „мадона“ ни једанпут није смотрила, а, међутим, „мадона“ је видела те изненадне појаве младога човека и..... испрва слегала раменима, осећајући досаду, помешану с пријатним двоумљењем, а затим тако навикла, полазећи од куће, да је Стрепетов вреба, да би се и нехотице зачудила, кад не би, неосетно погледајући на супротну страну, видела како се журно удаљује стасита фигура младићева. Она се, наравно, никад није изрекла да зна за ове детињасте поступке, уверена да ће се „луда болест“ брзо свршити,

„Време је већ и посла се прихватити“!

И, наоружавши се писаљком и свешчицом за избележавање и напомене, Стрепетов одлучно отвори „Социологију“ од Спенсера, коју је он још одавно не знам зашто проучавао. Али се читање не одмицаше; мисао се противила, да се сасредсреди на хладно мирним параграфима о облицима брака у првобитних људи и, залазећи час по у Кирочну, прелазила је у чудновате сањарије о Рими. „Јамачно би, у старо доба, њу уврстили у богиње“! — категорички одлучи Стрепетов, лаћајући се наново читања. Ипак, после пет шест прочитаних, али мучно и схваћених, страна књига би отурена. Мисао о „богињи“ изазва у младићу притицај онога надахнућа, које наилази, као што је познато, на заљубљене, који се на једанпут осете песници, и које тако често збуњује несрећну господу уреднике, који треба да читају читаве хрпе лирских излива таквих случајних песника, који обично достављају плодове свога надахнућа, препуњене осећањем, али и пуне погрешака просодијских, уз препокорна писма, с неизоставним молбама да се што пре наштампају, „по могућности, у првом броју на реду“.

Наш се појета, разуме се, без оклевања користио и сада појетском мишљу. Исписавши на хартији крупним словима: „Богиња“, сав се преда̂де тој мисли. Стих се низао за стихом ватрено и непрекидно; само су овда онда настајали прекиди, кад по који слик није могао како треба доћи под перо.

Већ је у педесет стихова „богиња“ била насликана као тако необична чаробна лепотица, ка-

ква и сама богиња може бити у претерано врелој фантазији двадесет-двогодишњега заљубљеног песника, — одевена, уз то, као становници неба, у неке прозрачне „етерне“ тканине, сасвим непознате на земљи, — кад се на вратима зачу куцање баш у тренутку, кад је узбуђени песник, довршивши опис спољне лепоте богињине, управо био прешао на изношење моралних јој савршенстава.

„И шта хоће та Немица“! — незадовољан помисли песник, потпуно уверен да куца домаћица.

— Изволʼте, — довикну он.

Али, на изненађење младићу, место доброћудногa лица Амалије Карловне, са седим витицама, он угледа сасвим неочекиваног госта — доктора Черника.

— Опростићете, надам се, мојој нетраженој походи, драги Павле Сергијевићу? — љубазно проговори Черник, стежући руку Стрепетовљеву! — А Ви, као испосник, седите за послом у својој спретној ћелици? — додаде он, бацајући брзи поглед на сто, на коме се виђаше лист, исписан стиховима, с крупним, врло уочљивим натписом: „Богиња“, и на оглас који беше покрај отворене „Социологије“ и у којој речи „Свршени ђак“ из даљине обраћаху особиту пажњу на се величином и калиграфском израдом.

— Јест... ето... читајући, писао сам неке напомене! — збуњено, чисто ухваћен на месту преступа, промуца младић, журно преврћући своју „Богињу“ и још се више збуњујући. — Изволʼте

овде, на наслоњачу, Андрија Ивановићу. Биће Вам угодније! — срдачно нуђаше домаћин.

„Хехе! И ти си, брацо, у критичном стихотворном периоду! Притицај крви у велики мозак"! — осмехну се за свој рачун Черник и, као и не опажајући Стрепетовљеве забуне, проговори, седајући на даљу столицу:

— Добро ми је и на столици. Врло добро, заиста. Немојте се, молим Вас, узнемиравати, Павле Сергијевићу. Добро Ви то чините, што при читању водите прибелешке. И ја тако читам. Јест. Прочитано се некако лакше прима. А ја сам к Вама дошао у улози гласничкој! — весело додаде доктор, љубазно погледајући својим маленим очицама у Стрепетова.

— Од кога? — зачуђено узвикну младић.

— Од Риме Михајловне.

При том имену Стрепетов плану.

— Од Риме Михајловне? — понови он питањем, трудећи се да савлада своје узбуђење. — Баш сте ме изненадили, Андрија Ивановићу! Каква је то порука? — проговори младић са извештаченом равнодушношћу и навлаш развлачећи речи.

„И центри за устављање рђаво раде. Сасвим се зацопао овај аркадски пастирић. Како је срећан! Сâм живот и младост бију из њега свега!" — помисли доктор, погледајући с прилично зависти на свеже, руменс образе овога „аркадског пастирића", и рече:

— Рима је Михајловна поручила доставити Вам, да Вам нуде кондицију. Тек што је дознала за то и хтела је одмах да Вам напише, а ја сам

био у то време код њих и примио сам се да Вас лично известим. Мени је био пут овуда, на Острово, к једном болеснику; мислим: тако ћу и однети добар глас и узгред Вас походити. Ево Вам адресе. Наша претерано тачна Рима Михајловна све је ту записала.

Са овим речима Черник предаде Стрепетову лист хартије са адресом.

Младић стаде захваљивати Чернику, али га овој доброћудно прекиде:

— Мени, зашто? Ви госпођици захвалите. Она је то израдила, и још како се заузимала! Све је своје познанике тога ради покренула наша ћутљива Рима Михајловна. И мене у том броју, али, на жалост, ником од мојих пацијената није потребан учитељ.

— Ја управо и не знам како да захвалим Рими Михајловној! — бурно ускликну узбуђени младић. — Она је тако бескрајно добра... тако добра!

Професор слушаше Стрепетова и добар, весео осмејак играше на његовим маленим подсмешљивим очима. Овај „аркадски пастирић“ заиста му се допадао, уз пркос томе, што га је Вера Александровна звала да читају „Моцарта и Саљери“.

„Како га дира свака услуга! Каква Аркадија“!

— Ви само, драги мој, послушајте мој савет: немојте много захваљивати Рими Михајловној! — напомену, осмехнувши се, Черник.

— Зашто?

— Госпођица то неће одобрити, и Ви ћете је само много збунити. Зар Ви нисте опазили, драговићу, да је скромност једна од многобројних

јој врлина?... И, знате још шта: немојте ме издати, Павле Сергијевићу, немојте се изрећи да сте чули о њену заузимању, иначе ћу и ја добити! — шалећи се додаде Черник.

— То је заиста нека света девојка! — са жаром избаци Стрепетов, осећајући неодољиву потребу излива.

— О како сте Ви брзи, Павле Сергијевићу! Баш као папа римски, проглашујете за свеце! — стаде се смејати доктор. — У осталом, нећу се противити, а ако не признајем светаца у овој грешној „јудоли“. А да је она добро чељаде — томе нема поговора. Уз то је, богме, и доста лепа, је л’ истина, драги мој? — неочекивано додаде Черник, погледајући у Стрепетова с најневинијим изгледом.

Том приликом Стрепетов поцрвене не толико од забуне, колико од увреде због неправедне, по његову мњењу, оцене лепоте његове „мадоне“.

— Доста лепа? — понови он изазивачким тоном. — А по моме мњењу Рима Михајловна је лепотица! Она представља тип више лепоте. У њену лицу има нешто особито, надахнуто. Њене очи...

И на једанпут, побојавши се да му Черник не погоди тајну, младић удари у лукавство, додавши већ без пређашњег изазивања:

— У осталом, о лепоти се људи не препиру. Сваки има своје појмове у том погледу. Уз то ја сам исказао своје мњење сасвим објективно. Мене се, управо, ништа не тиче лепота Риме Михајловне.

— Е, разуме се, објективно, — најозбиљнијим тоном дометну Черник, с једва осетним лу-

кавим осмехом. — А Вера Александровна каква је по Вашем мњењу, са објективнога гледишта, лепа или не?

— Вера Александровна није ружна, али се она мени не допада. У њену лицу нема... нема...

— Чега нема?

— Оне лепе оштрине, оног замишљеног израза, који има Рима Михајловна. И црте лица нису тако фине, и очи... нису оне, та, једном речи, како да се изразим, то је сасвим друга лепота... Више је... земаљска!

— А мени се, напротив, она више допада, са објективнога, наравно, гледишта. Видите какав сам ја вандал, Павле Сергијевићу! — расцерека се доктор.

Он запали цигару и запита:

— Е, а Ваше ствари како иду? Место још стоји у магли? Петроград као да није оправдао Ваше ружичасте наде?

О, сад он већ није онакав „голуб", какав је дошао. Он види како је тешко добити место и занимање. И људе се научио разумевати. Али он ипак не губи наде да ће се наместити и живети мирно, не ризикујући да постане онакав, као што је, на пример, Чирков или њему слични. А њих је овде много.

— И горих није мало! — уметну доктор.

— Сада ћу, ето, с новом кондицијом имати две, — весело продужи младић, — а сутра ћу још отићи к једном књижевнику, потражићу посла за превођење и оглас ћу дати у новине.

— Ето тога „свршенога ђака“? — осмехну се Черник, махнувши главом на оглас.

— Јест, а што?

— Ништа, ништа, носите. И сâм сам у време гладнога ђаковања оглашавао: „За храну и стан“. Понекад је помагало. Само знате шта? — Немојте се много уздати ни у преводе ни у огласе. Ја сам, драги мој, све то прешао... А тада, имајте на уму, није било толико гладних интелигентних уста, па и онда је, рећи ћу Вам, тешко било пробијати се. Али зашто Ви желите толико рада да накупите? Да течете новаца, шта ли, спремате се? — нашали се доктор.

— Али зар ја то за себе? — узвикну Стрепетов увређено. — Мени је самом довољно и тридесет рубаља. Али ја нисам сâм!

И младић исприча професору, како има дивну матер и како је њој тешко трчати по кондицијама... Треба, најпосле, бар у старим годинама и она да се смири.

— Ко је дужан побринути се о њој и о сестрама, ако не ја? — додаде он на завршетку. — И ја бих примио послова, ако хоћете, и за четрнаест часова на дан! Само кад би ми дали посла!

Черник слушаше ове наивно усхићене похвале матери, ове синовље бриге, којих ради је младић готов да се одрече животних радости, толико привлачних у његовим годинама, разгледа скромну ћелијцу његову и осети још већу симпатију према овом „аркадском пастирићу“, који још није изгубио свежину срца и подобност живети за другог.

— Е, већ је и мени време да идем на посао, а и Вама да продужите читање и... прибелешке, — проговори са осмехом Черник. — Врло ми је мило, што сам поседео у Вашој спретној ћелијци, драги Павле Сергијевићу: из Вас, знате ли, бије свежина... Бога ми... Сад су већ и младићи начети, а ми, старци, сасвим смо већ искварени. Навратите се који пут к мени... после десет часова у вече готово увек сам код куће. Да се поразговарамо.

Он му јако стеже руку и на самим вратима рече, мало збуњен:

— И, знате, још нешто. Немојте се наћи увређени: с пријатељске стране... и ја сам, драги мој, издржавао своју стару матер... Да ли Вам је одмах потребно новаца?... Ја имам, — та глобим болеснике; кад се обогатите вратићете.

Стрепетов одсечно одби. Није му потребно.

— Е, како знате; али запамтите да Вам увек стојим на услузи!

Стрепетов топло захвали.

„Види се, мамин синак, али ипак није рђав момак“! — прошапута Черник, слазећи низа стубе.

„Само ће се на сваки начин брзо покварити у овом коловрату, у тежњи да што више заради“! — скептички помисли доктор већ у саоницама и сасвим неочекивано рече у себи:

— И „богиња“ ће бити луда, ако се не уда за овога здравог делију!

ГЛАВА XIX

I

Кад је сутрадан Стрепетов дошао Чиркову на посао, његово превасходство већ није било код куће.

— Никола Петровић баш је сад отишао. Долазио је курир, тражио га начелник! — достави, са забринутошћу на лицу, налицкана и свежа, као и обично, Аксјуша, пуштајући Стрепетова у кућу.

— Онда ја да се вратим.

— Не, не, немојте одлазити. Никола Петровић је молио да Ви на сваки начин радите у кабинету без њега.

Младић пређе у кабинет, да доврши каталог; остало је да попише књиге из горњих полица.

Стојећи на малим стубицама, он је брижљиво исписивао натписе књига. Књиге су већим делом биле на туђим језицима: из етнографије, антропологије, археологије и историје уметности, с дивним цртежима, у скупоценим, елегантним корицама. Видело се да домаћин није жалио новаца на своју библиотеку.

— Павле Сергијевићу! — зачу се Аксјуша, улазећи у собу.

— Шта је? — одазва се Стрепетов, не одвајајући се од посла.

— Баш бих рекла да Николу Петровића нису позвали онако тек.

— По чем Ви то мислите? — упита Стрепетов, заинтересован овим приступом.

— Па види се по свему. У последње време он је све нешто нерасположен, и данас је отишао

такође прилично невесео, ни „кафицу“ није испио до краја. Курир, који је дошао за господина, нагласи некако „двосмислено“, као да се чује да Никола Петровић одлази са свога места. Начелник је, вели, незадовољан, што је „Ваш ђенерал много слаб и попустљив, а у садашње време, вели, то се никако не може допустити!...“ — Господин Вам није ништа говорио о том? Будите добри, молим Вас, кажите ми? — додаде Аксјуша, очевидно мучена радозналошћу.

— Ништа одређено.

Аксјуша постаја за часак, па оде.

„И она се узнемирује! И ње се тиче!“ — помисли Стрепетов.

После неког времена Аксјуша дође, да брише прашину и наново поче:

— Тада ћу морати и ја одавде да одлазим.

— А зашто Ви да одлазите?

— Господин ће јамачно отпутовати.

— Куда?

— Па на страну. Сви ђенерали, мало знатнији, кад због неприлика остављају службу, увек, веле, путују на страну. Већ таква је мода! — са увереношћу додаде собарица.

— Па све једно, Ви ћете онда наћи себи друго место.

— Хвала лепо. Ја више не идем у службу! — достојанствено одврати Аксјуша. — Доста сам се потуцала по службама. Ја ћу или отворити радионицу белог рубља, или ћу узети под најам намештене собе и издавати станове. Бићу бар своја!

Стрепетов ћутећи продужаваше посао. Аксјуша узе брисати четком прашину; неколико минута трајаше ћутање.

— А, признајем, и волим да изађем и да прекинем с Николом Петровићем! — наново поче она. Досадило ми! Друге ми завиде, веле: газдарица — живи кô бубрег у лоју, посла мало, руке беле, шта ћеш лепше? — А не знају да сам управо заробљена у тамници! Седи по вас дан код куће као чума!

— Па зар не излазите напоље?

— Хоћеш, јест! Нити смем имати гостију, нити излазити из куће! Он Вам је као турски паша! — стаде се смејати Аксјуша. — У купалиште, и то под стражом, као... Мораш с куварицом...

— Па зашто живите овде?

— Зашто живим? Живим за интерес. Он, ако и није врло издашан, ипак плаћа доста добро, па и поклоне даје, а и храна је врло добра, и не допушта да радим тешке послове. Намести собе и послужи око стола — то је све...

И доста зајед љиво додаде:

— Никола се Петровић држи већ таквог начела: да собарица мора бити млада и лепа, увек лепо одевена и увек врло чиста! У том погледу он је врло оштар! Тако уговара и при погодби. Боже сачувај, кад би била аљкава, или кад јој руке не би биле сасвим чисте, или кад би опазио госте — одмах отера!

— Отера? — зачуди се Стрепетов.

— Врло просто! Без икаквог разговора!... Ваљда не може наћи другу?... Ја, ето, живим већ трећу годину, а пре мене собарица код њега, такође под именом као нека газдарица, свега је провела годину дана, а још каква је била наочита девојка! Та зар је њему стало до нас? Хоћеш! Други се човек бар за невољу привикне чељадету, а овоме да је само што појевтиније, а хоће ли бити Мара или Дара — све му је једно, баш као псу, опрости Боже! Само нека би била обла и чиста. Не бој се, не наишао он на праву! — неочекивано додаде, са све већом злоћом, Аксјуша.

Чудећи се и гадећи слушао је Стрепетов ове неочекиване исповести, и нехотице му дође на ум причање Галанина о „газдинским“ авантурама господина Чиркова, које се често завршују домом за нахочад.

Међутим, Аксјуша, загрејавши се отвореношћу, беше, видело се, рада користити се изостанком свога „паше турскога“, да би могла пред туђим човеком излити своју давно задржавану жуч милоснице, која мисли да је за своју службу недовољно плаћена. И онако нема пред ким да отвори своју душу! С куварицом је, као што је обично у таквим приликама, у свађи. Ова не може да гледа њен привилеговани положај, а ваљда се неће разговарати с кочијашем?...

Потмули глас електричног звонца прекиде, на задовољство Стрепетову, њене даље жалбе.

— Господин! — зловољно узвикну Аксјуша.

И журно изађе, намештајући успут своју као снег белу капицу, која придаваше пикантност њену

свежем, лепушкастом лицу, и мрдајући турниром од своје вунене хаљине, која је спреда била покривена отворене боје кецељом, с крајева порубљеном.

После неколико тренутака зачуше се у суседној соби лагани, тихи кораци, и у кабинет уђе његово превасходство, уносећи собом пријатну струју од финих мириса.

Чирков је изгледао врло лепо у свом новом службеном фраку, с двема звездама на прсима и великим крстом Св. Владимира о врату, који је окружен белим као снег, усправљеним оковратником од кошуље. Његово лице, брижљиво обријано, свеже и очувано, ако и није имало трагова од узнемирености, ипак се показиваше мало узбуђено; у изразу његову не беше онога обичног бестрасног, увереног спокојства; малене мрке очи сијаху му оштрије, и саркастички осмејак кривљаше танке, без бркова, уснице његова превасходства.

У елегантним корацима крећући свој трснати труп с приличним трбушчићем, он прође до средине собе, застаде и, подигавши у вис кратко ошишану округлу црне косе главу, јави се Стрепетову и, поздрављајући га љубазно-својтљивим покретом руке, проговори:

— По обичају, Ви сте неуморни, Павле Сергијевићу?

И, не сачекавши одговор, продужи:

— И ја сам се, као што видите, рано нагиздао и ишао у надлештво. Идем да скинем своје окове. Више их нећу ни носити. Finita la comedia,

— додаде Чирков шаљивим тоном, прелазећи у спаваћу собу.

Али му глас — учини се Стрепетову — мало задрхта.

И покрај доста честих песимистичких опомена самога Чиркова о промењивости чиновничког положаја, наивни паланчанин беше прилично изненађен. Из речи је Чирковљевих закључио да је овај оставио службу, и њега је, поглавито, задивила брзина, с којом беше, чинило му се, на једанпут прекраћена сјајна каријера овога знатног чиновника.

„У педесетој години тајни саветник, угледно место, две звезде, дуга служба и... на једанпут...“

Стрепетов то није могао себи објаснити потпуно, ако се и сећао речи Чирковљевих, да га сматрају за „pas trop prononcé“, те је остајао у некој недоумици, не расправивши ни друго логично питање: па шта онда значи бити „trop prononcé?“

Кроз четврт часа његово се правасходство врати у кабинет у својем кратком капутићу и седе за писаћи сто.

Стрепетов је овда онда прекидао рад, погледајући на пенсионованог ђенерала с радозналошћу младог посматрача, који је први пут видео врло занимљиву појаву, и надајући се да ће прочитати на лицу Чирковљеву — колико је његово превасходство огорчено и узбуђено. Али, на своје чудо, младић не опази ништа особито. Његово превасходство, видело се, израније спремљен, прекужио је прве оштре тренутке и сада са обичним

спокојством разгледаше хрпу новина, а затим се лати актова. Уз њих је провео више од једног часа, и тога јутра не седе, против обичаја, за клавир, да одсвира коју сонату Бетовенову.

Стрепетов закључи да Чирков, јамачно, није нагнат на оставку, него да је добио саветничку столицу и седам тисућа. Стога је тако и миран.

На великом часовнику у трпезарији изби дванаест. Наш младић сиђе са стубице и приђе Чиркову, да му каже „С богом“.

— Причекајте мало, Павле Сергијевићу! — љубазно га заустави Чирков. — Или се Ви журите?

— Не, данас имам слободног времена! — прозбори Стрепетов.

— Врло ми је мило. Иначе Ви увек бежите и тако се журите, као да се бојите е ћете закаснити на састанак! — нашали се Чирков.

— Идем на час! — слага Стрепетов и поцрвене.

— А Ви сте, колико се сећам, говорили, да час имате у вече. То је, јамачно, други час?

— Други?

— Данас, дакле, нема часа?

— Нема.

— Па врло добро. Седите мало, да се проразговарамо, драги Павле Сергијевићу! Цигарете су покрај Вас. Још мало, па се већ нећу моћи с Вама разговарати! — додаде Чирков, погледајући у младића с неком особитом љубазношћу. — Ја одлазим.

— На страну? — упита Стрепетов, сетивши се нехотице Аксјушиних речи.

— А куда бих иначе? Драга ми је отаџбина и онако досадила; рад сам да одахнем и од ње и од службе.

„Их, како се он изражава о *драгој отаџбини!*“ — помисли Стрепетов.

А његово превасходство, међутим, продужи:

— Најпре ћу отићи у Италију, провешћу зиму у Напуљу или Соренту, одморићу се од послова својих, не увек праведних, — дометну са осмехом Чирков, — а затим ћу на пролеће у Париз... удесићу тамо себи скромно свртиште и.. зарони ћу се у своје археолошке радове. С четири тисуће пенсије, које ми обећавају дати, — изузетно од других, за моју дугогодишњу умешност да вршим свакајаке глупости, облачећи их у литерарну форму, — може се проживети у Паризу. Наравно, од дванаест тисућа прећи на четири није баш пријатно, — тачније, сасвим је непријатно, — али зато бар сада нећу извршивати туђе фантазије, него само... своје властите! И то је утешно! — додаде са ироничким осмехом Чирков и стаде припаљивати цигару.

— Ви, дакле, сасвим остављате службу, Никола Петровићу?

— Правилније: она мене оставља. Ових дана ћете читати у новинама о мом отпуштању због болести.

— Ви болесни?

— О света наивности! — узвикну Чирков и стаде се смејати. — Напротив, ја се осећам не

може бити боље, најдражи мој Павле Сергијевићу; али ме је управа тако упорно данас питала: да нисам разрушио своје здравље прекомерним радом, да сам ја, разуме се, то морао признати, и зато ћу добити, изузетно од других, четири тисуће пенсије. Ето шта се зове на нашем „дијалекту“ отпуштање због слабости. А кад би ми пало на ум да се нађем увређен и да не примим дијагнозу таквог искусног лекара, као што је управа, место четири добио бих, по општем правилу, тисућу и по, и био бих ипак уклоњен због домаћих прилика. Нас, дакако, не уклањају без каквих му драго „прилика“! Форма свакојако треба да буде сачувана.

Његово превасходство ућута и пушаше мирисљаву цигару. Злобан, презрив осмејак стајаше сада у његовим малим мрким очима и једва осетно трзаше угловима од уста.

Јамачно Чирков тада премишљаше о својој непријатној јутрошњој походи код оног високог, мршавог старца, повученог и ћутљивог, познатог по репутацији човека тврде воље и несаломљива карактера. Од првог тренутка, чим је Чирков, с поштовањем поклонивши се, ушао у тај импозантни огромни кабинет, видео то лепо необично озбиљно лице и чуо мало нестрпљиво питање, како напредује нека незначајна ствар, — он је разумео да га нису позвали ради тог ситног обавештаја. Он се пожури да дâ тражен извештај са оном мало извештаченом марљивошћу и са оном јасношћу, које нису напразно стекле Чиркову глас необично подобног и окретног чиновника, и у исто време

мишљаше: да ли ће га начинити сенатором или не? Он је знао да старац, који је скоро заузео своје место, воли „своје људе“, и осећао је да се њему не верује. Али тако брзог расплета није очекивао.

„Сенатор или оставка?“ — звоњаше му у глави, када старац, саслушавши ћутке извештај, једва осетно климну седом главом, као исказујући тиме да је задовољан одговором, и љубазно указавши својом сухом, дугом и кошчатом руком на китајски ковчежић с цигаретама, неколико тренутака ћуташе, окрећући у рукама дугачку писаљку и, чинило се, стајаше у неодлучности човека, који има да изврши неко не баш пријатно и тугаљиво објашњење.

— Ја сам хтео уједно с тим доставити Вашем превасходству... — поче старац сухим тоном, гледајући као и пре тога у хартије пред собом и лагано премећући писаљку.

„Оставка!“ — одлучи у том тренутку Чирков, и лице његово доби још бестраснији, службени израз, и ако му у очима за часак сену пламен и душа му се напуни презриво злобним осећањем против овога моћнога старца.

А он, међутим, продужаваше оним истим тихим, развученим и сухим гласом о својој намери, да знатно рашири послове канцеларије којом је управљао Чирков. И, обележивши главне црте, старац, сасвим неочекивано за Чиркова, изјави претпоставку, да ће тако увећање послова, јамачно, њега оптеретити, тим више, што је здравље ње-

гова превасходства, као што се види, и без тога поремећено многогодишњим напорним трудом.

— Није ли истина? Та Ви бисте се радо одморили и на доколици одали се својим поштовања достојним научним занимањима? — додаде он гласом који пита, али који и не допушта порицање, подижући очи на свеже, румено лице овога „боника“.

Чирков похита да направи „bonne mine au mauvaise jeu“. Он захвали за болећивост. „Заиста је његово здравље рђаво, и он се одавно канио да се одмори, али... али га је задржавало материјално питање... Са оном пенсијом која се обично одређује...“

Старцу, који се прилично развесели, чисто паде с леђа тежак товар, те се пожури да у том погледу умири „честитога Николу Петровића“. Његове несумњиве заслуге биће узете у обзир, и пенсија ће бити одређена, изузетно од других... Може рачунати на четири тисуће...

После неколико тренутака разговора, у ком је, поред осталог, старац љубазно запитао Николу Петровића за мњење о једном предмету, он се подиже с наслоњаче, пружи руку Чиркову, и похода би свршена. Чирков оде, како се видело, не баш нерасположен овом неочекиваном оставком, и тек у колима пусти сасвим на вољу својој љутњи и злоћи и осу грдњама.

— Животиња! животиња! — понављаше његово, иначе обично уздржљиво, превасходство, домећући и друге, још енергичније поздраве.

— Сећате ли се, млади пријатељу, како сам Вас, кад смо се први пут видели, опомињао да се чувате? — проговори његово превасходство после ћутања.

— Сећам.

— Сећате ли се какав сам вам хороскоп прорицао?

— Сећам.

— Е ето... Сада се на самом мом примеру можете уверити о несталности наше каријере и о пресудној улози фатума у животу грешнога чиновника. Шта Ви мислите, зашто сам ја лишен својих дванаест тисућа и зашто остављам службу због болести, и ако сам потпуно здрав?

Стрепетов баш то није ни могао разумети, па стога и одговори:

— Не знам.

— Прво, зато што је... „земља округла“. То је један од врло јаких разлога у служби! — осмехну се Чирков. — А, друго, зато што кадшто од Вас траже не само да вршите дужност, него, тако рећи, да имате изопачену душу... Недовољно је, видите, савесно извршивати свакојаке — Чирков замуцну за тренутак, чисто тражећи згодну именицу — свакојаке фантастичне измишљотине, него је преко потребно још и показивати се, да их сматрате за узор мудрости и да им симпатишете...

Његово превасходство презриво слеже раменима и ућута.

— Имајте још на уму, млади пријатељу, —

наново отпоче Чирков — да сличне оставке „због болести“ не мимоилазе чак ни људе, који... који врло философски, да речемо, гледају на живот и који му се прилагођују, не погађајући се много са својом савешћу, у пријатној нади на накнаду... Као што видите, чак се ни така философска врлина не награђује увек добро! Ја сам, на пример, рачунао на саветничку столицу са седам тисућа, а место тога налазим у пенсију „за љубав лепих очију“ тврдоглавог старца, коме сам се чак и ја, ја који сам увек послушно извршивао све што заповеде, учинио и недовољно prononcé и недовољно уверен... Ето Вам награде за теорију прилагођавања! — додаде Чирков, и горак осмех наново изби на његову лицу. — Не заносите се каријером, драги мој Павле Сергијевићу. Све се то купује по скупу цену... верујте ми! — продужаваше Чирков са искреном топлотом, љубазно погледајући у младића. — Сачувајте што дуже своју свежину и немојте постајати фарисеј... И тако смо ми, Руси, сви више или мање фарисеји, и често служимо не само не верујући ствари којој служимо, него чак и презирући је... Покојни Сергије Александровић, отац Ваш, није био такав... Он није трчао за каријером, није пристајао на компромисе и служио је, чувајући колико је могао своју независност... Он није губио у животу идеале, нити би пристајао састављати пројекте, у које не би веровао... Јест... Не би! Ја сам га добро знао... Ми смо некада били пријатељи, заједно смо читали Штрауса и Фајербаха, одушевљавали се министарством Луја Блана, мрзели На-

полеона III и заједно радили, ватрено радили код једног од чувених радника на ослобођењу мужика... То беше красно време неповратне младости... И ја сам онда сањао и о људском добру, и о служби отаџбини, и о усавршавању себе, као то Ви сада... Колико сам се, понекад, препирао са Сергијем Александровићем, расправљајући разна филозофска питања по Канту... Ради моје љубави према Вашем оцу ја и говорим с Вама тако отворено, као што бих говорио са сином.

Стрепетова задиви срдачни тон ове неочекиване исповести. Чак му дође жао овог „фарисеја" и „циника". Он не схваташе да је у овим искреним исповестима, у овом признању свога двојног положаја, велику улогу играло расположење, изазвано неочекиваном оставком. Младић, као што се видело, још није знао да су чиновници у оставци, као и покајничке под старост, многогрешне „Магдалене", готови који пут на меланхоличне изливе.

За доручком, и ако је његово превасходство јело са обичним апетитом, љутња га ипак није остављала. Мњења Николе Петровића о стварима и људма беху неутешна и саркастична. Лична нота епикурејца, лишеног блага на које се навикао, звучала је у његовим оценама, дајући им мрачнији колорит. Дошавши у пенсију, његово је превасходство чисто сматрало да има права говорити без икаквог прећуткивања, на које га је обавезивао прећашњи му службени положај.

И јучерашњи аугур сада развањиваше онај исти храм, у ком је мало пре чинодејствовао.

— Ви мислите, — говорио је, — да смо ми

већином, у истини, такви затуцани назадњаци, за какве нас сматрају? То је, драги мој, заблуда. Искрених и уверених мрачњака, као што је мој старац или као што је господин Неустројев, кога сте имали задовољство видети, мало је... Они су бар искрено уверени да је покојни Аракчејев — у својој врсти идеал државника, али већина наших тако названих реакционара само експлоатишу струју из личних обзира и, наравно, терају и даље него што се пристоји... Много више... „Што је више јаја, то је гушћа чорба“, зар није?

Његово се превасходство осмехну, па настави:

— Чим се промени ветар, девет десетина запевају одмах другим гласом... Нема покварениjих створова од нас, особито кад нам се добро плаћа... У Енглеза је дужност, у Француза партијски интереси, а у нас, у слепих Руса — „двадесет шести“ и словенска доброћудност. За љубав „двадесет шестог“ ми ћемо начинити што год хоћеш, и с подједнаком ћемо готовошћу поћи и на десно и на лево, како се нареди... Ако треба, написаћемо пројекат о укинућу суда и просвете. Затреба ли — начинићемо тако либералан пројекат, да ћемо се после и сами уплашити од њега!... Већина је таква... Нас често грде и, разуме се, грде, тако рећи, у четири зида — уметну са саркастичним осмехом његово превасходство; — али нисмо ни ми пали с неба у наше канцеларије. И ми смо из тога истог друштва које нас грди, а какво је оно само!?... Стока! — презриво развуче његово превасходство. — Стока без израђених друштвених идеала, као што и приличи

стоци! Нема се, дакле, рашта жалити, што ни ми нисмо јунаци и што волимо лепо да поживимо... Пилата у нас колико хоћеш... Е, али Перикла и Катона нема... Па од куда да се нађу? Ко их је васпитавао!? Коме су они потребни!? Јест, мој драги Павле Сергијевићу, наша је мила отаџбина, на жалост, прилично луда земља! — злобно додаде Чирков и сркну мало кафе из малене шољице.

— Хоћете ли наредити да се спреме кола? — запита Аксјуша улазећи у собу.

— Не треба!

Његово се превасходство диже од стола. Стрепетов, утучен свим оним што је чуо, стаде се праштати.

— А ја при свем том ништа нисам могао удесити за Вас, Павле Сергијевићу! — са осећањем рече Чирков. — Немојте ме окривљавати, ја управо и нисам крив. Ја сам молио за Вас, и, као што видите, без успеха... Сада и онако моја препорука ништа не вреди.

— Не узнемирујте се, Никола Петровићу. За сада ја имам кондиција.

— А како стоји ствар у Пољопривредној Банци?

— Нема празнога места.

— Јесте ли били код Варњицке?

— Још нисам.

— Она се вратила, чуо сам, из иностранства. Отидите на сваки начин.

— Данас сам се канио.

— Радите преко ње. Она Вас лако може на-

местити у банци, ако будете на њу учинили пријатан утисак. Она има особитих веза у финансијским круговима! — нагласи Чирков, осмехујући се.

И, промисливши за часак, додаде:

— Надам се, нећете одрећи да продужите и мој посао?

— За три дана ћу га довршити, Никола Петровићу.

— Ја имам и један нов посао, и велики... Трајаће целу годину...

„Опет измишља за ме!“ — нехотице помисли Стрепетов и упита:

— Какав посао?

— Треба, видите, довести у ред све моје старе рукописе. Већ сам се одавно спремао то да учиним... Имам их прилично... Све из археологије... Пре одласка ја бих Вам их предао на чување, с покорном молбом да утрошите тако по два три часа на дан на њихово преписивање... Посао је, наравно, пипав и не баш пријатан, али, надам се, Ви ми нећете одрећи ову услугу?... Хонорар бих Вам, по четрдесет рубаља месечно, оставио за годину дана, да не бих слао у малим сумама. Веома ћете ме обавезати, Павле Сергијевићу, ако ме помогнете... Веома ћете ме обавезати! — додаде Чирков.

Образи младићеви зажарише се руменилом, и он одговори узбуђеним гласом:

— Ја сам Вам врло, врло захвалан, Никола Петровићу; али допустите да не примим посао, који Ви тако деликатно стварате за мене!

Чирков се очевидно збуни.

— Од куд Ви то изводите? — узвикну он. — Мени је, заиста, потребан тај посао.

— Ваши су рукописи тако лепи, да преписивати их...

— Немојте ни помишљати да одречете! — прекиде га Чирков. — Никакав посао ја не измишљавам... Какав сте Ви сумњало!... Показаћу Вам рукописе... Сами ћете видети какви су!

— Али они су сви штампани?

— Штампани!... Па шта је с тим, што су штампани? — проговори његово превасходство и наново се мало збуни. — Потребно је да учиним исправке и допуне... Разумете ли, неверни Томо? Намеравам да издам књигу... Та то је у моди... По примеру Гледстона и покојнога Биконсфилда сада и ми, ђенерали у пенсији, пишемо не само пројекте о напретку премиле нам отаџбине с помоћу одсудних мера, него и романе и научне расправе! — додаде са осмехом Чирков...

Али Стрепетов наново одби.

— Е, још ћемо се ово дана о том разговорити... Ја не губим наду, да ћу Вас уверити, маловерниче, а за сада до виђења, драги мој Павле Сергијевићу!... Како се Ви то не можете наговорити! А како бисте Ви били добар чиновник? — с љубазном шалом рече Чирков, јако стежући руку младићу... Желим Вам успех код Варњицке.. Пазите, немојте се код ње разметати охолошћу!

— Ја је нећу ни за што ни молити! — мало љутито промуца Стрепетов.

— Залуду. Кога мислите Ви да задивите сво-

јим донкихотством! О, послушајте, Павле Сергијевићу, мудар савет: користите се овом рођаком и постарајте се да положите испит пред њом.

— Зар ће ме она узимати на испит?

— Она воли да исповеда младиће... Особито тако младе и свеже, као што сте Ви. Овде је, видите, мало таквих! — осмехну се Чирков. — И тако, bonne chance, до сутра!

II

Његово превасходство, међутим, седе за сто и написа концепат молбе за пенсију. Тада је запечати у коверат с малим писамцетом вице-директору, у ком јављаше да данас неће бити у надлештву, и заједно са актима посла по канцеларијском куриру који беше дошао.

Затим Чирков стаде премишљати о што бржој распродаји коња, екипажа и свега намештаја. Продаће све сем библиотеке и збирака, а ове ће све наредити да му се пошљу у Париз, чим се он тамо намести. Седам осам тисућа добиће се, јамачно, од продаје.

Осећање жалости старога момка епикурејца нехотице обузе Чиркова при помисли о том, да ће се морати растати и са овом спретном свикнутом кућевном уредбом и са овим особитим комфортом чиновника, ученога дилетанта и музичара, — једном речи, с целим начином живота, на који се он тако навикао за последњих десет година.

„Али какав је био са̑м тај живот?“ — наметало му се питање.

Чирков устаде и поче ходати по кабинету, размишљајући о расправи овога питања.

„Је ли бар био срећан?“

Горак осмех замрачи лице Чирковљево.

Мисли му се нехотице упутише успоменама. Цео прошасти живот пролажаше пред њим, и само се мали број година младости показиваше као светла пега на основи од слике, која се сада оцртаваше у његовој памети.

„Каква срећа!?“

Он баш ни једанпут није осећао сталне наклоности према жени и бојао се да се ожени, чувајући своје спокојство и независност; он је био сувише скептик, да би могао веровати у дугу брачну срећу, и великога рачуна егоист, да би се могао оженити девојком без великог имања. Место наклоности — једино чулна задовољења, и то не увек најбоља. И, ето, у педесетој је години права сирота. Ни једнога пријатеља, никога блиског, и ако много познаника. Једино само научна занимања, књиге и музика улепшаваху његову моралну самоћу, када се враћао с дужности, непријатне за њега, и сувише паметног да разуме какву улогу игра, и врло великог екпикурејца и љубитеља уживања, да би се могао драговољно одрећи добре плате, која му допушташе да живи одређеним начином живота. Зар није ради тога комфорта, ради свију тих финих ручкова и доручака, добрих вина и цигара, коња и лепушкастих собарица-љубазница, ради слика и књига — живот његов био пун двојности? Код куће — дилетанат и скептички философ; у служби — слепи

извршилац, готов да се смеје оном што ради, и у исто време готов, из страха да не остане без материјалних блага, на свакојака попуштања...

А још да је био славољубив! То нимало. Он је схватио пролазну вредност славе у својој рођеној отаџбини, па чак ни у машти није сањао о првим улогама, знајући немоћ и несталност и тих првих улога. Уз то ни темпераменат његов и навике епикурејца дилетанта не подстицаху славољубиве замисли, и он се куд и камо више одушевљавао новом књигом Шлимана, Ленормана, Мастера или Брукша, Бетховеновим квартетом и Шумановим концертом — него службеним пословима, и ако их је радио беспрекорно. Није залуду у овом окретном акуратном чиновнику живео научник и музичар.

Али на који је начин он, који је некада сањао о научничкој каријери, постао чиновник, који се умео с неким, тако рећи, скептички-подсмешљивим цинизмом прилагођивати свима правцима и ветровима?

Чирков, чинило се, први пут у животу постави себи такво категорично питање — и мало се збуни, али не зато, што би осећао грижу савести, — о не! — већ зато, што није могао сасвим тачно одредити појаву, тј. сетити се: када се поименце и како од ватренога младог либерала прометнуо у беспрекорног извршиоца оних мера, које је често сматрао као више него неугодне.

„Када и како се то догодило?“

Чирков се присећаше и могаше се само се-

тити, да се то догодило некако неосетно, само собом, до душе не без неке одвратности, али и без озбиљне моралне борбе.

Он је увек живео више памећу, не подлежући осећањима. Размишљања су га доводила до теорије личнога благостања, а пошто је то благостање било могућно само без многога бирања, Чирков није ни разбирао и „прилагођивао“ се негујући наклоности финог епикурејца, који личне насладе ставља изнад свега.

Јест, он се баш никако није могао сетити, када се то све десило? Сећа се само да се лаћао послова, којима није симпатисао, и говорио оптуженичке беседе, у које није веровао. „Ако не бих ја, други би учинио то исто!“ Сећа се како је, прешавши у другу службу, која му није била сасвим по вољи, говорио с цинизмом: „Зато су дванаест тисућа на годину, а после — саветничка столица“.

Или је ова подобност „прилагођавања“ — својство његова карактера и обделаваних господских навика — била у њему одавно, а он у младим годинама није крио своје мњење само зато, што је онда било „тако време“?

И чисто у одговор на та питања Чирков некако немоћно и одвратно слеже раменима.

Његово превасходство постајаше све туробније. Обрве му се накострешише: на челу се указаше набори; израз лица дође усредсређен и злобан. Сазнање да су га истурили на улицу као непотребну крпу и да ће због такве, по његову мњењу, неправде морати променити начин живота

— љутило је, дражило и притискивало Чиркова, заводећи га на тужне мисли.

У истину, није пријатно. Пред њим опет самоћа. Ни блиске душе поред себе, ни вере у шта, ни идеала... То ти је сума педесетогодишњег живота. Само жалостан, без одређених начела, скептицизам паметнога Руса, који признаје грехе прошлости и који је у исто време готов одмах да их понови, ако му даду добру плату, и чак презрива равнодушност према „драгој отаџбини“...

Јест, он ће оставити ову „примитивну земљу“ без икаквог сажаљења. Кога и шта има да жали?

„Никога и баш ништа!“

Са сестром и братом, јединим родом, он је одавно у хладним одношајима. Пријатеља нема. Неће ваљда жалити за партнерима клупским или за својим потчињеним друговима у служби — за свом овом ропском чиновничком братијом, која му се показивала усрдна и радила с привидним одушевљењем своје ниске послове, за овом братијом, која је, већим делом, пуна прохтева и интрига и коју је он помало презирао и у исто време лепо награђивао, због чега је и био „омиљен старешина“. Они ће, разуме се, приредити опроштајну вечеру свом „омиљеном старешини“. „Вечити вицедиректор“, затупео од дугогодишње службе, „изговориће дирљиву беседу!...“ помисли Чирков и одвратно се намршти.

Јест, никога му није жао!... Баш никога у том истом Петрограду, у ком Чирков живи већ двадесет година!... Сем, може бити, само оног пијанице, грешнога Галанина... Збиља, њега би тре-

бало обићи... шта ли је с њим? — сену кроз главу Чиркову и срце му заигра пријатељским осећањем према старом, некада блиском, другу.

Чирков седе у наслоњачу, и наново га обузеше успомене и мисли.

Дође му тешко од ове душевне празнине и самоће, које му се сада приказиваху у свој овојој неутешности. И, уз пркос његову уму и свој његовој скептичкој философији, нешто му изнутра говораше, да је цео живот његов био беспредметан и ружан и сва његова попуштања дубоко неморална и бесплодна.

И лице му долажаше све мрачније.

ГЛАВА XX

I

Избијао је већ и други час после подне, а Валентина Марковна Варњицка — ова, по речима Чиркова, „лепушкаста ретрогратка, која проповеда своје јеванђеље“ — још није била обучена. До половине трећега часа она се обично бавила у лепом уметнички намештеном кабинету своје омање куће у Сергијевој улици.

Од једанаест часова пре подне, после молитве, купања и чоколаде, она је читала или писала, примала свога управника ради текућих послова, примала молитеље и најближе јој пријатеље, пред којима се није устручавала показивати се у свом раскошном, као снег белом „sau de lit“ од пири-

нејских оваца с плавим „корделијерима“ око врата и око струка, у маленим китајским папучицама и с расплетеном косом јасно риђе боје, која је остраг била прихваћена једном траком. Јутрење одело, слободно и лепо, и расплетена коса знатно смањиваху „сумњиве“ године „лепушкасте ретроградке“; тачну цифру њених година нико није знао поуздано. Људи су држали да Варњицка има „око тридесет“, жене су, међутим, тврдиле да има и свих четрдесет, и да она, тобоже, увек седа у засенак, да се не би могла добро сагледати увела свежина њена још врло добро очуванога лица.

Око половине трећега часа Валентина се Марковна обично повлачила у будоар. Францускиња собарица чешљала је и облачила, после чега је Варњицка, обишавши доле децу, ишла у шетњу на колима, свраћајући по који пут у „свој дечји завод“, коме је она била старатељка. Од четири до седам часова Валентина је Марковна примала госте, и два пута у недељи и сама правила походе. Људе мало истакнутије и знатније Валентина је Марковна обично опомињала, да време од четири до пет она чува за „духовите и озбиљне“ људе, а од пет до седам бивају код ње „сви“.

— Шта ћете? Треба се и жртвовати свету! — додавала би она при том.

Тога светлог, сунчаног зимњег дана Валентина је Марковна седела од јутра за писаћим столом. Прекрасан писаћи прибор, мастионица — узор-дело француске бронзе, скупоцене уметничке ситнице, минијатуре двеју детињих глава, фотографије Бизмарка, Солзберија и једног руског ве-

ликодостојника, са својеручним потписима, неколико књига и брошура и дивна икона распећа од мексиканског оникса — такав је био намештај писаћег стола од црног дрвета. Над њим је висио портрет у масним бојама покојнога мужа Валентине Марковне — старог, ћелавог, прилично ружног господина, симпатична лица и необично доброћудног осмеха. С три стране стола бејаше мала решеткаста ограда, а на поду, под столом, мекано бело крзно од ангорске козе, у које упадаху малене ножице Валентине Марковне.

Листови поштанске хартије, исписани само с једне стране косим енглеским шакописом, крутим и лепим, непрестано се умножаваху. Малена, лепо однегована, атласна рука, с брилијантом на малом прсту, брзо их и нервозно исписиваше. Валентина Марковна довршиваше „убојни" чланак за једне новине, којима је она била почасна сарадница, и којима је, овда онда, слала своје живе патриотске и полемичке „козерије", које је уредник радо штампао, посипљући их по каткад атичком сољу и својим руским бибером. Валентина Марковна, лично позната са уредником, особито га је поштовала и обретко се дописивала с њим. Она је веома ценила његову пажњу, особито се поневши похвалним одзивима његовим о низу њених брошура, изданих, пре годину дана, на руском, француском и енглеском језику, под псевдонимом „Рускиња".

У тим брошурама, литерарно написаним, са искреном ватром уверене патриотке, — брошурама, чиј је био, сем осталога, циљ: отворити, најпосле, Јевропи очи за „праву Русију", Валентина је

Марковна расправљала и о будућој великој судбини Русије, и о њеној спољној политици, о народу, о друштву, о вери. Валентина Марковна, још у кући свога старог оца адмирала, а затим и у институту, навикнута да сматра Јевропу за огњиште свакога зла и безверја, енергично је нападала не јевропски поредак, проричући Јевропи пропаст од „разузданих страсти“, те је опомињала руску публику, да се чува „нашега претераног либерализма“. Она је проповедала да је преко потребно, ради општега добра, вратити се к патријархалном поретку добре старине, верно се држати „вековних руских установа, које одговарају националној иднивидуалности“, и позивала да се врате заборављеној религији. „Веровати без поговора и љубити ближњега“ — то је била главна теза ове удовице из великога света, која је поред тога налазила да је религија Л. Толстога сувише демократска и препуна расуђивања.

Брошуре имадоше успех у неким круговима. На Валентину Марковну обратише пажњу. О њој почеше говорити у свету као о знаменитој жени. Пређе су је знали само као примамљиву и духовиту, мало ексцентричну, велику даму, а сада она доби на једанпут глас даровите политичке списатељке и „esprit fort“, и назваше је „руска г-ђа Стаел“. Познанство Варњицке с неким државницима са запада, па чак и са самим Бизмарком, који је, како се говорило, два пута с њом беседио о политичким стварима, само је, разуме се, оснажавало репутацију Валентине Марковне, дајући особити престиж овој лепушкастој диле-

танткињи-списатељци из „одличнога друштва". За време њених путовања по иностранству репортери су се грабили да је походе и штампали су своје разговоре са овом „панславискињом и патриотком великога утицаја", а уз то, наравно, причали и о њеној „чаробној словенској лепоти".

Валентина је Марковна ушла у моду у последње време и у отаџбини. К њој су долазили виђенији чиновници, главни финансијери, писци и журналисти, знаменити уметници и омладина, и она је са свима умела наћи тему за разговор, не играјући улогу „bas bleu". Због њених познанстава и веза њој су се обраћали за препоруку разни чекаоци места, изналазачи, посленици и, разуме се, они који беху, као „истински Руси", потпуно напојени њеном науком „без поговора веровати и љубити ближњега". Није недостајало, разуме се, ни обожавалаца, готових да јој понуде руку и срце. Те још како. Завидна је, богме, била та партија, ова бајна жена „проблематичних година", удовица једнога од „Руриковића", пребогатог власника златних рудника, тајног саветника Варњицког, који је оставио имање од пет милиона рубаља, од кога је на женин део било завештано милион и по. Комад је био врло примамљив, и много се ловаца из петроградског, бечког и париског „скорупа" трудило да задобије њену љубав и част, да помогне удовици, како ће паметно употребити своје капитале. Али Валентини Марковној, — необично практичној и умешној, успркос религиознога јој прегнућа, да кад треба купи и прода ове или оне хартије и да одлично управља

својим стварима — није био потребан заштитник, и она, равнодушна према исповестима и обожаваоцима, одбијаше понуде, не показујући ни најмање жеље да се уда и, очевидно, одлучивши се да остане независна, слободна жена, предана својој деци и свом послу.

То је изазивало разна тумачења и нагађања. Зашто се она не удаје, одбијајући сјајне партије? Сви су сматрали за дужност да објасне себи узроке тога упорства. Једни су говорили да је Варњицка хладна и неосетљива природа, сувише охола и мудра, за коју се не може лако наћи достојан муж. Други су налазили да после не баш срећног јој супружанства са старцем — истина, добрим и милим, који је жену обожавао, али ипак старцем — она не жели понављати оглед. Она је сувише наплашена, те да се опет уда за старијег човека, а веома се боји да не буде смешна, ако би се удала за младића. При том су обично рачунали године Валентине Марковне, и наново се показивало да она има: по мушком бројању, „око-ло тридесет“, а по женском и — „свих четрдесет“. Трећи су, најпосле, уверавали (и, наравно, на основу поузданих извора) да се Валентина Марковна спрема да пође за једнога малог немачког принца владара, који се до лудила у њу заљубио.

Али прођоше већ три године од смрти мужевљеве, а лепушкаста се удовица не удаваше за немачког принца и по старом остајаше неприступачна дона Ана, коју не могаше збунити ни један од титулованих и чиновничких Дон-Жуана, — што ипак није сметало да свет оговара Ва-

лентину Марковну. Особито јој даме не могаху опростити што је духовита, што је лепа и што игра улогу политичке даме. Називаху је фином кокетом, која се титра с људма, и за леђима се подсмеваху њену познанству с разним „пророцима“ и „светицама“ и њеним тежњама да пропагује „своју религију“, врбујући прозелите међу младићима и поучавајући их да „без поговора верују и љубе ближњега“. Налажаху да она изиграва „религиозно одушевљење“, желећи да буде ориђинална и да створи себи изузетан положај.

Али, и покрај искрене жеље многих познаника да помраче добро име Варњицке, нико, при свем том, није могао изговорити име њена љубавника из броја многобројних јој обожавалаца и прозелита. Чинило се да је била неприступачна заносима срца, и с те је стране њен глас на светској берзи стојао довољно „чврсто“. Али су је ипак сумњичили. „Јамачно, она греши, као и сви смртни, али уме вешто крити конце, — ова паметна и лепа жена!“ Мучно је заиста претпоставити, да ће она бити беспрекорна калуђерица!

Такав развратни скептик, као што је Чирков, који је сматрао себе за познаваоца жена и слабо веровао у њихове врлине, разуме се, није могао чак ни замислити да лепушкаста жена (ако само није „патолошка појава“) не даје данак Амору, и није узалуд цинично свраћао пажњу Стрепетову на слабост Валентине Марковне према младим и свежим младићима.

Слично су мњење, основано без јаких доказа, делили многи, али га нико није смео исказивати

гласно. Валентина се Марковна држала у друштву охоло и неприступачно. Она је очевидно више мислила о „добру Русије“ и о „заборављеној религији“ него о „љубавним историјама“.

II

Валентина Марковна довршиваше последњи табачић, када се на вратима указа лакеј у фраку, достојанствен и солидан, с великим залисцима, којима би позавидео многи начелник министарства, и поднесе на сребрном послужавнику походницу Стрепетова.

— Замолите га да причека у гостинској соби! — проговори Варњицка, погледавши у походну карту и незадовољно слегнувши раменима.

Лакеј изиђе, с поштовањем поклонивши се, и, дошавши на одмориште од степеница, претрпано тропским биљкама, на ком очекиваше Стрепетов, отвори врата од гостинске собе и с најозбиљнијим изгледом замоли младића да „изволи“, додавши да је ђенералица у послу, те моли господина да причека.

Стрепетов уђе. У први мах му се учини да је запао у неко стовариште намештаја и свакојаких реткости — тако је ова огромна соба била препуњена. Још никада није имао прилике видети такву гостинску собу. И што је више разгледао, све се више дивио уметничкој раскоши њена намештаја. Дебео мек ћилим застирао је целу собу. Тешке свилене завесе, које светлост не пропуштаху, вишаху лепо набране; слике у масним

бојама старинских уметника стајаху обешене по зидовима; бисте, вазе и статуице по угловима и зидовима на раскошним подножјима. Најразноврснији, ниједан налик на други, дивани, диванчићи, канабета, наслоњаче и столице свих могућих облика и у разним старинским стиловима испуњаваху ову собу с мноштвом угодних кутића, украшених палмама и другим егзотичним биљкама. Разни заклони, китајски и јапански, образоваху пролазе. Ориђинални столови и сточићи, орманчићи, поличице, наслони с реткостима, вазе са цвећем беху разбацане на све стране. Свака је ствар овде била уметнички посао или реткост. Мала марина (слика) Ајвазовскога, мали пејзаж Куинџијин, жанр-сличице знатних руских и туђоземских уметника, минијатуре Рицонијеве, акварели Зичијеве — налазио си свуда: на маленим ногарима, на камину, на заклонима, на столовима. Овде онде стајале су у укусним оквирима фотографије разних знаменитости, с њиховим аутографима на различним језицима. Велики клавир у куту дошао чисто мален у овој огромној соби.

Стрепетов не знађаше шта ће пре да погледа од све ове раскоши и уметничких ствари. Разгледаше час слику, час лепу огромну вазу, час необично скупоцен гобелен на зиду, погледајући овда онда на врата од суседне собе. Прође пет минута. Стрепетов разгледаше портрет неке особито лепе плавојке у црном сомотском оделу, кад се близу њега зачу тих и хладан женски глас:

— Молим Вас овамо...

Стрепетов се окрете и у први трен се за-

камени од изненађења. На два корака од њега, у оквиру који начинише размакнуте на вратима драперије, стајао је оријинал портрета, који је баш тада младић са задовољством разгледао, — она иста чаробна плавојка, средњега раста, са златастом косом, непојмљиве белоће, свежа и у пуном цвету, с малом, нешто искошеном главицом, која откриваше леп, чисто од мермера изрезан врат. Нешто охоло, власничко беше у њену лепом оштром лицу, у држању, у тим великим плавим очима. Она се чињаше врло млада, с расплетеном косом, у својој као снег белој јутрењој хаљини, која се лепо припила уз витки јој стас и фине облике њена тела.

Ни пошто не очекујући да ће видети такву лепотицу у својој тетици, коју је Стрепетов од некуда замишљао сасвим друкчију, младић збуњено саже главу и журно се примаче Валентини Марковној, љутећи се на своју забуну, коју не могаше савладати.

— Мило ми је да се познам с рођаком! — хладно проговори Варњицка, не пружајући руке и мерећи збуњеног сродника брзим оцењивачким погледом.

Први утисак, учињен од стране Стрепетова на ову жену из великог света, која сматраше сваки „mauvais genre“ за преступ, био је, видело се, повољан. Њен рођак нимало није личио на онога грубога, каљавог, „ужасног нихилиста“, кога је она не знам зашто замишљала да ће срести у њему. И наивно запрепашћење Стрепетова у први тренутак сусрета, и самољубна стидљивост младога

човека, који, као што се видело, није бивао у великом свету, али је био потпуно пристојан и васпитан, и, најпосле, младо, лепо лице, свеже, румено и мало наивно, с црном косом — све се то чак допало Валентини Марковној као реткост, коју није видела међу обичним похођанима свога салона.

И с лица јој ишчезе хладан израз. Лепе јој се очи засветлеше блаже, и она већ љубазнијим тоном понови да јој је „мило што ће се познати с братанцем“ и додаде:

— Хајдмоте у мој кабинет, млади господине... Ходите, да ми причате како живи Ваша maman и Ваше сестре. Ја ништа не знам шта је с њима.

Стрепетов пође за њом у омању суседну собу. И овде је, као и у гостинској соби, све говорило о раскоши и елеганцији. Ватрица је весело горела у камину, одбијајући зраке на лепом заклону. Било је угодно и топло. Фини се мирис осећаше у соби.

— Ваша је maman непрестано у Самари? — поче Валентина Марковна, спуштајући се на онизак диванац и показујући Стрепетову на наслоњачу покрај дивана.

— У Самари.

— Последњи пут сам видела Вашу maman давно, врло давно, када сам с покојним мужем ишла на лечење кумисом... Ви сте тада били врло мали шипарац и, наравно, не сећате ме се.

— Не сећам.

— Како је здравље Ваше maman? Она је увек била слабога здравља. Шта раде Ваше сестре? Где се оне школују? — постављаше питања Валентина Марковна љубазно-хладним заштитни-

чким гласом, очевидно желећи да охрабри збуњеног младића.

Стрепетов је, међутим, успео доћи мало к себи од забуне. „Зашто се он управо тако збунио пред овом госпођом“? — прође му кроз главу мисао, и он се стаде љутити и на своју глупу збуњеност и на то што је дошао овамо. Разуме се да нога његова неће више ступити у кућу ове „аристократке“, која га је примила тако хладно и охоло, као да јој није баш никакав род. Њен тон заштитничкога храбрења дражио га је, а сва та питања о матери и сестрама звонила су таквом хладном равнодушношћу! И Стрепетов одлучи да и са̂м буде хладан и уздржљив, те да се ова охола госпођа не усуди ни помислити, е је он дошао к њој, да као сиромашан сродник тражи заштиту и моли за буди шта.

Он доста уздржљиво и кратко одговори, да мати није баш добро, а сестре се школују.

— Где?

— У гимназији.

— У гимназији? — прихвати питањем Валентина Марковна.

Преко лица јој пређе презрив осмејак.

— Јест, у гимназији! — додаде младић.

— Штета што Ваша maman није хтела послушати мог покојног мужа и није дала Ваше сестре у институт... Мој би муж то лако удесио, и нудио је своје услуге... Гимназије су наше, — додаде Варњицка, — да Бог сачува... Девојке излазе из њих с врло ружним идејама.

— Моја мати, напротив, налази да се у

гимназијама чему бар науче? — одговараше Стрепетов, очевидно трудећи се да савлада узбуђење.

— А после гимназије у више курсеве? — са истим полупрезривим осмехом настављаше питање Валентина Марковна, радознало погледајући у младића.

— Јамачно у више курсеве!

Валентина Марковна слеже раменима и, уздахнувши, напомену:

— Они баш и упропашћују грешне Ruskiње!.... Јест. Још за дуго се нећемо избавити од ове заразе! — додаде она, као премишљајући, и упита: — А Ви, млади господине, шта радите овде? Јесте ли дошли у свеучилиште или у медицинску академију?

— Ја сам већ свршио школу.

— Свршили? — зачуди се Варњицка. — Па колико имате година? Ви изгледате врло млади...

— Ја имам двадесет и две године! — рече Стрепетов, црвенећи под беспрекидним погледом ових хладних загонетних плавих очију лепе рођаке.

— Где сте учили?

— У казанском свеучилишту.

— И служите овде?

— Не! — лаконски одговори Стрепетов.

— А чиме се занимате?

— Дајем лекције.

— У школама?

— Не, приватне лекције... Сем тога, обећано ми је место у Пољопривредној Банци. Брзо ћу га добити! — одсечно и поуздано додаде младић и наново плану: и стога што је слагао и стога што

му је досадна ова госпођа, која, како се чинило Стрепетову, поступа с њим као с дераном, запиткујући га с некаком презривом безобзирношћу.

Тон његова одговора беше мало хладан и оштар. Стрепетов осети то и с неким младићским задовољством погледа на тетицу, очекујући да види на њену лицу знаке незадовољства. Али, на још већу пакост његову, лепушкаста тетица очевидно не обрати ни најмање пажње на тон братанчев. Она с подсмешљивом радозналошћу посматраше младића. Овај самољубни, наивни и свежи момчић, који се за час зарумени, њој је био заиста занимљив. Таквих није виђала међу омладином из великог света и међу прозелитима свога јеванђеља.

После паузе Валентина Марковна неочекивано запита:

— И Ви, надам се, не кварите своје ученике?

Стрепетов у недоумици погледа у тетицу.

— То јест, како то — кварим? — простодушно изусти он.

— Не уливате им штетне идеје?...

— Какве, на прилику? — мало увређен запита младић.

— Оне којима је, на срамоту Русије, заражен већи део наше тако зване интелигенције, која замишља да је она сô земљина? — додаде с презривим и охолим осмехом Валентина Марковна. Ружна су одушевљења западњачка, идеје материјализма, безбожности...

— Ја просто предајем математику и никакве

идеје не уливам! — напомену Стрепетов осмехнувши се.

— И сами, наравно, не делите такве идеје? Ви сте за тако што врло добар младић, ја сам уверена у то! — изговори Валентина Марковна тоном који не трпи порицање. — Ви нисте социјалист, нисте радикал?

„Узима на испит!“ — помисли Стрепетов и сети се у том тренутку Чирковљева прорицања.

Онај испит, хладан, сув и безобзиран, баш као испит истражног судије, узбуњиваше Стрепетова. О, како би он радо, уз пркос својој мекости, „срушио“ елегантну тетицу, само да није те проклете неодољиве збуњености и самољубног страха, да се покаже смешан и груб пред том прекрасном госпођом из великог света, охолом и надутом, несимпатичном, али ипак интересном, која човеку и противу воље импонује својом чаробном лепотом и ауторитетном самоувереношћу тона, говора, манира.

Нешто власничко и у исто време бајно струјало је од ове „мермерне лепотице“ с римским профилом, озбиљним и оштрим, с њеним плавим очима, хладним и загонетним, које, рекао би, гледају некуд у даљину и на једанпут се распаљују изазивачким блеском, који се јавља изненадно и силно, али се и брзо гаси.

Осећање да је збуњен и да се не може отети силном утиску још више збуни Стрепетова. Он је оклевао са одговором, трудећи се да смисли нешто „фино уједљиво“ на рачун Валентине Марковне, и ништа није могао смислити. Чинило му

се да га она гледа с повлађивачким праштањем према „ваљаном“ младићу, који је имао срећу да не изазове одвратност у њеним финим осећањима, и није се могао ослободити од забуне.

„Али нећу ваљада ћутати као пањ, кад ме ко пита?“

Стрепетов подиже на тетицу своје распламтеле црне очи и, очевидно љутећи се, одговараше на њено питање, врло мало повисивши свој звучни тенор:

— Ја за сада не претендујем ни на какво име.

— За сада?

— И немам озбиљнога на то права.

— Зашто?

— Ја тако мало знам, да се још не умем наћи са својим погледима... Једно само могу рећи — ако Вас тако занима да знате — да ја, по свој прилици, делим многе мисли, које се Вама чине несимпатичне... Али, Ви ћете ми великодушно опростити, ја сам и онако злоупотребио Ваше време!

И са овим речима Стрепетов одлучно устаде с места.

— Их, какви сте Ви! — развуче, осмехнувши се, Валентина Марковна, загледајући младића с видљивом радозналошћу.

Стрепетов је нехотице црвенео под тим погледом и обори очи.

— Али сте Ви, при свем том, занимљив младић и мени се свиђате! — проговори неочекивано Валентина Марковна, са осмехом милостивог

праштања, баш као краљица, која је усрећила свога верног грађанина.

Али, како се видело, Стрепетов не осећаше велику срећу бити „занимљив“ у очима ове даме. Он се чак и не поклони у знак захвалности за такав комплименат и ћуташе, желећи што пре да стругне.

— А није лако мени се допасти, млади господине... Ја тражим врло много, — настављаше Варњицка, изговарајући речи лаганим, власничким тоном. — Међутим, ја чак нисам с раскида ни мало ближе с Вама да се познам.

Младић се сети да се поклони.

— Можда ће, с Божјом помоћу, мени и поћи за руком, да Вас окренем на пут истине. Ви сте још млади и, очевидно, заблуде Ваше нису... упорне. Узећу Вас под своју заштиту и...

— Ја сам Вам веома захвалан, Валентина Марковна, али ја не тражим заштите. Ја сам дошао, само да извршим жељу своје матере, која ме је молила да Вам доставим њено поштовање!... — проговори, љутећи се, младић.

— Хој, хој, како смо самољубни! Већ сте се осетили увређени, и чак сте себи допустили нељубазност према жени! Нисте имали зашто. Верујте ми, Павле Сергијевићу, да ја никако нисам имала намеру да Вас увредим! — изусти Валентина Марковна.

И при том јој нежан осмех на мах обасја лице и сину у очима.

— Ако се Ви тако бојите моје заштите, нећемо о том ни говорити, ватрени млади госпо-

дине... Тако, дакле, без молбе Ваше maman Ви не бисте ни удостојили походом такву реакционарку — зар не? Ви, јамачно, знате да мене тако зову руски листови... наши либерални листови, којима се Ви, разуме се, одушевљавате.

— Ја то нисам знао.

— А зар нисте читали како су грдили брошуре „Рускињине“.

— Читао сам.

— „Рускиња“ је мој псевдоним...

— Ваш? Први пут чујем.

— А ја ћу Вас при свем том замолити, да својој maman доставите заједно с мојим поздравом и захвалност зато, што Вас је maman послала к мени. Можда ћете се који пут и сами навратити?

Стрепетов, задивљен изненадном љубазношћу, промрмља неколико захвалних речи.

— Валентина Марковна устаде с дивана и приђе писаћем столу. После једног тренутка она се примаче Стрепетову и, дајући му једну танану књижицу, рече:

— А за сад ево узмите ову брошуру, прочитајте је, па ћете ми онда казати своје утиске. Слободно се немојте ни мало устручавати. Ја нисам тако нетрпљива, као што Ви мислите! — додаде Варњицка са осмехом.

Младић погледа у књижицу, која ношаше натпис „Заборављена религија“, и сети се жучних речи Чирковљевих о „јеванђељу од Валентине“.

— Прочитајте на сваки начин... Обећавате ли ми?

Стрепетов одговори да ће прочитати.

— У нас је вера, на жалост, сасвим заборављена, а без ње не може бити среће на земљи. Људи који не прибегавају утехама њеним, трче за привиђењима. У њима траже спасења, траже одгонетљај на питања, и не налазе ништа сем разочарења и очајања! — говораше Валентина Марковна уверљивим, мало пророчанским гласом, и њено лице наново доби оштар израз, а очи јој чисто гледаху у даљину, севајући хладним блеском. У том погледу је било нешто мистичко.

— Ви сте религиозни, млади господине?

— Ја? — прихвати питањем Стрепетов, изнова се збуњујући од неочекиваног питања.

И после паузе одговори:

— Морам признати да нисам баш много.

— И, наравно, не молите се Богу?

„Али што ме она окупила?“ — помисли младић.

— Не.

— Али то је ужасно! И сви су младићи тако... сасвим заборавили религију... А плодови? Безверје, песимизам, очајање, самоубиства. Не, не, спасите своје срце, док је оно још младо. Верујте без расуђивања, без анализе. Верујте детињски, и биће Вам лако.

Она ућута. Стрепетов се користи тим тренутком и стаде се праштати.

— Ви треба, Павле Сергијевићу, да постанете добар хришћанин, и мени се чини да сте Ви у стању примити истину. Свратите мало, да

поразговарамо — без церемонија, право на ручак, око седам часова. И што пре, то боље.

И са овим речима Валентина Марковна милостиво пружи своју малу, прекрасну, мирисљаву ручицу, коју младић овлаш стеже, не сетивши се да је пољуби као рођак.

— Где Ви станујете?

Стрепетов каза.

— Онда се потрудите да запишете своју адресу доле, код вратара. Послаћу Вам и друге своје брошуре. Прочитајте. Биће Вам корисно. До виђења. До брзога виђења, чујете ли?

И она љубазно климну главом, и опет засја у очима изазивачки осмех, који неодољиво очарава.

Кад Стрепетов силажаше низа степенице, њему на сусрет иђаше на више калуђер у изношеној раси, стар, мршав, изнурен, бледа, кротка лица, косе немарљиво зачешљане, а пред њим лакеј с раскошним залисцима.

Калуђер погледа младића с љубазним, пријатним осмехом. Стрепетов се поклони. Старац га благослови и ишчезе у вратима гостинске собе.

Изишавши на улицу, наш младић одахну, чисто ослобођен од некога терета. Није му се допала ова „инквизиторка“, како је у мислима крстио своју тетицу, с њеним испитивањем, надутошћу, хладноћом, с њеним погледима. Он, разуме се, неће више доћи овамо. Шта има овде да ради? Опет да се збуњује пред њеном лепотом? И зашто га зове? Мисли да га обрати на пут истине?

Он се поново сети циничких алузија Чирковљевих и naљути се на њ због Валентине Мар-

ковне. Чирков је, нема сумње, клеветао. Ова жена може бити несимпатична, али ко сме посумњати у њену врлину? Довољно је да је човек види само једном, па да се увери о том.

— И како је дивна! — прошапута он.

ГЛАВА XXI

Канцеларија и уредништво „Домовине“ били су у једној кући. Стрепетов предаде свој оглас доле и, дознавши да је Поручњев мало пре био у канцеларији и да је сада јамачно у уредништву, попе се на други спрат и уђе у предсобље, чија врата не беху закључана.

— Је ли ту господин Поручњев? — обрати се он ту момку, који баш тога часа додаваше неком господину зимски капут.

— Ја сам; стојим Вам на служби! Шта желите? — проговори господин у зимском капуту с дабровином око врата, неповерљиво загледајући у непознатог младића.

Стрепетов се поклони и предаде писмо.

Док је Поручњев очима претрчавао писмо од свог старог пријатеља, који, покрај осталог, препоручиваше „симпатичног момчића“, Стрепетов је са особитом радозналошћу разгледао овога доста чувеног књижевника, чији ранији чланци не остајаху неопажени и којима се и Стрепетов одушевљавао. У Петрограду је чуо као да је Поручњев постао сарадник „Домовине“ и да је он

тобоже писац њених скорашњих врло ватрених подлистака с потписом Н. Н. Разуме се да младић није поверавао том гласу. Зар је могућно да би Поручњев могао с таквим цинизмом и пакошћу сада исмевати оно, што је пре тога поштовао, и бити сарадник на новинама, о којима је до јуче с презрењем писао?

Али, ето, види се да је глас био истинит. Поручњев је ту.

„Ипак, јамачно, није он Н. Н. Јамачно није он писац оних чланака, пуних пакосних испада и клевета противу пређашњих једномишљеника?“ — мишљаше Стрепетов, разгледајући господина у господском зимском капуту.

То беше мршав, средњега раста човек, испод четрдесет година, у наочарима, кроз које су гледале брзе, немирне мрке очи. Лице Поручњевљево, лепо и пуно израза, није се одликовало свежином и здравом бојом. Видело се да је поживео свога века. Дуга коса, назад зачешљана, и велика кудрава мрка брада даваху његовој спољашности књижевнички тип. Био је одевен прилично кицошки.

— Врло сам рад познати се! — љубазно изговараше књижевник, прегледавши писмо и рукујући се са Стрепетовом.

— Ви сте, чини ми се, два пута долазили к мени, па ме нисте затицали код куће?

— Јест. Набрзо, пошто сам дошао овамо.

— Погрешили сте, што нисте дошли право к мени, већ сте поверовали вратару. Од сада му немојте веровати. Он је глуп до ђавола и увек

брка... Хајдете да изиђемо. Уз пут ћемо се разговарати. Јесте ли одавно у Петрограду?

— Од августа.

— Дошли сте да тражите посла? Тежак је то задатак. Али зашто сте ме тражили у уредништву? — неочекивано запита Поручњев, кад силажаху низа степенице.

— У канцеларији су ми рекли да сте овде. Донео сам у канцеларију оглас.

— Али кад сте у канцеларији питали за мене, то значи да сте од некуда чули да ја радим на „Домовини“.

— Чуо сам.

— Тако, тако. И јамачно с потребним коментарима? — презриво се осмехну Поручњев. И не чекајући одговор настави, кад изиђоше на улицу:

— Иван Филиповић препоручује Вас и моли да Вам укажем помоћ. Чиме бих могао користити? Да нисте и Ви ускочили у писце, а? — шаљиво додаде књижевник, погледајући са стране на џеп Стрепетовљева капута, да из њега не вири какав рукопис.

— Тешто, донесите, донесите. Прочитаћемо и наћи ћемо му места, ако је могућно.

— Ја не пишем. Хтео сам молити — ако Вам само наравно то не би било досадно — да ми дате што да преводим.

— Да преводите?

Књижевник се осмехну и звиждукну без наде.

— Ја знам два језика.

— Па да знате и пет језика. Лакше се удо-

стојити небеснога царства, него добити што за превод?

— Тако је то тешко!

— То и јесте невоља. Преводилаца, а особито преводилица — и врло красних, — уметну с циничким осмехом — као муха̑ у лето. Не можеш се одбранити од њих. А сва су места заузета. Откуд да им набавиш рада?... Ко је дочепао, сваки је стискао зубима свој хлеб и не пушта — разумете ли? И какав хлеб! У два три журнала још и плаћају како тако, а иначе, драги мој, по копјеку за врсту или по четири рубљице за штампан табак, колико плаћају разна господа магазације или неписмени трговачки помоћници, који су постали сада издавачи. И на такав хонорар трче као луди. Има госпођица, које су готове и за пола копјеке преводити са свакога језика, само да им се да̑ посао, тако нешто на форму романа од пет шест књига. И ко Вам даде такву несрећну идеју?

— Са̑м сам је измислио! — покуша да се нашали Стрепетов.

— Ви рђаво познајете Петроград. Имате ли што готово?

— Још ништа.

— Онда, хвала Богу! Нисте се бар узалуд мучили.

Стрепетов замоли за опроштај, што га је узнемирио и спремаше се да му каже „с Богом“, али га књижевник задржа.

— Куда Ви? Зар се журите?

— Не журим се.

— Онда да мало проходамо по Невском. Мало ћемо се поразговарати.

Они скретоше с Литејног на Невски. Дан је био сунчан. Мраз не беше велики. Шетало се и сањкало врло много народа.

— Е па, причајте како живи Иван Филиповић? Је ли здрав? Срећно професорује у Самари? Мршава, али зато либерална жена и деца, васпитана најмодерније, и стога, мора се мислити, без памети, а?... Све као што је било? — питаше, осмехујући се, Поручњев, погледајући у исто време на пролазнике.

— Здрав је... Професорује! — одговараше Стрепетов, мало зачуђен оним тоном.

— И сада с прилично патоса декламује: „Напред, без страха и сумње“! и тугује после вечере, што до сада још нема законитости, а? — додаде књижевник. — Као и пре, смрзао се, јадник, на уздасима о шездесетим „годинама“, када, и тако даље? Растура паметне књижице? Све се још нада да ће у најкраћем времену сваки имати по једну кокош на тањиру, а? — подсмешљиво бацаше Поручњев реченицу за реченицом, загледајући час по у пролазничка женска лица.

— Видите ову!... — рече он, погуркујући лактом Стрепетова. — Зар није лепа, заиста, а?.. Дилетанткиња. И Катарина, и Марија Стјуарт, и Офелија, што год хоћете. Али, разуме се, талента ни пребијене паре, што јој ипак не смета да има успеха.

— Како то?

— Не на позорници, наравно... Обожавалаца

има сада много. Embarras de richesse!... Још како!... Прекрасна девојчица. Са̂м склоп тела — читав капитал! — стаде се смејати Поручњев, намигујући очима. — Али је госпођица практична и паметна... према духу времена!...

И, поћутавши, настави:

— Тако тугује Иван Филиповић, а?... Та ето тај Иван Филиповић прекрасан је човечић, али је врло крут и, истину да кажем, прилично ограничен. Како је некада декламовао: „Напред, пријатељи!“ — и ако није знао ни са̂м куда то треба „пријатељи“ да иду напред — да ли да оснивају општине у Америци или да читају код куће Маркса, — тако наставља и до данас. Не увиђа да су либералне кабанице већ прилично изношене. Њега и сада заноси магловито шарабатање наших „бољих“ журнала, који су, како он пише, „још сачували часне традиције у данашњем беснилу мрака“. Али ко се може тако изражавати, сем Ивана Филиповића, тога престарелог гимназиста?

Књижевник изговори целу ову тираду с подсмешљивим раздражењем и иронички удари гласом на „боље журнале“.

Овај распуштени тон, ово подсмевање прекрасном, симпатичном Ивану Филиповићу, наставнику књижевности, кога су ученици обожавали због његове заиста ретке доброте и његова идеализма у веровањима и у односајима према људима — узбуњиваху Стрепетова. Нешто га подеваше да му напомене: да ни он са̂м није баш тако давно збацио те „либералне кабанице“ и пи-

сао у „бољим журалима“, али му недостајаше смелости...

А Поручњев, међутим, настављаше:

— Ево погледајте... Видите ли да овамо иде величанствен црномањаст човек у самуровој капи?

— Видим.

— То је Иловљев, — проговори књижевник.

— Чувен адвокат?

— Јест.

Стрепетов радознало погледа на знаменитог адвоката, а књижевник с подсмехом рече:

— Такође плаче за законитошћу... за-ко-ни-тошћу, разумете ли, господине млади паланчанине!? Такође један радикалац, што пак, разуме се од себе, ни мало не смета г. Иловљеву, да на суду брани — за „радикални“ хонорар — свакојаке неваљалце који су се прокрали. Једно другом не смета. Чак помаже... С једне стране чланчић у бољим журналима о пропадању грађанских врлина, а с друге: „Погледајте на овога сединoм оболелог старца, који је здипио из лакомислености милион“! Доста дирљиво звони, кад се изговори. Стекао је велико имање, учи с госпођицама специјално Шеија и приказује собом неку врсту грађанског мученика... Добар гусак? Ха-ха-ха! А такође знаменитост... Радикал... Наш познати, даровити адвокат! — злобно додаде Поручњев, баш као да му је адвокатова популарност била кост у грлу.

Књижевник је, очевидно, лично познавао тако звани „цео Петроград“. Сваког часа је обраћао пажњу свога сапутника час на ово, час на

оно лице, дајући при том кратке и готово увек злобне карактеристике. „Ето та намазана госпођа на касачима — то је та и та чувена глумица... Тај по изгледу скромни дебељко... то је некакав милионар, који је купио жену од жива мужа за двеста тисућа... Та опет наказа уседелица пише глупе романе, у којима неминовно јунакиња, ружна али симпатична девојка, трпи свакојаке увреде, што не налази мужа.

— А ова два велика човека не познајете? — проговори књижевник, показујући на два господина врло скромно одевена, који улажаху у Доминикову гостионицу.

Стрепетов погледа у показаном правцу, али оба господина ишчезоше иза врата.

— Штета што не видесте наша два знаменита писца, господу Ирецкога и Казимирова, који су још ту скоро многе збуњивали својим квазиученим тричаријама и радикалним претњама. Они, у осталом, и сада себе замишљају као ђеније и налазе блесаве гимназисте и психопатске луде, који верују у њихов таленат, у велико значење њихова радикалног штампаног булажњења и у њихове тужне напомене, како није могућно, тобоже, исказати све што би се хтело, а они би већ запрепастили свет својим ђенијалним идејама... Није могућно, видите!... Е па дабогме, сада место „Вапаја за идеалима педесетога столећа“ ова господа за чашама пива спрежу један пред другим: „Ја сам ђеније, ти си ђеније“! — „Ја сам велики, ти си велики!...“ Ха-ха-ха! Само им је то и остало... Репутација тих самољубних мехурова

сада је прилично изблеђела.. Доста је било свету обмањивања... Довољно! Читаоци су постали паметнији.

Лице Поручњева дисаше непојмљивом за Стрепетова злобом и у гласу му звучаше завидљива, злобна струна, када Поручњев настави кудити ова два писца, трудећи се да их, пошто пото прикаже у рђавој слици. У његовим се речима осећаше завидљива пакост мале душице и немоћна јарост ренегата, који не преза ни од клевете, да би укаљао блатом некадашње своје другове.

„Он је писац оних фељтона! Она иста пакост... они исти изрази!“ — одлучи Стрепетов.

Он беше узбуђен и веома разочаран Поручњевим. С појмом о писцу у младића се удруживала идеална представа нечега узвишеног, честитог и бескориснога, а ови пакосни испади, ове сплетке сликаху књижевника у врло непримамљивој светлости.

— Ви сте, као што се види, врло љути на Ирецкога и Казимирова? — проговори, једва задржавајући љутину, младић.

— Љут?... Нимало. Ја их само показујем au nature!

— То јест бацате се блатом на њих?

— Они заслужују још више! — пакосно изусти Поручњев.

— Ја нисам, наравно, посвећен у сплетке, али сам чуо од људи, који имају част познавати се с тим лицима, сасвим другчије мњење од тога што ви говорите... Ја их пак знам само по њиховим чланцима и уверен сам да они не могу бити такви, какве сте их Ви насликали.

— Охо! Како их Ви ватрено браните? Ви сте, дакле, један од њихових поштовалаца? — с подсмехом запита Поручњев.

— Разуме се. Ја веома поштујем и волим те писце.

— Е, онда Вам честитам, младићу!

За тренутак иђаху ћутећи.

Најпосле Поручњев запита са ироничним изгледом:

— Па због чега Ви тако поштујете ту господу?

— Због њихова талента, због ватрене им вере у идеал истине и добра, због знања, због ума њихова. Читајући их, човек се учи вишем и пространијем схватању, постаје бољи, чистији, честитији... ето зашто људи воле и поштују писце! — ватрено изговори Стрепетов.

— Тако... Тако... Крупно!... Како не?... Либерална маглуштина се веома допада младим људма... Ха-ха-ха! — засмеја се он.

Али је тај смех — учини се Стрепетову — био некако неприродан.

— Ти људи — додаде Стрепетов — нису мењали својих уверења, као што се мењају рукавице. А кад би их и променили, не би се, верујем, ругали оном, чему су се мало пре клањали. Они нису торбе за извртање.

Ове речи чисто опекоше Поручњева. За тренутак сав позелене. Израз пакости и мучења нагрди црте његова лица. Поглед, који добаци књижевник младићу, беше пун мржње.

Он поћута и узе величанствен изглед на се.

После неколико тренутака они се расташе суво и хладно. Поручњев с висине климну главом, не пруживши руке, и окрете у Коњушну улицу. Стрепетов се упути Адмиралској Пијаци, да седне на трамвај и да иде кући на ручак.

Сусрет и разговор с књижевником баш су добро наљутили младића, и он је целим путем до куће мислио о Поручњеву, присећајући се и његова подсмевања своме пријатељу — оном добром и красном Ивану Филиповићу, и цинизма с којим Поручњев пљуваше на уверења, која је тако скоро и тако ватрено он са̂м проповедао, и јарости, с којом се трудио да понизи два позната писца и да их укаља блатом.

Размишљајући о књижевнику, Стрепетов у први мах осећаше само срђење и презрење према „том отпаднику“, како га он већ прозва у себи. Али се затим ова осећања мало омекшаше жалошћу, — жалошћу коју осећају морални и меки људи према сваком људском греху. Уз то се Стрепетов сети, како се Поручњев беше променио у лицу при последњим речима. Он их је, очевидно, примио, као да је циљано лично на њега, и ако је Стрепетов изговорио те речи без намере да лично вређа Поручњева, и рекао их, имајући на уму уопште људе, који су одустали од својих уверења. Сети се и мало чудноватог запиткивања Поручњевљева о том, како га је Стрепетов пронашао и зашто се извештавао у канцеларији „Домовине“. То значи да он крије своје суделовање на тим новинама, а кад крије, онда се, доследно, тога стиди?

Полазећи од те мисли, младић ствараше у својој машти слику мученичког моралног стања овога књижевника. Њему се чинило да је овај морао трпети грижу савести и „страшно се мучити“, без мира и покоја, осећајући на себи „неизгладљиви жиг отпаднички“, избегавајући сусрет с пређашњим пријатељима и побуђујући неповерење нових. На крају крајева Стрепетов, као сањалички идеалист, умало што не представи себи тога књижевника у слици Јудиној. А пре а после, он неће издржати душевни несклад и свршиће трагично. Под тешким бременом срамоте није, разуме се, могућно живети, — наивно претпостављаше младић, сликајући и даље у својој памети не правога Поручњева, већ некаког фантастичног „служитеља речи, који је издао свој таленат“.

У Поручњевљево обраћање из уверења Стрепетов никако није веровао. Није могућно, ваистину, на једанпут се изменити и говорити дијаметрално противно оном, што си говорио тако недавно! И најпосле, *тако* — чинило се младићу — не говоре искрени људи, који су променили погледе. Они могу жалити своје пређашње заблуде, али не — пљувати их. Оборени идол ипак је бог… У противном случају, ко би поверовао у искреност нове проповеди од људи који данас називају лажју оно, што су јуче држали за истину?

Тако је размишљао Стрепетов и питао се: какве су прилике могле човека довести до таквога моралног пада? Шта је тако најутило Поручњева? Шта га је нагнало да штампа одвратне својим цинизмом чланке, који су морали изазвати (није

могао Поручњев то не знати) осећање срдње у негдашњих му једномишљеника и пређашњих поштовалаца и читалаца?

И тако младић, који је знао Поручњева само по његовим чланцима, није могао расправити питања, која се јављаху у младом уму и тражаху одговор ради умирења узбуњене свести. Ко није себи давао така питања (особито у младе дане), жалећи за писцем, чија би реч, иначе пуна јаког утиска, на једанцут почињала звучати другим тоном?

ГЛАВА XXII

Кад би Стрепетов ближе познавао господина Поручњева, он, разуме се, не би ни постављао себи слична питања, не би створио од њега слике Judине, нити би га крстио отпадником. Такав назив не доликује нашем књижевнику из тога простог узрока, што у њега ни пређе, када је писао чланке у радикалном тону, ни сада — у периоду пљувања на негдашње „заблуде“ — није ни било никаквог погледа на свет, ни смишљених, одређених уверења.

Он је био своје врсте дете претераног самољубља, са ситним побудама необузданог темперамента, једна од оних болешљиво самољубних природа, чији прохтеви стоје неизмерно високо изнад досуђених им подобности.

Човек несумњиво даровит, али без образовања, без погледа, израђених животом и разми-

шљањем, он је био, како веле Французи, „fruit sec“ (човек с промашеним циљем), али уз то с претераним мњењем о себи, који жудно сања о успеху, — а тај се успех, чинило му се, може постићи без упорног рада, који храни потајну мржњу према туђој слави, ситан, завидљив и сумњичав, као човек који заиста страда од маније величања. У сваком је назирао противника и завидљивца, гајећи у себи охоло мњење о непризнатом ђенију кога превиђају.

Још као млад паланачки чиновник, захваљујући својим песмицама, он је стекао глас „знаменитог пера“ и добио на десетак поштовалаца. У брзо поста сарадник паланачких новина, и његови први почеци начинише прави фурор. Његови подлисци, ватрени, пуни оштрога шибања, који одаваху књижевни дар, читали су се. Свак је налазио да млади књижевник „дрмуса“ мајсторски; не долази му под руку. И Поручњев је, заиста одлучно, „дрмусао“, не разбирајући много, кога, зашто, праведно или не, говорећи о свему с бомбастим незнањем, које је поцрпло на дохват понеке одломке од идеја из најновије свеске каквога књижевнога листа, претресајући сва могућна питања са одважничком слободом претерано смелога човека. О њему почеше говорити. Бојаху га се у паланци. Писац подлистака имађаше успеха и код госпођа. Све је то ласкало његову славољубљу. Успех му заврти мозак. У машти му се већ привиђаше велика књижевничка слава, поштовање, успеси. Он даде оставку на службу, одлучивши се да постане књижевник, и дође у Петроград са свежњем сво-

јих подлистака и самоувереном надом да ће себи извојевати велико име, и првих дана ходаше улицама охоло, као човек који ће брзо задивити цео свет.

Однесе чланак једном од сталних сарадника једнога журнала, оном истом Ирецком, о ком је Поручњев говорио Стрепетову, за време шетње, са онаквим огорчењем.

Страшно узбуђен, трудећи се да се покаже равнодушан, дође Поручњев ради одговора и развесели се, када Ирецки рече младом писцу да је чланак написан с великим књижевничким даром. Биће штампан, али су потребне неке поправке. Има омашака... Аутор је недовољно проучио питање о ком пише.

Са обичном својом експансивношћу, Ирецки се заинтересова Поручњевим, опазивши у његову чланку дар. Истина је, писац је у њему показао недовољно знања, у чланку није било ничега свога, то је било само живо и оштроумно препричавање туђих мисли, чак рђаво усвојених; али ће се, јамачно, млади књижевник временом дотерати.

Ирецки му показа како треба чланак прерадити, показа му књиге којима се треба користити, и када Поручњев донесе прерађен чланак, он би штампан. Чланак обрати пажњу.

Ирецки се у први мах с великом љубављу заузимао око Поручњева. Увео га је у књижевничке кругове, давао му теме за чланке, упућивао га је шта да чита, другарски је световао Поручњева да озбиљно ради, — једном речи, врло се живо њиме интересовао, рачунајући да ће ипак

Поручњев, уза своју даровитост, написати штогод значајно.

Ове се наде не испунише. Поручњев остајаше онакав исти „fruit sec“, какав се први пут јавио Ирецком. Он ништа није читао, задовољавајући се само чланцима у књижевним листовима и уздајући се у свој таленат и своју моћ опажања. Али га сâм таленат није могао спасти. Неколико великих чланака, написаних исто онако даровито као и ранији, били су испод сваке критике, и не примише их. У њима није било садржине.

Скромно занимање књижевног радника не задовољаваше Поручњева. Он је хтео славе, праве славе, а уз то и добрих хонорара, да би могао живети мало комотније, не ићи и даље у изношеном капуту и ручавати у добрим гостионицама место гадних прчварница. И Поручњеву се чинило да му не дају да се размахне, да га навлаш држе на ситнијим пословима. Манија за величином растијаше заједно с неуспесима. У свима знатнијим писцима он је видео непријатеље и врло озбиљно је мислио да многи од њих, под изговором лукавог саучешћа, не примају његове велике чланке из зависти, из бојазни, да ће успех Поручњевљевих чланака умањити њихов књижевнички значај! Та мисао поста његова фикса идеја. Потајна га је злоба јела. Туђи успеси усељаваху у њега завист и жељу да их ослаби. Он преста одлазити Ирецком, стаде избегавати књижевнике и у самоћи своје собе често сањаше, охол и весео, о том, како ће се прославити његово име

с краја на крај, и како ће се посрамити његови „непријатељи“ и „завидљивци“, принуђени, на послетку, да у њему признаду великога публициста.

Као што обично бива са сличним самољубним манијацијама, мржња на замишљене непријатеље прелазила је нехотице и на њихове погледе. Он неће ићи тим шаблонским путевима, о не! Он ће рећи нешто „своје“, што не личи на оно што говоре они, ти „заклети свештеници радикализма“, и разголитиће их.

Али „радикални“ мундир, који тако или онако Поручњев ипак носи, при свем том му је сметао, а ни време још није било такво, да би слична разголићавања могла имати какав било успех, и Поручњев, сувише плашљив да отворено пређе у други табор, ограничавао се само сањањем, да ће посрамити непријатеље, и тужбама којима се јадао пред двојицом тројицом таквих истих књижевника хаџи-недомака (и, наравно, непризнатих ђенија), као што је и са̂м.

Тада би Поручњев, после неколико боца пива, почињао говорити о својим непријатељима, а поглавито о Ирецком, и ту би се ситна душица самољубног књижевника испољавала у свој наготи својој. Он је лагао и клеветао свога добротвора најбезобразнијим начином. С неком особитом мајсторском речитошћу он је стварао прљаве сплетке против Ирецког. Он је, у суштини, остарели „буржоа“, и ако се показује као бранилац угњетених. Знајте да он добива ђаво ће га знати колико, а сарадник — нека крепа од глади! Зами-

шља да је ђеније и потискује младе дарове. Затим би разговор прелазио на друга, више или мање позната, књижевничка имена, и читаво море блата, сплетака и окривљивања изливало се као бујни поток из уста Поручњевљевих. Тада би долазио до говорничког беснила.

И сабеседници, који мучно да вероваху у то, што је причао Поручњев, ипак злурадо слушаху пакосне сплетке. Сами „непризнати ђенији“, одобраваху и кађаху тамљаном Поручњева — срећа што он још није књижевнички „ђенерал“.

„Ваистину, он је такав таленат... Још недавно његов је подлистак...“

Поручњев би обично махнуо руком и величанствено се осмехнуо, чисто говорећи да је то већ одавно свима познато, и вадио би из џепа од прсника прилично прљав, на четворо савијен такачић поштанске хартије и пружио га једном од својих сабеседника с речима:

— Прочитајте на глас. Мислим да Достојевски зна штогод, а?...

То писмо Достојевског с похвалним одзивом о првом чланку Поручњевљеву, који је он у засебном отиску послао с писмом знаменитом писцу, било је, дакако, врло добро познато гостима Поручњевљевим и свима, баш свима његовим познаницима.

— Знамо. Читали смо шта пише Тодор Михајловић! — покушавали би у један мах да одговоре сва три госта, млади белетристи, „који траже нове путеве“ и који су се помало плашили

Поручњева, да их он не „смрви“, кад му дође светао час надахнућа.

— Прочитајте само ово место... ево на другој страни! — одлучно би нудио Поручњев, показујући прстом на врсте.

По когод би прочитао „то место“. У њему је Достојевски говорио о таленту „који много обећава“.

— Е, ето, видите. Са̂м Тодор Михајловић. Чини ми се, ауторитет!

Сви се сложише да је ауторитет.

— А којекакви Ирецки и Казимирови махнишу мојим чланцима. Шта то значи? Завист, једина гнусна завист. Сећате ли се „Моцарта и Саљери“?... Они мисле: ко ле́же̂ чланке, подупрт разним изворима, само је он у праву... Мораш играти како они свирају. Оригиналне се мисле не примају у тој продавници. Лицемери!

И Поручњев би високо дизао главу са изразом мирне величине у целој фигури.

Кад наста друго време за журналистику, многи журнали престаше излазити и неки писци заћуташе. Поручњев се намести код оних истих паланачких новина, где је био и почео свој књижевнички рад, и стаде сада писати, неограничаван ничијом контролом, с потпуном слободом размахивања. Мало двосмислена му „Писма из престонице“, а затим први, још неодлучни, али већ доста гадни испади противу писаца либералног табора узбунише неке пређашње му другове из журнала, и један од њих наштампа белешку, у којој је између осталога говорио и о „ренегатима“.

Са̂м се пак Ирецки понашао према испаду Поручњевљеву више са сажаљењем него с љутњом, те није ни одобравао белешку, наперену противу Поручњева.

Какав је он ренегат? Он је пре Попришчин, онај несрећни даровити „fruit sec!“ У њему ништа нема, нити је што било. У добрим рукама могао би бити користан радник, а сада се... показао какав је. И зар је он један такав?... Само се нисам надао да је он и таква ситна душица!

Тако се изразио Ирецки и није налазио ни за потребно да одговара на испад Поручњевљев.

Белешка о „ренегатима“, а још више овај суд Ирецкога, који неко достави Поручњеву, доведоше овога у јарост. На њ чак не обраћају ни пажње и понашају се према њему с болећим презрењем? Е показаће он *њима*. Он ће *њих* смрвити!

И у новом „Писму из престонице“ Поручњев написа један циничан и једак чланчић упућен либералима уопште и Ирецком посебице.

„Домовина“ то прештампа и сложи се са аутором, и убрзо Поручњев поста сталан сарадник новина које га похвалише.

Времена се изменише. Његови чланци имађаху сада успех скандала, а Поручњев је могао ручавати у добрим гостионицама. Он се није кајао, није осећао гриже савести, као што је претпостављао Стрепетов, али га је распињало једом презрење, које му пређашњи другови ћутањем исказиваху. И он је понекад пуцао таквим испадима, да је чак уредништво „Домовине“ било при-

нуђено задржавати свога преко мере усрднога сарадника од претераних нападаја на све оно што је недавно бранио онако исто лакога срца, с каквим је то сада излагао погрди и пљувању.

ГЛАВА XXIII

Тога вечера, у седам часова, Стрепетов оде на Енглески Проспект, поморском капетану прве класе Опољеву, да се погоди за кондицију, коју му је нашла Рима Михајловна.

Матроз-вратар, врло плаве косе, отворивши врата, уведе Стрепетова у гостинску собу, у коју одмах затим уђе и са̂м Опољев, суров на очи морнар, у годинама, ниска раста и дежмекаст, с великом, прилично проседом брадом.

— С ким имам част говорити?

— Стрепетов.

Морнар јако продрма руку младићеву, од једанпут дохвати Стрепетова преко струка и поведе га у кабинет.

— Ево, драга моја, представљам ти: Павла Сергијевића Стрепетова! Препоручила га Рима Михајловна!

Он избаци ове речи брзо, громким, испрекиданим гласом, баш као да командује на крову од лађе.

И, ослободив руку Стрепетова, додаде:

— Моја жена, Антонина Сергијевна!

— Ах, како вичеш Никсе! Готово си ме

уплашио. Врло ми је драго познати се, мосје Стрепетов! Ја сам толико о Вама слушала од љубазне Риме Михајловне. Молим Вас седите.

Пуна и висока, доста милокрвна црномањаста жена, у црном оделу, која се тромо подиже са широког дивана, да пружи руку Стрепетову, насупрот своме мужу говорила је лагано и тихо, развлачећи речи као да пева.

Морнар дотури Стрепетову наслоњачу, и са̂м се спусти на диван покрај жене.

— Вама је, мосје Стрепетов, јамачно Рима Михајловна казала да нам је потребан учитељ, да спрема два наша дечака! — запита Опољева.

— Јест, казала ми је.

— Алгебра и геометрија храмљу! Тешко им иде математика! — рече морнар.

— Ах, Никсе!... Нимало им не иде тешко! — успротиви се благо жена. — Њима све иде лако. Они су обојица врло даровити дечаци. Али су јадници цео месец прележали. У Петрограду је тако страшна клима. Наравно, деци је сада тешко. А у гимназији се тако оштро поступа.

— Уз то су и велики мангупи! — избаци морнар.

— Ах, Никсе! Како се ти изражаваш!... Павао Сергијевић, заиста, може помислити...

— Павао Сергијевић видеће и са̂м. Већ нема се куд крити невољу, драга моја.

Жена погледа мужа прекорно.

А морнар, међутим, неочекивано викну:

— Еј ви, малабарски гусари!

— Никсе, Никсе! — укори га госпођа Опо-

љева и погледа Стрепетова, чисто правдајући се за мужа.

За тренутак утрчаше с хуком у кабинет „гусари“: два жива, весела дерана у блузама.

Њих, као што се видело, није бунио сурови изглед остарелог морнара, и они му приђоше с тако отвореним, радосним изразом на својим веселим симпатичним лишцима и с таквом љубављу гледаху у оца, да се одмах могло опазити да отац и деца стоје међу собом у најбољим односајима.

— Ево, препоручујем Вам, Павле Сергијевићу, два гусара! — проговори морнар опет оним истим оштрим, громким и, како се чињаше, срдитим тоном, у ком ипак одјекиваше нека необична, срдачна струна. — Гусари, прави малабарски гусари! — додаде он, погледајући с љубављу своје малишане и шаљиво вукући млађега за ухо.

Дечаци, весело се осмејкујући, приђоше Стрепетову и јако, као и отац им, стискоше пружену им руку.

— Ах, какви сте дошли, децо! — ужасну се мати. — Блузе подеране! Руке прљаве!

Дерани се очевидно збунише.

— Зато, драга моја, и јесу они гусари! Шта ћеш им? — умеша се отац. Е, испричајте најпре Павлу Сергијевићу шта сад прелазите у школи. Он ће с вама радити математику.

Оба дечака разумљиво објаснише шта сад уче у разредима.

— Е, сад напред! Да се уче лекције!

— И руке, руке оперите!

Дечаци истрчаше из кабинета хучно и весело, као што су и ушли.

За тренутак наста ћутање. Најпосле морнар рече:

— Треба с њима радити два до три часа. Од шест до девет у вече, три пута недељно. Можете ли?

— Могу.

— А погодбе сами означите! — додаде морнар.

Стрепетов, очевидно збуњен, мучио се да одреди цену.

„Да тражим двадесет рубаља!“ — пролазило му је кроз главу, али му преко језика не могаше да пређе цифра.

— Мени се чини, мосје Стрепетов! — брзо се умеша Опољева, — да петнаест рубаља на месец неће бити мало? Кажите искрено! — додаде она тихим гласом, као да пева, љубазно погледајући својим великим, благим очима у младића.

Стрепетов беше готов одговорити да је хонорар сасвим довољан, кад морнар громко узвикну:

— Ти канда си драга моја сишла са ума?

Жена погледа мужа наивно зачуђеним очима. Стрепетов се осећаше у незгодном положају.

— Петнаест рубаља!? Израчунај, драга моја. Тридесет и шест часова рада. Ни пола рубље за час!... То је срамота! Безочност!

Стрепетову се учини да у погледу, којим после тих речи обдари госпођа Опољева свога мужа, није било особите пријатности.

— Зашто се жестиш, Никсе? — Ја се, право

да кажем, не разумем у том. Та ја не знам какви су хонорари.

— Па немој ни предлагати, драга моја, кад не знаш.

— Ах, Боже мој, како си ти смешан!... Ја сам чула да су Кузнецови платили свом репетитору петнаест рубаља, па сам и допустила себи да то исто предложим мосје-Стрепетову. Та ја те ствари ништа не разумем! — додаде она, као какво наивно дете.

— Кузнецови!? — плану морнар. Они могу понудити и пет рубаља, ти твоји Кузнецови! Ми, драга моја, нисмо, хвала Богу, Кузнецови!... Ви опростите, Павле Сергијевићу.

— Молим Вас! — збуњено мрмљаше Стрепетов.

— Даме, знате, умеју оценити шта вреде чипке, некакви фиши, турнири, али вредност рада њима није позната. Ја сам слободан понудити Вам тридесет рубаља. И то је мало. Знам. Али ми више не допушта кеса. Воља Вам.

Жена одмери мужа брзим погледом, који јасно говораше „лудак“! Али морнар не опази тај поглед и гледаше у Стрепетова, очекујући одговор.

Стрепетов брзо одговори да је тридесет рубаљо и више него довољно.

— Дакле, свршено. А сада, драга моја, није ли време чају? Павао Сергијевић, надам се, неће одбити? — проговори, знатно стишавши се, морнар.

Али се Стрепетов одговори да не може. Хита му се. И стаде се праштати.

— Журите се, не смем Вас задржати. Дакле до сутра? — запита Опољев, испраћајући Стрепетова.

— До сутра.

— И још нешто... Ви ћете опростити... код мене нема тамо амо... Немојте ми децу заводити. Само математика и ништа више.

— А шта више?

— Зар има мало шта?... Социјализам и друго којешта... Док се окренем, а оно читави бунтовници. Тако Ви дакле, молим Вас...

Стрепетов се пожури да умири морнара, што се тога тиче.

— Еј, Степане! Опет заспао, бестија! Капут господину! — грмну морнар.

И, јако стиснувши руку Стрепетову, рече:

— Кад видите Риму Михајловну, лепо је поздравите. Врло ретка девојка. Јест. Данас је мало таквих. Све махом: „ла-ла-ла“, по позориштима, за младожењама!... А моји гусари, и ако су мангупи, опет су добра деца. Надам се да ћете лако с њима, Павле Сергијевићу! — додаде морнар.

Стрепетов иђаше на Кирочну у срећном расположењу захвалног и заљубљеног човека. „Какво прекрасно створење! Она се заузимала о њему, и да је кадгод изустила једну реч о том. Захваљујући тој кондицији, он сад може слати кући по тридесет рубаља сваког месеца. А можда ће испасти што и од огласа“!

„А овај на очи сурови морнар, који као да се само свађа, мора бити да је прекрасан човек! Како нападе на жену због петнаест рубаља!...

Жена говори за чудо благо и тихо. Она му се није баш много допала. А „гусари“ — напротив Јамачно су, одиста, добра деца, и̓ он ће лепо проћи с њима“.

Такве мисли пролетаху по глави Стрепетовљевој, док је журно ишао улицама. Пред вече мраз јаче стеже, поче духати северац. Јевтин зимски капут са оковратником од јагњетине, више за украс него да држи топлоту, није га особито грејао. Мраз му поче осетно штипати образе, уши и нос. Али младић, унапред сладећи блискост састанка с „мадоном“, добивши мало час добру кондицију, и загревајући се надама на будућност, није, наравно, ни обраћао велику пажњу ни на мраз, ни на то што га ледени ветар, особито јак на раскрсницама, сече по лицу, и, пун радости, трчаше из све снаге.

— Павле Сергијевићу! Куда тако нагло?

Весели, заразни смех разлеже се над ухом Стрепетовљевим одмах после тог узвика, и Галанин, у пристојном капуту, крзном постављеним, поруменео од мраза, весео и насмејан, заустави Стрепетова на углу Невскога и Лијтејне пред јако осветљеним излозима једне воћарнице.

— Срамота? Сасвим сте заборавили пријатеља. Месец дана Вас нема. Па како је?

Стрепетова, заиста, беше стид. Цео месец није виђао Галанина. Он одговори да је „врло добро“, мало пре је добио још једну кондицију и запита како живи он.

— Врло добро... Одлично! Сад сам ја на најбољој „линији“, како вели мој философ Ипат.

Нова „претплата“ живота, као што се он изражава... ха-ха-ха!... Више већ не подлежем „игри маштања“! И можете ми честитати, пријане! — додаде Галанин срдачно, са изразом радости у лицу.

— На чем?

— На чем? — прекори га Галанин. — Тобоже се не сећате? Теничка је, најзад пристала.

— Пристала? — нехотице му се оте питање, које казиваше чуђење.

— Јест, драги мој, пристала да пође за мене, за старог злосрећника, пошто сам издржао пробу. „Не пијте, вели, па ћемо видети“. И ја не пијем. Вратила ме у живот ова златна душа. Наново ме је начинила човеком Теничка. Чиме само да јој се одужим?... Али за сада је ова ствар у тајности. Мати јој не зна, иначе јој не би дала мира. Та она јој другу каријеру спрема. Наложницом хоће да је начини, подло створење!... Али сада — беше! А зашто ми стојимо? Хајдмоте к мени, у моје драге јазбине. Ево, купио сам сира и слаткиша од Абрикосова... Теничка воли. Славно ћемо поседети уз чај. Мегера није код куће. Отишла, гадура, са својим неваљалцем Јефратовим у циркус. Теничкн ће бити мило... Хајдмо, драговићу!

Стрепетов срдачно честита Галанину, али ићи с њим не хтеде. Данас не може.

— Рими Михајловној, куда ли, идете? — с љубазним осмехом запита Галанин.

— Јест... к њој, да захвалим за кондицију. Она је то израдила... А Ваша свадба хоће ли брзо?

— Чим добијем место, разумете ли, стално место, те да не висим с Теничком у ваздуху. Тада ћу Вас позвати за часника. За мене већ раде... Нашло их се који су поверовали у моју обнову... Ха-ха-ха! Да постанем среске судија у Пољској, у каквој малој варошици... Славно бих поживео с Теничком. Она хоће кудгод у унутрашњост... подаље од петроградског разврата... од ових позоришта... тројака и сваке несреће... А за сада треба, Павле Сергијевићу, набрати парица, да би се што боље могло живети... у својој кућици... Чисто не могу да поверујем у такву срећу! — додаде Галанин с радосним узбуђењем. — И по вас дан пишем своје „касације“, по терминологији Ипатовој, ха-ха-ха!... И већ добивам од нашега заједничког заштитника по сто педесет рубаља месечно. Кад ћете нам доћи? И Ипат већ пита: је ли добио голубасти Павао Сергијевић нову „претплату“? Ха-ха-ха! Свратите, драги... Ипак је дошао у пенсију наш пилат!... Треба га обићи... Та он ми је више пута помогао.

Стрепетов обећа да ће свратити ових дана, и пријатељи се журно растадоше, обојица заљубљени, обојица прозебли.

Стрепетову се чињаше сумњив Теничкин пристанак и, право рећи, није се много радовао за свога пријатеља. Будући брачни живот њихов њему се приказивао као ново и тешко мучење за тога милог и симпатичног човека. Та, Теничка га не воли.

ГЛАВА XXIV

Ево, једном, и Кирочне. Ево и оне високе куће према поцрнелој Тавричкој Градини, — куће која се чињаше Стрепетову „најмилија“ у Петрограду.

Он журно прође кроз двориште и, ни часа не одахнувши, устрча на пети спрат. Овог пута не зазвони онако плашљиво, као што је пређе чинио, када је прилазио вратима у време ван журфиксова и не измисливши добар изговор. Данас је имао најзначајније изговоре: прво, звала га је Вењецка да читају, а, друго, треба да каже хвала Рими Михајловној. То захтева најобичнија пристојност.

Али када му Арипа — постарија жена, која је вршила дужност куварице и собарице, од како су Вењецка и Нерпина ступиле у медицинске курсове, и која је била веома одана својим госпођицама — отвори врата и дочека, као обично, Стрепетова с љубазним осмехом, младић, поздравивши се са Аришом, ипак се не усуди запитати: је ли код куће Рима Михајловна, него се дипломатски извести само о Вери Александровној.

Вера Александровна није код куће. Мало час је отишла у позориште са Андријом Ивановићем.

Овај одговор збуни Стрепетова, и он неодлучно стајаше на вратима.

— Та улазите, улазите, Павле Сергијевићу. Друга је наша госпођица код куће.

— Али је Рима Михајловна јамачно у послу?

У осталом, ја ћу само мало! — узбуђено проговори Стрепетов, улазећи у предсобље.

— Зашто мало? Поседите с госпођицом, попијте чаја код нас. Госпођица не учи. Данас је имала „егзамент“, па се одмара... Да је што пре да се сврше ти „егзаменти“. Изнурише, проклети, јадну госпођицу. Од ране зоре па до неко доба ноћи над књигама. И како је издржљива! Ја бих, чини ми се, одавно дигла руке. Идите, Павле Сергијевићу, право у госпођичину собу. Она тамо седи крај ватре и греје се. Идите слободно!... — говораше Ариша, видећи како се Стрепетов неодлучно врпољи у гостинској соби.

— Али, боље, пријавите ме, Ариша... Иначе, како бих ушао тек онако? — мољаше младић.

— Та, хај’те напред... Чега се бојите?...

— Не, не, опет...

— Е па лепо... лепо... Јавићу! — смејући се рече Ариша.

Мало затим изиђе Рима Михајловна.

Угледавши је, Стрепетов осети јаче куцање срца. Радостан и збуњен, трудећи се да сакрије своју узбуђеност, поздрави се и одмах се поче правдати, што је себи допустио да буде на сметњи Рими Михајловној. „Он ће само на пет минута, да би... управо...“

— Ништа ми не сметате. Ја се данас одмарам после испита! — прекиде га Рима Михајловна, љубазно погледајући у младића. — Хајдмоте у моју собу. Код мене је топлије: камин се ложи.

Она се обрте, и Стрепетов пође за њом. Први пут се удостојио позива у њену собу. И он ступи у њу са оним осећањем побожног дрхтања, с каквим верни ступају у храм. Нехотице заста на прагу, свечано погледајући по соби, осветљеној благом светлошћу од лампе и ватрицом од камина. Ено писаћег стола, за којим она ради, оно је орман с књигама, опет књиге на полички, мали диван према вратима, две наслоњаче, лево заклон иза кога се крије одар, бела завеса на прозорима, зеленило цвећа. И све је тако чисто, свеже, све је у таквом беспрекорном поретку у овом светилишту, пуном неког особитог чара, који прича о животу рада и мисли у овом храму, онако исто скромном, оштром, уздржљиво-чедном, као што је и сама „богиња“.

— Зашто Ви стојите? Седите.

Овај глас, миран и благ, трже Стрепетова из сањарија. Заиста, зашто се укипио као пањ?

Али пре но што би сео, треба што пре да јој објасни зашто је дошао, да га не би *она* могла осумњичити дрским наметањем. И он журно, бркајући речи, наново поче објашњавати, како је он „управо говорећи“...

— Знате... Вера ме Александровна звала данас да читамо... И зато сам дошао.

— Вера је молила да јој опростите.

— И ја... па да!... Али ништа! — промрмља Стрепетов.

— Дошао Андрија Ивановић и наговорио Веру, да иду у позориште.

— Па врло добро. Али, сем тога, то јест, управо говорећи да ме Вера Александровна није ни звала, ја бих се опет свратио за који тренутак, те да Вам топло захвалим за кондицију, то јест не за кондицију — шта је кондиција! — него за Вашу сарадњу. Она ме је дирнула, разумете ли? — помоћ Ваша... Ја не умем исказати како сам Вам захвалан, Рима Михајловна!... Верујте, никада нећу заборавити, никада!

Он је говорио узбуђено, испрекидано и журно, чисто бојећи се да му не дају да доврши, и глас му дрхташе.

Због његове љубави, обична услуга, коју му је Рима указала, порасла је у његовим заљубљеним очима готово у херојство беспримерне доброте, и превелико осећање захвалности нехотице се сливало, у ватреним изливима његовим, са осећањем љубави и усхићења.

И кад изговори своју тираду и, пруживши руку, стеже малену руку девојчину, лице му беше узбуђено.

— Не вреди ни говорити о тим ситницама! Боље Ви мени испричајте како сте удесили са Опољевима? — упита девојка, ослобођавајући руку и погледајући у страну.

Њене велике кадифене очи оживеше и осмех, благ, љубазан и мало жалостан, виђаше се у њима. Ова искрена, налик на нешто детињско, изјава захвалности за незнатну услугу дарнула је и зачудила Риму Михајловну. Од речи овога момчића струјила је тако топла, тако заводљива и искрена

љубазност! И он са̂м био је тако раздраган, симпатичан, леп, са својом кудравом косом и дивним великим очима! . . . .

„Јест, Аркадија!“ — понови у себи девојка надимак, који даде Стрепетову Черник, и тога се тренутка сети „Богиње“ у стиховима, о којој је данас причао, подсмевајући се, Черник, кад је ређао појединости своје походе к „милом аркадском пастирку“. . . . .

Још пре пола часа Рима се Михајловна беше мрко натмурила, када професор у шаљивом тону наговештаваше младићево заносно обожавање неке „богиње“ и причаше како је Стрепетов још за живота јој канонизовао је за свету, а сада?... Сада се сурова „богиња“ није мргодила. Она погледа „аркадског пастирка“ с благим, замишљеним осмехом и инстинктивно заглади прамен своје косе.

— Ситнице!? — узвикну Стрепетов, седајући на столицу покрај Риме Михајловне, пред камином. — За Вас су, може бити ситнице, али зар има много људи, који чине те ситнице? — додаде Стрепетов.

— Немојте се жестити, Павле Сергијевићу! — осмехну се девојка. — Такве ситнице хоће да учине многи људи.

— Опростите! Многи ће се заузимати за своје сроднике, бliske познанике... Али Ви сте се заузимали, одузимали себи скупо време... за кога? За човека, Вама сасвим туђега... за случајног познаника!... У том је главна ствар. Ра-

зумете ли?... За сасвим туђега човека. То нису ситнице.

— Понављам, Ви преувеличавате моју услугу... Не говоримо више о том... Нисам се ништа ни заузимала!

Она изговори ове речи уздржљивим, чак хладним тоном, не гледајући у Стрепетова, и одмах уста с наслоњаче и стаде живо машицама потицати дрва. Румен јој поче обливати образе, маљама обасуте.

Међутим је, у истину, она, иначе праведна у најмањим ситницама, овог пута лагала. Она се чак и сувише усрдно заузимала за кондицију Стрепетову и, што је главно, тек је сада, после његових ватрених речи, увидела да у њену заузимању није било само старање, већ и нешто друго, и да се тако ватрено не би заузимала за свакога туђег човека. И сазнање тога нехотице је девојци нагонило црвенило у лице.

Али, разуме се, Стрепетов то није смео знати.

„Нек он остане у пријатној заблуди о мојим врлинама“! — помисли девојка.

А Стрепетову већ клону срце, кад чу хладан тон последњих јој речи. Њему се учини да се Рима Михајловна расрдила на њ и да ће се баш у тај час ова дивна чаробност, овај разговор у двоје у њеној соби завршити, и он мора отићи. Шта је он то рекао? О, лудак, лудак! Зашто јој је тако захваљивао? Зашто је увредио њену скромност? Та, зар га није Черник опомињао да јој не досађује многим захваљивањем?

И, још пре једног тренутка радостан и сре-

ћан, наш се младић на једанпут покуњи и некако сав ућута, као што се обично ућуте увређена деца.

Ућута се и Рима Михајловна, када, наново седавши у наслоњачу, замишљено упре очи у ватрицу која плану на камину.

Прође неколико тренутака ћутања.

Стрепетов не спушташе очараних очију с Риме Михајловне. Она му се чињаше необично примамљива. Друге такве нема на свету! И, користећи се тиме, што Рима Михајловна није гледала у њега, младић се жудно наслађиваше њеним профилом, младежем на образу, белином врата, шаком спуштене руке. Са̂м се чудећи својој дрскости, и премирући од дрхтања, гледао је како се таласају прса његове „мадоне“. У те часове њега обузимаше жалосно узбуђење и нека огњевита милина неодређене туге безнадног заљубљеника. Желео јој је у мислима срећу и радо би јој се дотакао руке својим устима. Ова га луда мисао опијаше. О, како је лепо крај ове девојке! Он би дуго, дуго седео тако с њом у двоје, у овој соби, према тихој ватрици. Радо би пао на колена пред Римом Михајловном, те да измоли опроштај. Она се, јамачно, расрдила, и стога ћути и тако оштро гледа преда се. Да хоће да га погледа!

И Стрепетов подиже поглед са усталасаних прсију девојчиних на њено лице.

Очи им се сусретоше. Он уплашено уклони свој поглед, црвенећи, као човек ухваћен у зло-

чину, ужасавајући се при помисли да је Рима Михајловна могла опазити његове светотатске мисли и да ће га... одмах одагнати, као последњег неваљалца... И он премре од страха што је био тако дрзак.

— Што сте се ућутали, Павле Сергијевићу? Дела причајте како сте удесили са Опољевима? — проговори Рима Михајловна.

И Стрепетов се опет разведри. Глас му је наново звучао умиљато и очи му гледаху љубазно.

Он потанко исприча своју походу, помену како је Опољев нападао на жену, и кад заврши причање, Рима Михајловна рече:

— Тај морнар је заиста прекрасан човек.

— И мени се он учинио такав. А жена његова?..

— Њу познајем тако мало, да немам права говорити о њој. Мени се она не допада.

— Замислите... Ни мени се није допала! — радосно узвикну Стрепетов, очевидно задовољан, што су им се мњења подударила.

— А јесте ли видели „гусаре“? — са осмехом запита девојка.

— Дивота! — одушевљено одговори Стрепетов и весело се осмехиваше не толико стога, што су „гусари“ дивота, колико због среће што види благ осмех девојчин и због помисли да се она, дакле, не срди.

Уђе Ариша и рече да је самовар на столу.

— Хајдмоте, Павле Сергијевићу, да пијемо чаја.

И ове обичне речи, изговорене љубазним тоном, учинише се Стрепетову као нека чаробна музика.

Пређоше у суседну собу. Тамо се, на малом округлом застрвеном столу, сијао самовар. Шунке, јаја, сир, масло и хлеб чисто призиваху човека! Рима Михајловна седе код самовара, а Стрепетов са стране, али тако, да самовар не заклони девојчино лице, те се младић могаше наслађивати благим, грациозним покретима, с којима је она најпре изапрала чајник, после закувала чај и затим покрила чајник убрусићем.

— Што Ви ништа не једете, Павле Сергијевићу?

Али је Стрепетов био тако препун среће, да му није било до јела. Он одби.

Рима Михајловна му насу чаја. Кад му додаваше чашу, прсти се младићеви ненадно дотакоше прстију девојчиних. Овај га додир нагна да брзо тргне чашу.

— Опекли сте се? — запита Рима Михајловна, мислећи да се просуо чај.

— Не... јест... врло мало! — промрмља он, осећајући у исто време да му крв облива образе.

— А ја сам данас гладна... Јамачно после испита! — нашали се Рима Михајловна.

И, прешавши од самовара, поче јести с великим апетитом.

— Испит је, наравно, испао добро? — питаше Стрепетов.

— Зашто „наравно“? Професор увек може оборити, ако усхоће...

— Али није оборио?

— Није...

Међутим се младић, видећи како је лепо рас-

положена Рима Михајловна, и са̑м мало по мало раскравио и стао причати о свом обношењу водице тога дана: о Чиркову, о Валентини Марковној, о састанку с књижевником.

Девојка је слушала с великим интересовањем и са очевидном симпатијом према младићу, који се није хтео користити заштитом своје богате и моћнога утицаја рођаке.

— Мени су једном показали Варњицку у позоришту... Њу познаје Черник... Она је врло лепа жена! — помену Рима Михајловна.

— Јест, лепа, али се мени њена лепота не допада...

— Зашто?

— То је нека охола лепота и уопште није по мом укусу.

— А какав је Ваш укус?

— О, сасвим други! — промуца узбуђено Стрепетов.

Рима Михајловна поцрвене.

— Оно, у осталом, и врло је разумљиво, што се лепота Варњицке Вама не свиди! — рече после паузе девојка.

— Зашто?

— Ваш је укус, мора бити, неискварен, и прецветала лепота Вас не може привлачити... Вама се не могу допадати жене старије од Вас... То је неприродно... ружно! — даље говораше Рима Михајловна поучним тоном. — Младости се мора допадати младост! — оштро пресуди девојка.

„Да се она не досећа и не циља на мене?

О таквим тугаљивим стварима она није никада говорила!“ — пређе преко памети Стрепетову.

И дође му мучно, управо мучно, баш као да стоји над безданом јамом, а у исто време нешто га неодољиво потискиваше да прихвати бачену рукавицу. Нека буде што ће бити, он мора казати своје мњење.

И младић изговори с неком безумном одважношћу:

— Али, зар је могућно заповедити срцу: љуби то, а не љуби ово? Зашто се не би могла љубити побожно, свето, потајно, као што се Бог љуби, жена, па била она и старија? Шта маре године, ако је таква жена идеал свега доброг, чистог и светог!... То може бити дрскост, безумље, светотатство, али... зар је то немогућно?...

И, чисто сâм се уплашивши од свога страсног, ватреног тона и своје дрскости, додаде збуњено:

— Ја, разуме се, говорим теоријски... Ви разумете, Рима Михајловна?

Ове искрене, ватрене речи, излетеле право из препуњеног срца, — речи које су речито говориле о заносном, побожном осећању, чистом и свежем, као дах пролећа, — потресоше девојку и задивише је свом бујношћу. Она жудно слушаше ове давно нечувене, али толико жељене речи љубавне, — привидно мирна и озбиљна, ничим не показујући узбуђеност, са спуштеним обрвама, које јој прикриваху очи, распаљене животном жеђу, и као нека радост што жеже и срећа нека продираше до срца јој и разливаше се по жилама.

Али у исто време разум шапуташе да је „то све глупо, ружно, немогућно...“

„Треба уразумити безумног младића!“ — одлучи она, кад Стрепетов ућута.

И Рима Михајловна, мало заруменела, подиже на збуњеног Стрепетова готово оштар поглед и живо одговори с лаким дрхтањем у гласу:

— Не сумњам да сте Ви говорили теоријски... Али је и Ваша теорија... опростите... сувише детињаста. Ви сте врло млади и још не знате људе... Прво, таквог идеалног савршенства, о ком Ви говорите с таквим заносом, нема у истини.

Стрепетов је против тога протестовао једним покретом. Покоран и умиљат му поглед као да је говорио: „А зар Ви то нисте?“

А девојка, опазивши тај поглед, настављаше још опоријим и поучнијим тоном, као да говори с дететом:

— И све су те Ваше савршене жене, сви ти идеали свега „светог, чистог и узвишеног“ — само фантазија младога замишљања... Оне се чине такве само издалека, а изблиза су оне најобичнија створења.... И место сјајних привиђења, створених маштом, настаје разочарење...

Стрепетов се опет промигољи с нестрпљивим протестом.

А Рима Михајловна, међутим, говораше:

— Ти младићски заноси, за неким, готово, бабама, дешавају се, на жалост, али је то лудост, болест, која брзо пролази... која мора проћи... Паметан се човек брзо од њих избавља...

— А ако је немогућно избавити се?... Ако...

— Глупост! — опоро га пресече Рима Михајловна. — Зато човек треба да има карактера, треба да има јаку вољу... И, најпосле, такви заноси не воде ничему... Они су бесплодни... Зар Ви мислите да озбиљна жена, у годинама, може одговарати на страст каквог сумахнутог малишана? — оштро додаде девојка.

И баш се у тај мах она збуни и поцрвене, осећајући да говори неистину.

— Али зар је немогућно бити наклоњен човеку, не смејући ни надати се његовој симпатији! — оте се Стрепетову питање, покорно и тужно.

Рима Михајловна смагну раменима.

— То је самообмана!... Ружне фантазије! На срећу, све те, тако зване „безнадне“ наклоности младићске трају до првог сусрета, до новог лепушкастог, младог лишца...

Стрепетов увређено ћуташе.

— А, у осталом, нашто настављати нашу теоријску препирку?... Ви се, Павле Сергијевићу, дабогме, никада нећете занети за каквом уседелицом или презрелом лепотицом... Ви сте довољно паметни за такве ствари. Ви се, мислим, немате ни када бавити сличним глупостима... Ви имате послова и брига мало озбиљнијих...

И, не сачекавши одговор, чисто бојећи га се, Рима Михајловна запита:

— Јесте ли одавно добили гласе од куће?

— Пре три дана.

— Сви су здраво?

— Мама пише да је здрава, али она, као

и Ви, каже да је здрава, кад је болесна. Њено је здравље рђаво! — жалосно додаде Стрепетов.

— А како Ваше тражење места?

— За сада још без успеха.

Мало доцније Рима запита:

— Хоћете ли још који пут к Варњицкој?

— Зашто да јој идем?

— Али она Вас је толико молила! Хоће да Вас окрене на пут истине! — напомену са осмехом Рима Михајловна.

— Нек она иде с Богом! Та се госпођа мени ни мало не допада, и ја нећу ићи к њој!

Настаде тајац. Стрепетов је седео збуњен и као убијен. Малопрешњи „теоријски разговор“ довео је младића у тужно расположење. Она зна за његову љубав и, зачуђена његовом дрскошћу, имала је, наравно, њега на уму, кад је говорила о „безумном малишану“. Лудак! Зашто јој се противио? Да је ћутао, — никада се не би досетила! Само она залуду мисли да ће његова наклоност брзо проћи. Никада!

Мислећи о овим увредљивим речима девојчиним, Стрепетов се осећаше бескрајно несрећан. Она мора, дабогме, презирати њега, „безумног малишана“. А он, наметљивац, и даље ту седи, врећајући својим бављењем ово чисто, свето створење.

И младић се одлучно диже с места и стаде тражити своју капу.

Рими Михајловној на једанпут дође жао, што Стрепетов одлази, — баш као да с њим одлази нешто лепо, што јој срце загреваше. Уз то он

одлази с тако убијеним и тужним лицем, као какво увређено дете. Да није она сувише сурово поступила с њим?

И по некој чудноватој логици, чијом тајном владају само жене, Рима је Михајловна, уз пркос очевидности, сада уверавала себе, да младић није баш онако јако занет њоме, као што јој се чинило. У њега је само пријатељско расположење усамљеног паланчанина, који тугује без породице, и за то га је расположење она казнила тако сурово! Хтела би сад како год да загреје, да умири ни за што увређеног младића, иначе ће се он можда осетити увређен и престаће долазити. Ако је чак он и заиста мало заљубљен, лудорија ће му, разуме се, после њених речи, проћи. Дакле... може се замолити да остане! — заврши она, и сама се радујући таквом природном, како јој се чинило, закључку.

И када Стрепетов приђе к Рими Михајловној с капом у руци, девојка проговори с љубазним изразом:

— Зар се Ви журите, Павле Сергијевићу?... Још је рано.

У одговор на те речи Стрепетов погледа тако радосно задивљеним очима, да се домаћица збуни.

— Ја се не журим, — одговори он са изгледом збуњена човека; — никуда се не журим, али, видите...

Чинило се да му нешто смета да говори.

— Видите, ја сам мислио да сам и иначе несавесно дуго седео и... досадио Вам! — изговори најпосле он узбуђен.

— Нимало. Напротив, ја волим да се разговарамо. Данас ништа не радим.

— О, у таквом случају, ако допустите, ја ћу врло радо...

— Онда оставите капу и хајдмоте у моју собу. Овде је нешто хладно.

Пређоше у суседну собу.

Рима Михајловна нађе себи некакво плетиво, јаче отвори лампу и, спустивши се на мали диван, весело проговори:

— Седите, Павле Сергијевићу, па причајте што.

— Већ не знам ни о чем да причам? Ја сам Вам, чини ми се, испричао све што сам видео и чуо данас.

Он седе на наслоњачу покрај Риме Михајловне и додаде:

— И уопште ја мало шта имам за причање.

— Како мало? Па ето данашњи дан? Исповест Чирковљева, похода лепој тетици, састанак с књижевником... Колико нових утисака!

— Али не особито пријатних! Па и данашњи је дан изузетан. Обично су моји дани једнолики: рад код Чиркова, лекције, народна библиотека, а остало време код куће.

— Ви радо седите код куће?

— Само к Вама и долазим и обретко Галанину. Сећате ли се, ја сам Вам причао о њему?... Ето свих мојих знанаца. Па ништа ме и не вуче куд на другу страну!

— Повући ће, Павле Сергијевићу, ако се

познате с добрим људма. У Вашим годинама немогуће је остати пустињак.

— Прилике ме понекад нагоне, Рима Михајловна.

— Ја мислим да Ви, навикнути на породицу, покадшто осећате тугу у самоћи. Ја сам бар тако пређе осећала.

— Понекад ме обузме чамотиња... Тада се лаћам књиге.

— Много читате?

— На жалост, не тако много и не тако систематично, као што би требало.

— Јамачно немате довољно времена?

— О не, времена имам доста. Све су ми вечери, сем недеље, када сам код Вас, слободне.

— Па шта Вам онда смета?

— Шта смета? — понови питање младић и у тај мах помисли: „Ти сметаш, ти си обладала мојим мислима!“

И гласно настави:

— То је тешко објаснити... Јамачно немирно расположење и бриге сметају. Кадшто почнем читати, и намах ме мисли однесу далеко... далеко...

— Али Ви, Павле Сергијевићу, надам се, не падате духом од првих својих недаћа у животу? — благо се извести девојка и додаде: — Од једанпут се ништа не постиже. Потребно је сачекати. Ето и код нас... жене-лекари понекад подуже чекају.

— Ја знам то и не падам духом, Рима Михајловна!

— Тако, тако!...

— И не губим наду да ћу избавити матер од проклетих јој часова! — ватрено рече Стрепетов.

— А зашто бисте и губили наду! — храбрила га је девојка, подижући поглед на младића.

Ова симпатична љубазност сасвим разнежи Стрепетова. Хтео је нешто да каже, али не рече ништа и само дочека поглед Римин таквим заносно-захвалним погледом, да се она пожури спустити очи на свој рад.

Наста ћутање.

Рима је Михајловна усрдно радила, сагнувши главу над плетивом. Младић је био у оном расположењу, које се грубим језиком зове „телећи занос“. Никада још Рима Михајловна, иначе обично уздржљива и ћутљива, није говорила с њим тако пријатељски и тако срдачно симпатично; никада још она није била тако љубазна! А он, глупак, већ би помислио да се она љути! Зашто да се љути? Ако она чак и наслућује његово осећање, зар има што увредљиво у том чистом осећању?

И, по чудноватој логици заљубљених људи, Стрепетов је сада чак био рад да Рима Михајловна зна, како је силна, дубока и бескорисна његова љубав.

Сав препун среће, он се наслађивао бујном јој мрком косом, пуштеном низ леђа, и запаљеним очима погледао у малу, белу руку, како се плетући миче тамо и амо. Близина девојчина заврћивала му је мозак. Осећао је да му срце јаче куца и да се огањ разгорева у целој му природи. Живци дрхтаху.

Рима Михајловна не дизаше главе, занета, како се чинило, својим радом. Она је осећала на себи тај заносно-заљубљени поглед младићев и, збуњена, некако љута сама на себе, сасвим се ућутала, чисто бојећи се нечега. Ћутање Стрепетовљево сада узнемираваше девојку. Хтела би да он говори.

И трудећи се да дâ гласу миран тон, запита не дижући очију:

— Шта Ви сад читате, Павле Сергијевићу?

Стрепетов се трже баш као из сањарија.

— Шта читам?... „Социологију“ Спенсерову! — одговори брзо.

— У преводу?

— Не, у оргиналу. Мама ме је научила два туђа језика! — додаде.

— А ја, на жалост, готово ништа сада не читам сем медицинских списа.

— Немате кад?

— Јест, немам ни мало времена. Тек ако на дохват што прочитам у књижевним листовима. Али, чим свршим испите, накнадићу изгубљено време и читаћу. Сасвим сам сада заглупела! — додаде девојка.

— Шта говорите Ви, Рима Михајловна!

— Тако је. Глава ми је напуњена самом медицинском сухопарношћу.

— Као да Ви ни о чем другом не мислите?

— Готово ни о чем. Дајбуди, у последње време.

— А хоће ли се брзо свршити Ваши испити?

— Кроз месец дана.

— А дотле ћете непрестано радити од јутра до мрака?

— Јест.

— Али, та Ви ћете упропастити своје здравље, Рима Михајловна, — ватрено узвикну Стрепетов.

Девојка подиже главу и осмехну се:

— Откуд Ви изводите да је моје здравље рђаво?...

— Надежда Васиљевна каже.

— Коврова преувеличава. Ја се осећам добро, а уз то сам врло издржљива. Кад се једном човек прими посла, треба да га и доврши. Нисам забаве ради ни учила готово пуних пет година!

— Али није паметно себе убијати!

— Мало ћу се уморити — и то је све. Зато ћу се одмарати после испита!

— Отићи ћете одавде?

— Одмах ћу отићи у Одесу својима.

Младићу дође тешко при самој помисли да ће Рима Михајловна отићи, и он је, можда, никада више неће видети.

И он жалосно запита:

— И Ви ћете тамо живети?

— Мучно. Поседећу у Одеси пола године, одморићу се, па ћу онда поћи у које оближње село.

— У село? Зашто?

— Како зашто? Да практикујем!

— Али зар не можете практиковати у Одеси, па да се не растајете од породице?

— У варошима свуда има много лекара, — по селима их нема. А народу су потребни лекари...

Она је то рекла просто, скромно, без икакве

афектације, баш као да је реч о најобичнијој ствари.

У први мах Стрепетов разрогачи очи на Риму Михајловну. Осећање дивљења и побожне поште као да га је хтело угушити.

— Што ме тако гледате, Павле Сергијевићу? Зар је то тако чудновато? — упита са осмехом девојка.

— Како не! Такво јунаштво! Такво самопрегоревање!

— Ви, Павле Сергијевићу, у свачем само јунаштво видите? — осмехну се она. — Какво је у том јунаштво? Треба когод сељаке да лечи. А ја, уз то, волим село.

— Али зар Вас не плаши самоћа, немање пријатеља, погодбе за живот сасвим друкчије од оних на које сте Ви навикли?

— Видећу. Хоћу да огледам. Мислим да ми неће бити досадно, тим пре што ће посла, јамачно, бити довољно. А зна се да је посао најбољи лек за дуго време. И, најпосле, нећу бити баш одсечена од света. Навлаш ћу се и настанити мало ближе Одеси, да би се могла виђати са својима.

— И Ви мислите да цео живот у селу проведете?

— Тако замишљам.

— Опростите ми за нескромно питање, Рима Михајловна. Ви, дакле, хоћете сасвим да се одречете личнога живота, личне среће?

— Какве личне среће?

— Заволети кога... удати се?

— Шта је Вама, Павле Сергијевићу! За ме је доцкан мислити о удаји. И ко да узме овакву бабу?... Животу је мом, у том погледу, отпевано! — озбиљно изговори девојка.

— Ви... баба?... Ви? — Узбуђено узвикну Стрепетов. — О, Господе, зар Ви не знате каква сте Ви... каква сте лепотица? — неочекивано изговори он у одушевљеном заносу, ни са̂м се не надајући да ће ту реч казати.

Ова, нехотице избачена реч, обузе га, опи га својом смелошћу. Зауставити се сада већ није могао, осећајући неодољиву потребу, да се исповеди девојци, да јој разјасни како је она дивна, лепа...

И, сав захваћен заносом, са сузама у очима, младић настави гласом, испрекиданим од разнежености.

— Та ваљда само слепац не би застао са обожавањем пред Вама; само слеп човек не би Вас заволео до смрти своје, како се може волети виша појава моралне лепоте. Боже мој! Та Ви сте тако скромни, да чак и не слутите како сте divни! Та сваки ће са одушевљењем дати живот за срећу да га Ви љубите... А Ви велите: ко Вас да узме?!

Девојка од првих речи остави рад и слушаше овај страсни, одушевљени излив, сва узбуђена, погођена, расејана, разрогачених очију — толико је била неочекивана ова експлозија иначе снебивљивог младића — и не знађаше шта да чини, шта да каже, како да заустави те безумне речи, које и противу њене воље продираху у сиротно срце њено.

А Стрепетов настављаше, баш као у екстази,

свој страсни дитирамб, гледајући у Риму Михајловну са заносом вернога кад се моли својој богињи.

И, препун осећања, не доврши реченицу, на једанпут обисну руци девојчиној и, држећи њену руку у својој, махнито је обасипаше пољупцима и сузама. Плакао је, разнежен и раздраган, од обиља своје љубави. Плакао је, премирући од заноса, и све је страсније љубио топлу, нежну руку, готов љубити је без престанка.

Овај бурни излив свежега, страсног осећања и противу воље пређе на озбиљну и издржљиву девојку. Срце јој се изгуби у слаткој изнурености. Дође јој и мучно и слатко од ових ватрених пољубаца, и она им се предаде за часак, затворивши очи. Могућност среће и љубави за њу, која је жудила за љубављу, али је није познавала, завођаше страсну природу девојчину. Зар да се одрече среће, докле је она још зове? Зар да одбије овога кудравог младића, који тако слатко загрева срце ватреном љубављу?...

Тако сањаше она и не отимаше руке од врућих пољубаца. И тек после једног минута проговори.

— Умирите се... Умирите се... Шта Вам је?...

Ове речи отрезнише Стрепетова. Он остави руку девојчину, и сâм, како се чињаше, ужаснувши се од своје дрскости, не смејући погледати у Риму Михајловну, пун стида и страха, сеђаше за тренутак ћутке, покривши лице рукама, и брзо истрча из собе.

Неко време седела је Рима Михајловна непомична, замишљена и озбиљна. Слика заљубље-

ног младића не остављаше је. Она је премишљала о бурној страсти његовој, о могућности своје љубави и среће, и сети се савета Ковровe. Али сада, оставши сама и не чујући страсних исповести младићевих, не видећи његових заносних погледа, Рима дође мало по мало до закључка, да би удати се за њ била превелика саможивост. Њена је песма испевана. Она неће примити такву жртву и неће упропастити туђ живот.

И, дошавши до такве одлуке, она нађе да јој је дужност „излечити“ младића. Растужена с влажним, од суза очима, она седе за сто и поче писати Стрепетову писмо.

Стрепетов се врати кући у очајању. Био је уверен да га после безумне дрскости му Рима Михајловна мора презирати и држати за највећег наметљивца. И он исквари више табака поштанске хартије, док, најпосле, не написа покајничко писмо, у ком је мољаше да му опрости очајничку дрскост. Он се, дакако, неће усудити да јој се појави на очи, ако му она не опрости и не заборави тежак преступ његов. Али ће он до века чувати најпобожније сећање на њу.

Паде на постељу и дуго не могаше заспати. Мисао да је увредио девојку својом исповешћу, да се усудио љубити јој руку, не даваше му мира.

Сутрадан се доцкан пробуди, и кад се опет сети синоћнице — дође му тешко. Држао је себе готово за преступника.

Тек што се обукао, дадоше му писмо. Оно је било од Риме Михајловне. У благим, али озбиљним изразима она је молила Стрепетова, да јој не долази и не тражи састанка с њом. „А када Ваша болест прође, тада опет долазите, и ми ћемо остати пријатељи као и пре“, — додавала је у писму.

— Сада је све свршено... све свршено! — изусти он, прочитавши писмо, и, притискавши га на усне, у очајању заплака, као неутешно дете.

ГЛАВА XXV

Прође месец дана, а наш младић непрестано живљаше у оштром периоду љубавних мука. Његови неуспеси у тражењу места само појачаваху то жалосно расположење.

Писма његова матери имађаху тако меланхоличну жицу, да му се мати узнемири и запита: „шта је њеном Паји?“ И он, и сувише осећајући потребу да с кимгод подели своје јаде, у дирљивом и наивном писму исприча матери историју своје прве љубави, не кријући ништа и окривљујући самог себе да је увредио ту „свету девојку“, коју је, разуме се, дизао у недостижну висину.

Са обазривом деликатношћу узнемирена мати утишавала је свога љубимца.

У писму сину мати се није трудила, као што чини већина матера, да умањи оне врлине, којима јој се одушевљавао син. Она је тако исто, према његовим речима, хвалила Риму Михајловну и није

се чудила што јој је син заволео такву девојку. Залуду он само држи да је врло крив пред њом. И исповест која му се отела из прсију, и његово љубљење руке било је тако чист израз осећања и за његове године толиког опроштаја достојно, да то није могло увредити такву добру девојку. А писмо му је она написала не зато, што је била увређена, већ да не би дала маха осећању.

„Кад би те она, Пајо, била баш и заволела и пристала удати се за те — писала је мајка — ви бисте брзо били несрећни. У најлепшем добу твом она ће бити готово баба. Ти би је престао волети (не хотећи, противу своје воље), и буди како се ти, као човек од реда, старао да сакријеш оно што се никако сакрити не може од створења које љуби, она би трпела, тим више, што би ти часније поступао. А зар би ти хтео да будеш проузроковач несреће туђему животу само тога ради, што си сада заљубљен? Зар нема у таквом осећању егоизма? Помисли о томе, роде мој“. — Завршила је своје писмо овим речима: — „Ја не сумњам, драги мој, да ти нећеш подлећи малодушном очајању. Живот, мили мој, намеће човеку дужност, да се бори и тежи оном што се зове добро и истинито. Већ тога ради човек, подобан да живи и за друго што сем личних интереса, умеће и мораће се постарати како да савлада свој лични јад. Зар није тако?“

Ово је писмо дотакло најосетљивије жице младићеве и нагнало га да се сети материна живота. Оно га је разнежило и охрабрило. Постидео се малодушности своје. У истини, за љубав свога

личног осећања он у мало што није заборавио дужности које је имао, и развезао причати матери о свом личном јаду, а она пада на нос од рада без одмора.

И младића би стид. Стаде се трудити да савлада своју љубав, да не мисли о Рими Михајловној, и с неком грозничавом усрдношћу наново поче радити прекинуте послове, узе читати, старајући се да надокнади време изгубљено у љубавним сањаријама.

Рима је Михајловна и даље непрестано господарила у срцу његову, али је туга мало по мало губила своју жестину. Бриге о будућности, бриге о матери и сестрама наново га обузеше. И, најпосле, младост, пуна лепих нада, учинила је своје.

Стрепетов тек што се вратио са железничке станице, куда је био отишао, да испрати Чиркова, који одлази на страну. У очи тога дана Стрепетов је ручао код њега, и Чирков је молио младића, да дође да га испрати.

— Тако ћу, дајбуди, отићи из Петрограда под пријатним утисцима! — љубазно рече Чирков.

Стрепетов нађе на станици самога Чиркова. Нико није испраћао његово превасходство. У господском путничком оделу седео је за једним столом, натмурен и озбиљан, немарно сркућући из чаше вино. Лепа ручна торба, палица и штит у кожној футроли, плед, увезан кајишем, стајали су покрај њега.

— А ето и Вас, Павле Сергијевићу! — радосно проговори Чирков, и на лицу му се показа осмех, када се љубазно рукова с младићем. — Много Вам хвала што сте дошли. Као што видите, сасвим сам са̂м. Господа чиновници хтели су да ме испрате, али им... ја навлаш не хтедох казати кад путујем. Доста ми је било и опроштајне вечери са здравицама! — додаде са својим саркастичним осмехом. — Хоћете ли чашу вина?

Чирков насу чашу Стрепетову и, куцнувши се, рече:

— У Ваше здравље, Павле Сергијевићу. Дај Боже, да останете што дуже таки, каки сте данас! — додаде срдачно. — Сада су, драги мој, и млади људи врло „стари“... и практичношћу чак превазилазе нас старије. Јест... Ми смо се дајбуди поживинчавали постепено, а сада право из школске клупе излазе већ сасвим готови поживинчени младићи. Ви сте ето редак примерак. Ја сам Вас проматрао и само се дивио...

И Чирков пружи руку и јако стеже руку Стрепетовљеву.

Дође носач и каза да је време улазити у кола.

— Кад већ нисте, Павле Сергијевићу, хтели примити посао који сам Вам нудио, онда ми, дајбуди, обећајте, слатки мој, да ћете ми се обратити, ако... ако Вам дође до невоље. У име спомена покојнога оца, то Вас молим! — готово нежно прошапута Чирков! — Ја сам Вас искрено заволео... Дакле, хоћете ли ми се обратити?

Стрепетов му одговори да се нада да га неће

узнемиравати, али да је веома дирнут, и захвали Чиркову.

— Та, Ви нисте од оних окретних младића и веома сте стидљиви за данашње бестидно време, Павле Сергијевићу.

— Па шта мари то? — упита, смејући се, младић.

— Мари то, што се бојим да се нећете брзо наместити. Ви се ето ни тетицом нисте умели користити, и са мном сте, кад сте дошли први пут, говорили тако, да је требало, кад бих ја био правоверни бирократ, да Вас одмах први пут примим онако, као што Вас је примио Неустројев... На Вама се осећа та свежина...

Зазвони други пут. Чирков загрли Стрепетова и са осећањем изусти:

— С Богом! Будите што дуже тако свеж. Знајте да није пријатно под крај живота жалити за разбијеном душом! — неочекивано додаде Чирков с тугом у гласу и још једном јако продрма руку младићеву.

Он уђе у вагон, отвори прозор и провири из њега, већ у малој путничкој капици на глави.

Воз се крете. Чирков још једном викну: „С Богом!“ — и последњи пут љубазно махну руком.

О овом испраћању и о овом чудноватом човеку размишљаше Стрепетов, када му у собу уђе собарица и, пружајући писамце, проговори:

— Донео неки лакеј. Чека одговор.

Из коверта се осећаше мирис. Зачуђен таквим писмом, младић расече мали коверат од дебеле хартије, извуче фини листић тако исто тврде хартије и прочита ове врсте, писане поузданим крупним енглеским шакописом:

„Зар Ви, драги братанче, не држите своју реч? Обећали сте ми доћи, и до сада Вас још нема. Тако не ради својта. Дођите вечерас. Око десет часова ја ћу се вратити кући, па ћемо заједно пити чај. Мало ћемо разговарати и препирати се. Можете доћи, баш и ако нисте још читали мојих брошура. Као за први пут, опростићу Вам такву непажњу према аутору. Молим за одговор.“

Стрепетов прочита писамце једанпут, други пут — и не вероваше својим очима.

Зар га та рођака још није заборавила и хоће да га види? Шта јој он треба?

Ипак журно и не без неког осећања поласканог самољубља, он написа одговор да ће — доћи.

ГЛАВА XXVI

Овог пута лакеј с раскошним залисцима, који дочека Стрепетова у предсобљу пред гостинском дворницом, није ишао да пријави госта, него, с поштовањем отворивши врата, замоли га да изволи у кабинет ђенераличин.

— Ђенералица Вас очекује! — додаде он и некако особито пажљиво, како се чињаше, погледа у младића.

Кроз велику, полумрачну гостинску собу, осветљену једним светњаком о зиду, Стрепетов уђе у онај исти кабинет, у коме је тетица примала, кад ју је први пут походио.

У кабинету је владала блага ружичаста полусветлост, коју расипаше лампа под великим црвеним шеширом. Атмосфера је у соби била прожета нежним благовоњем. Прекорачивши праг, Стрепетов застаде, тражећи очима домаћицу.

— Овамо, Павле Сергијевићу! — позва га познати глас.

И тек сада угледавши у дну собе на дивану у куту тетку, готово заклоњену шеширом од лампе, он журно приђе к њој.

— Где сте се Ви то изгубили? Зашто нисте испунили обећање и удостојили ме походом? Или сам Вас онда много уплашила, младићу? — поче она говорити с подсмешљивом струном у гласу, пружајући своју као снег белу руку, голу готово до лакта, испод широког рукава домаће хаљине. — Е па седите и причајте све по истини. Не бојте се, не уједам! — додаде шалећи се.

Стрепетов хтеде узети столицу, али га Варњицка љубазно понуди да седне на диван, и Стрепетов се смерно посади на крај.

— Тако дакле, младићу, зашто нисте долазили? Наравно, нисте имали кад? Били сте у великом послу? — иронички објашњаваше она. — Или нисте читали моје брошуре, па сте се бојали да Вас не узмем на испит? Или, најпосле, просто нисте хтели други пут походити своју рођаку?

— додаде она тоном размажене жене, која очевидно говори ту реченицу, очекујући порицање.

— Ја сам прочитао све Ваше брошуре, Валентина Марковна.

— И при свем том нисте дошли?

— Као што видите.

— Зашто? Нисте хтели продуживати познанство с тетицом?... Шта је, Ви ћутите?... Нисте хтели?

— Јест! — тихо изусти Стрепетов и поцрвене као маков цвет.

Валентина Марковна охоло устури главу и зачуђеним очима погледа у Стрепетова.

Такав, очевидно, искрен одговор десило јој се, као што се виђаше, да чује први пут у животу, и она је била сасвим запрепашћена. Како и да се не запрепасти! За познанство с њом сви се грабе, као за част, а овај момчић без устезања вели да није хтео продуживати познанство.

— И да Вас ја нисам позвала, не бисте ни дошли? — настављаше питање она, загледајући у младића с подсмешљивим чуђењем

— Не бих дошао.

— Oh la la! C'est trop fort, par exemple... Где су Вас учили пристојности, младићу?

— Ви сте тражили истину, онда нашто говорити о пристојности?

— Та Ви сте, Бога ми, смешан мечак... Таквога нисам још никада видела. Вас би требало добро повући за уши...

Тон Валентине Марковне није личио на тон прве походе. Она, како се чињаше, сада није била

нимало она надута, оштра лепотица, која чита придике, какву је он видео први пут. И то му се није свидело. Пређашња тетица, с хладним плавим очима, чинила му се примамљивија.

— А зашто нисте хтели доћи?... Држите ме за ретрогратку? Нису Вам се свиделе моје брошуре?

— Јест, с мњењима, изложеним у Вашим брошурама, ја се не слажем! — промрмља, с врло савесном озбиљношћу, Стрепетов.

— Е, наравно... Напред сам то знала. О, Вас заиста треба преуверити и начинити човеком од реда, док још није касно. И ја ћу се потрудити за то.

— Зашто Ви баш тако хоћете да ме преуверите? — упита младић.

— Зашто?... Зато, што...

Она за часак застаде, љубазно погледајући Стрепетова својим плавим очима, у којима се виђаше пријатан осмејак, па додаде:

— Зато, што се Ви, напротив, мени свидите, нељубазни мој братанче. И ја хоћу изближе да се познам с Вама и да Вас нагнам да промените гнев у милост! — шаљиво напомену она.

Стрепетов се смете, не разумевајући: да ли му се подсмева ова чаробна лепотица, или говори озбиљно. Он се толико изгубио од неочекиваног комплимента, да се чак не сети ни да јој захвали за то.

А Велентина је Марковна навлаш гледала овога зарумењеног младића и, као с неким задовољством, пратила његову забуну.

После једног тренутка она рече са смехом:

— Дпван братанац! Чак није тетици казао ни хвала за њену исповест.

И, сва насмејана, пружи своју малену белу руку, на којој се блистало прстење.

Стрепетов на једанпут јурну из свог кута и принесе ту миришљаву руку својим усницама неспретно и снебивљиво.

И та неспретност као да се свидела лепушкастој тетици.

— Е, сад мало да се препиремо! — изусти она. Али куда Ви бежите у кут!... Седите ближе.

Младић седе ближе. Она устаде с дивана, приђе писаћем столу и, узевши неколико брошура, баци их на сто пред диваном.

Седајући на диван покрај Стрепетова, она подиже на лампи шешир тако, да јој светлост обасја лице, и озбиљним тоном запита Стрепетова:

— Па која Вам се моја брошура нарочито не свиди, младићу?

Стрепетов стаде преметати брошуре, мало збуњен близином ове лепе, мирисне жене, чија се нога дотицаше његове ноге.

— Ево ова! — прошапута он и са обазривошћу и поштом одмаче се мало у страну.

— Ова?... А зашто Вам се она тако не свиди? Говорите... Говорите без устезања... Нећу се на Вас наљутити! — додаде она, чисто желећи да га охрабри.

Али Стрепетов није ни мислио о том, хоће ли се наљутити његова сјајна тетица или неће, и стаде говорити са одушевљењем вернога, с бујношћу коју доноси младост, уверена у корист знања,

светлости и широке трпљивости. Он поче ватрено бранити свога омиљеног јунака руске историје, Петра Великог, чије су реформе излагане оштрим нападима у брошури лепушкасте ретроградке, и сâм препородитељ био називан без церемоније „безумним епилептичаром“, који је насилно изменио природни пут Русијин. Као идеал стављао се њему насупрот најмирнији цар Алексије Михаиловић и уопште сва допетровска Русија с њеним патријархалним животом.

Речи Стрепетовљеве дисале су ватреном искреношћу. Он се неосетно занео и, заборављајући да је пред њим госпођа из великог света, повиси глас и грмљаше противу аутора брошуре, не штедећи епитета, сарказама, критике и срџбе.

Налактивши се на сто, Валентина је Марковна слушала са онаком пажњом, као што одрасли слушају кочоперну децу и, чињаше се, њу није толико занимало оно што говори младић, колико оно како он говори. Таквог искреног одушевљења она још није имала прилике да чује у свом кабинету, и сви они млади и стари људи, који су к њој долазили, ако се дешавало и да се препиру с њом, то је бивало са оном погодбеном великосветском уљудношћу и са оном равнодушношћу, у којима се огледаше хладноћа и баналност.

И Варњицка гледаше Стрепетова с неком особитом радозналошћу жене која је много видела, али сад наишла на нешто ново, свеже и искрено.

Занесени младић није опажао те погледе и продуживао је своју ватрену филипику.

— Али Ви сте прилично ватрени... У, какав је! — проговори Валентина Марковна, кад младић заврши. Нисам ни слутила да Ви тако страсно говорите...

— Ви ћете ми опростити, ако сам ја можда сувише опоро говорио, али Ви...

— Немојте... Оставите... Та ја сам Вам рекла да се нећу наљутити! — заустави га она, љубазно се дотичући руке његове. — Ја се, наравно, ни у чем не слажем с Вама — ни за једну јоту, али сам се тим не мање ја... ја наслађивала Вама, драги братанче... Висте тако... тако још млади!... И ја бих врло радо почешће с Вама беседила, ако и Ви нисте с раскида, — додаде она, погледајући га с бајним осмејком. — Е, а сада да пијемо чаја, па ми причајте што више о себи... Шта Ви сада радите?... С ким се састајете?... Ко Вам се највише свиђа?

Она је сада говорила с њим љубазно и просто — тоном добре сроднице, која се интересује братанцем, и Стрепетов, по својој наивности, прими њене речи за израз сродничких осећања и знатно омекша, дарнут овим добрим понашањем. Он је већ заборавио како га она беше примила први пут, и сада је налазио да је много боља и простија, него што му се чинила. Истина, погледи су њени несимпатични, али она при свем том хоће да саслуша противне разлоге и не љути се. А то показује трпљивост. Она је много боља но што је он мислио о њој!

Међутим, лакеј донесе чај, и за чајем Валентина Марковна нагна Стрепетова, да прича о

себи. О својим неуспесима у тражењу места ипак из самољубног поноса не хте изустити ни речце, али зато испева ватрен дитирамб Рими Михдјловној.

— Па Ви сте, драги мој, заљубљени у њу, у ту Вашу Риму Михајловну! — узвикну Варњицка.

Стрепетев се сав зажари.

С неким особитим интересовањем Валентина Марковна настави испитивати Стрепетова о његовој љубави. И он је поверљиво причао, осећајући потребу да говори о својој мадони.

— И Ви често одлазите к њој?

— Никако не идем! — тужно проговори Стрепетов.

— Зашто?... Шта се догодило?

Он исприча о свом „преступу“. Варњицка се стаде весело смејати.

— О, како сте Ви још... глупи!.. Ви такву маленкост држите да је преступ... Па Ви сте прави „прекрасни Јосиф“.... Ви сте сушта невиност... Ви... Ви јамачно, драги мој, никако и не знате за жене?...

— Никако не знам! — снебивајући се прошапута Стрепетов.

Ова је исповест, чињаше се, запрепастила и обрадовала Валентину Марковну. И она на једанпут сва као претрну, постаде озбиљна и загледа се у младића дуго, нетренимице.

И, узевши руку збуњеног рођака, она сасвим неочекивано проговори необично тихим, пуним неке тајанствене свечаности, гласом:

— Ах, како сте ме обрадовали! Како изненада обрадовали, драги мој младићу! Чедност је

таква реткост међу данашњим младим људима! Као што се види, Бог Вас још није оставио, и ако сте Ви Бога заборавили. И Ви морате — чујете ли? — морате постати прави хришћанин, морате се обновити вером и љубави без сумњичења. Ваша душа још није покварена. И ја ћу се постарати за Вас... Ја ћу бити Ваша духовна мати, Ваша наставница на путу истине.

Она је говорила с неким чудноватим заносом. Њене плаве лепе очи блистаху, и неки загонетан осмејак лебдијаше на оштром јој лицу и играше на црвеним, жедним, полуотвореним усницама.

— Хоћете ли? — шапну она.

Наш је младић седео као на иглама. Њему долажаше мучно, — чисто као да се нашао на ивици бездана.

Он управо није знао шта да говори, и тако је ћутао остављен сâм себи.

— Дајте заједно да прочитамо ту брошуру..

И са овим се речима она примаче сасвим близу и стаде читати своју брошуру о „заборављеној релији“.

Стрепетов је слушао и баш ништа није разумевао. Крв му је ударала у слепе очи и у очима му се мутило. Он је погледао у врат, бео да очи засене, у фине руке ове лепе жене, и није се журио да се с поштом одмакне. Напротив, у њему се будио звер.

А проповедница је читала, свему се невешта чинећи.

Кад најпосле она доврши, Стрепетов журно устаде.

— Куда Ви?

— Време је. Морам ићи! — промрмља он узбуђен и збуњен.

— Е, јесте ли се обратили сада?

Он одговори неодређено. Јасно је било да ни из далека он још није био уверен у оно што је прочитано, и Валентина Марковна, праштајући се, узе од њега реч, да ће доћи сутра у вече.

— Опет ћемо мало читати заједно! — додаде она са истим загонетним осмехом.

И Стрепетов пристаде.

Ове се беседе и читања, која се настављаху неколико вечери, завршише прозаички. Једном Валентина Марковна, зачуђена глупошћу свога духовног сина, за знак расположења, даде му „пријатељски пољубац духовне матере“. Пољубац овај јамачно није био врло хладан, јер у одговор на њ снебивљиви и смерни младић, не знајући за себе, у неком чистом наступу, обасу руке, лице своје тетице безумним, страсним пољупцима.

И она им се није противила... Напротив...

Стрепетов постаде њен љубавник, ватрен и страстан, као младић који је први пут познао жену. Он је није поштовао, и при свем том нешто га је незадржано вукло к њој, к њеним префињеним миловањима, к њену лепо однегованом, миришљавом телу. И она се понашала према њему (он је то осећао) с том истом чулном страшћу. Састанци су им били чести, али не дуги. О духовним беседама није било ни речи, и уопште су они мало говорили, — баш као да нису ни имали о чем да говоре. И после ватрених страсних ми-

ловања они обоје као да су осећали потребу да се што пре растану.

Ова два месеца била су неки опојни безумни екцеси чулни. Овда онда Стрепетов се стидео самога себе... Зар је то љубав?

Неколико му је пута Валентина Марковна нудила да буде гувернер њене деце (то би имало и неке угодности за њихове односаје), али је он срдито одбацио њену понуду. Исто тако ни чути није хтео, да она што поради за њ о месту.

„До таквога срама нећу доћи!“ — мислио је Стрепетов, а Валентина је Марковна с неразумевањем сажимала раменима.

Међутим су послови младићеви ишли све горе и горе. Кондиција код адвоката би изгубљена — ученик се озбиљно разболео и отпутовао на страну. Остала је само кондиција код Опољева. Он је наново трчао по разним местима, али је свуда добивао један исти одговор:

— Нема места!

А он међутим запао у дугове. Мати је, по обичају, у писмима храбрила сина, али га је очајање обузимало доста често.

Једном, у почетку марта, тек што се вратио кући од неуспешног тражења посла, кад му дадоше писмо од сестара.

Он га прочита и скамени се.

Сестре су му јављале да има већ три месеца како мати крије од њега ужасан положај њихов. Она је болесна и више не може давати лекције. Пре две недеље мати је пала у постељу... Средстава нема... Све су ствари заложене... Сестре

су се одлучиле, кришом од матере, да о свем том известе Пају и да га замоле за помоћ, ако је само он може дати.

Ужас обузе Стрепетова при читању ових врста. Ужас, злоћа и очајање.

Шта да ради? Како да помогне? Коме да се обрати?

О, зар се није обраћао свима, којима је само било могућно? Зар није обијао прагове? Зар није дреждао читаве часове у чекаоницама?

Остало је једно средство: обратити се Валентини Марковној.

Али при самој тој помисли — Стрепетова хваташе језа. Понос, самољубље, осећање честитости устајаху противу тога. И како ће она гледати на њ, који је срдито прекидао сваку напомену о заштити, — како ће гледати она, ова жена, која готово за све људе држи да се могу продати и која се искрено дивила „глупости“ Стрепетовљевој, који се не хте користити ни њеним новцима ни њеним везама?

И сад ићи њој, — њој, коју је он држао за претворну, развратну жену, која се игра вере.

Али... мати... сестре?

И, најпосле, шта ће и како ће?.. Он је огледао све путеве, упињао се да часно себи набави комад хлеба, — и шта је било? Види се да је Чирков у праву, и да и он треба да прође кроз то понижење — да иде молити... и то кога?! Али само напоље, напоље из овога Петрограда! Напоље одавде!... Уз то сестра пише да у самарском одељењу банчином има празно место кон-

тролора, и да би управник одељења радо узео њега, кад би когод у Петрограду за њ порадио.

И Стрепетов одеВарњицкој.

Валентина је Марковна, по обичају, радила у свом кабинету, кад јој лакеј достави да је дошао Стрепетов.

Она га дочека зачуђено?... У то време зашто је дошао?

И он опази ово њено чуђење у њеним хладним плавим очима и збуни се.

— Дошао сам к Вама послом, ma tante!

Од како је ступио у блиске везе с њом, звао ју је „ma tante“.

— Послом, Поле? То је чудновато. Седите и причајте какав Вам је то посао.

Он стаде причати да му је мати болесна.

— Треба Вам новаца? Онда узмите колико треба?...

— Не... Какви новци! — раздражено узвикну Стрепетов, успламтевши од главе до пете. — Ја сам дошао молити Вас, да ми израдите место.

— Одавно је требало то да кажете... Најпосле сте се опаметили... То је врло лако удесити.

— Али не овде, не у Петрограду...

— Не овде? — чудила се Валентина Марковна.

— Него у унутрашњости... у Самари... Рад бих да будем код матере... Она је веома болна.

Варњицка записа на листићу шта моли Стрепетов, и обећа да ће поћи још данас. Нада се да ће та ствар бити удешена.

— Ми се дакле растајемо?

— Јест... мора се...

— Мени је жао Поле, што ћете отићи. Пазите, дођите да се опростимо... Сутра сам слободна... Сутра у вече, а затим у суботу промазићу Вас.

Она је то говорила с неким хладним цинизмом, од кога се Стрепетову кожа јежила.

— Дакле, доћи ћете?

— Доћи ћу.

— И ја ћу убрзо отпутовати на страну! — изусти она.

И, поћутавши, додаде:

— Али какав сте Ви при свем том, ипак, смешан Дон Кихот! Ја бих Вам могла удесити дивно место овде... временом бисте начинили дивну каријеру... постали бисте човек од реда, а Ви се завлачите у јазбину. А то све због Ваших накривих погледа... Вашег ситничарства...

Свака њена реч била је ударац бичем.

Он је саслуша, слеже раменима и изиђе.

А Валентина Марковна, гледајући за њим, помисли:

— Баш је врло редак лудак овај мили момчић!

Растанак, који ће бити кроз који дан, није је много жалостио. Време је било прекинути ту везу. Њој се много почео удварати један туђоземски дипломат, и она није била с раскида удати се за њ.

ГЛАВА XXVII

Остало је пошто пото наћи новаца, да би их што пре послао матери. Стрепетов се спусти

у „јазбине“ Ипата Никитића, надајући се да ће добити од Галанина, али, ушавши у предсобље и видевши старца, суморна, запуштена, необријана, сместа је разумео да се овде десило нешто особито.

— Здраво, Ипате Никитићу! Је ли Федор Петровић код куће?

— Код куће је... Како не, код куће. Сада већ тај голубан неће ни ићи никуда! — прогoвори некако чудновато старац, жмиркајући засуженим очима! — Изишла последња претплата! — додане он и бризну у плач.

— Шта је то?

— Е па ето изволʼте — погледајте!

Стрепетов уђе у собу Галанинову и застаде, запрепашћен, на прагу. Насред собе, на столу, пређашњи пријатељ његов лежао је мртав. Црквени појац искоси се на улазника и јаче стаде читати псалтир.

Стрепетов са сузама целива покојника и изиђе у ходник.

— Када? — упита он старца.

— Синоћ. Чим је сазнао, драговић, сву ту подлост, одмах је и свршио са собом...

— Какву подлост?

— Па с Теничком... Та била је обећала да ће се удати за њ... Он је тако волео Теничку... А мати јој, моја жена, узме је и дâ једном, са опроштењем, ниткову. Е, и сама је добила новаца, и с господином Јефратовим изволела је отићи. Сад сам ето ја остао, у неку руку, сâм с празним собама... и с мојим драгим...

Старац се заплака и рече кроз сузе:

— И ето, видите, какав је... Новац што је приштедео за свадбу оставио у ковертима. На једном је натпис: „На сахрану“, а на другом: „Философу Ипату“. Ни у очи смрти красник није заборавио философа! — заврши старац.

Стрепетов изиђе као убијен, обећавши да ће доћи сутра на погреб, и упути се професору Чернику у академију.

Стигао је срећно пред са̂м ручак и застао професора код куће. Черник га радосно дочека.

— Гле неочекивана госта! Али шта је Вама? Ви сте као убијени, аркадски пастирићу!

— Дошао сам к Вама с једном молбом, Андрија Ивановићу.

И Стрепетов, узбуђујући се и црвенећи, исприча у чем је ствар.

— Хвала Вам, рођени, што сте к мени дошли... Колико Вам треба?

— Сто рубаља.

— Узмите више. Вратићете кад узмогнете.

— Не, довољно је.

Али га Черник ипак наговори да узме двеста.

Стрепетов ватрено захвали и хтеде отићи.

— Куда Ви? Да ручамо.

— Хоћу да пошљем новац.

— Сад је већ касно.

— Онда само телеграм.

— Напишите овде. Послаћу момка, а већ Вас, тако реткога госта, не пуштам. И жена ће се обрадовати.

— Жена?

— Да, а зар Ви не знате? Већ има месец

дана, како је Вера Александровна моја жена. Сећате ли се, још сте говорили да је њена лепота сувише земаљска, — осмехну се професор, весело жмиркајући својим маленим, подсмешљивим и паметним очима.

После једног тренутка би послат у Самару телеграм, да се сутра телеграфском упутницом шаље сто педесет рубаља.

— Е, а сада хајдмоте, драги мој, да ручамо. Равно је пет часова, а жена је моја тачна као хронометар.

Вера је Александровна већ чекала у ручаоници. Она се пролепшала, освежила и угојила. Очи јој сада гледаху мирно и спокојно. Одмах се могло видети да је срећна.

Она дочека Стрепетова љубазно и стаде га корити што их није походио.

— Долазиће од сада! — напомену Черник.

— Мучно. По свој прилици брзо ћу отићи одавде.

— Куда?

— Мислим да ћу у Самару.

— Добили сте место?

— Још не, али ми обећавају да ће порадити.

— А ко ће радити?

— Варњицка! — одговори Стрепетов, црвенећи.

— Варњицка! О, у том случају, Ви имате место у џепу. Та жена, кажем Вам, има великих веза. А како сте се Ви упознавали с њом?

— Она ми долази нека тетка, — промрмља Стрепетов.

— Е, од срца честитам. Надам се да ћете пред полазак свратити к нама?

— На сваки начин.

За ручком је Вера Александровна била веома љубазна и нуткала је Стрепетова. У исто време она је пажљиво мотрила да ли јој муж са апетитом једе и, кад Черник не поједе све печење, она немарно запита:

— Зар није добро зготовљено?

— Одлично, али ми се више не једе.

— Тако дакле?

— И, Бога ми, тако је! — смејао се Черник и, обраћајући се Стрепетову, додаде: — Све се боји, да ћу остати гладан! Страшно брижљива жена!

— Није то никаква брижљивост! — проговори љутито Вера Александровна. — Криво ми је, кад се коме јело не свиди.

— Е, опрости, опрости, Веро. Ти си, по обичају у праву! — добродушно напомену Черник.

Кад се Стрепетов стаде праштати, Вера Александровна рече:

— Свратите к Рими, да јој кажете „с Богом“?

Стрепетов сав успламте.

— Свратите, свратите! — настављаше она, као и не опажајући његову забуну. — Рима се увек лепо сећа Вас и веома Вас воли.

После пет дана Стрепетов је већ добио место. И све се то догодило некако врло просто и брзо, захваљујући Валентини Марковној. Стрепетова су позвали у управу, известили га да је одређен

на то место, и исказали уверење, да ће он, разуме се, оправдати наде итд. Чак су рекли неколико комплимената и руку му пружили.

За недељу дана он је већ отишао из Петрограда, не опростивши се с Римом Михајловном, држећи себе за недостојна да изађе на очи тој девојци.

Тужан, ни најмање налик на пређашњег наивног младунца, враћао се он кући. Први његови кораци у животу нимало нису били они, које је очекивао, и горки скептицизам већ се увукао у срце његово и помрчао веру његову у себе и у оне идеале, у које је веровао. Али буди како да је било тешко ово сазнање, у души је његовој живела храбра нада, да он ипак неће сасвим преверити... Још је пред њим цео живот.

Кад је после четири дана стигао на место и улазио у познату малену кућицу у једној споредној улици, њега обузе непојмљиво радосно осећање.

Стрепетов са сузама обисну око врата својој матери, болесној, врло постарелој, и дуго се, дуго не могаше откинути од њених прсију, као да је на тим драгим прсима хтео да отплаче оно понижење и онај срам који је осећао.

А мати, смешећи се кроз сузе својим дивним осмејком, говораше, милујући његову руку:

— Ето, видиш, Пајо, а ти си очајавао. Ето, добио си место. Дабогме, часни и ваљани људи свуда су потребни...

Паја се потруди само да се осмехне у одговор матери...

